

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

**İSLAM ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNİN SOSYAL
HAYATINDA KADININ ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Menekşe AVCI

İSTANBUL 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

**İSLAM ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNİN SOSYAL
HAYATINDA KADININ ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Menekşe AVCI

TEZ DANIŞMANI: Prof Dr. Hüseyin SALMAN

İSTANBUL 2010

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Menekşe Avcı'nın "İslam Öncesi Türk Devletlerinin Sosyal Hayatında Kadının Rolü" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Hüseyin Salman
Üniversitesi Marmara

İmza

.....

Üye : Prof.Dr. Hayrünnisa Alan
Üniversitesi Marmara

.....

Üye : Doç.Dr. Okan Yeşilot
Üniversitesi Marmara

.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 17/05/2010 tarih ve 2010/10-7 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKLERDE KADIN, KADININ AİLE HAYATI VE TOPLUMSAL YAPIDAKİ YERİ

1.1 EXOGAMİ	8
1.2.LEVİRATUS	13
1.3.MONOGAMİ	20
1.5. AİLENİN GENEL YAPISI VE AİLE TÜRLERİ	36
1.5.1.Totem Ailesi	38
1.5.2. Ana Tarafından Aile	38
1.5.3. Baba Tarafından Aile	39
1.5.4. Baba Şahlık (Pederşahi) Aile	39
1.5.5. Babalık (Pederi) Aile	40
1.5.6. Modern Aile	40
1.6 TÜRKLERDE AİLE YAPISI İLE İLGİLİ SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR	41
1.6.1.Grenard'ın Görüşü	41
1.6.2.Richard'ın Görüşü	42
1.6.3. Gökalp'in Görüşü	43
1.6.4. Mehmet İzzet'in Görüşü	44

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKLERDE AİLE HAYATI

2.1.YÖNETİCİ AİLEYE MENSUP KADINLAR.....	47
2.1.1.Katun (Hatun)	47
2.1.2. Katun’un Konumu, Sahip Olması Gereken Nitelikler.....	48
2.1.3. Katunun Tahta Çıkışı.....	50
2.1.4.Katunun Siyasi ve Askeri Alandaki Etkinliği.....	52
2.2.HO-CH’İN ANTLAŞMASI	58
2.2.1. Türk Yurtlarına Gelin Gelen Prensesler	58
2.2.2.Yabancı Ülkelere Gelin Giden Türk Prensesleri	66
2.3.TOPLUMSAL HAYATTA KADIN	70
2.3.1. Anne Olarak Kadının Yeri.....	70
2.3.2.Eş Olarak Kadın.....	75
2.3.3. Hukuk Kurallarında Kadın	84
2.3.4. Kadın ve Askerlik.....	86
2.3.5. Cariyeler	93
Cariye Sözcüğünün Etimolojisi	93
Türklerde Cariyeler.....	95
2.3.6. Kadınların Giyim ve Uğraşları	101
SONUÇ.....	109
KAYNAKLAR.....	110
EKLER.....	117

ÖNSÖZ

Orta Asya Türk tarihi içinde kadının ayrı bir yeri ve önemi olduğu kanaatinden yola çıkarak bu çalışmayı hazırlamaya karar verdik. Amacımız eski Türklerde kadının aile hayatında, toplumsal ve siyasi alanda, oynadığı rolü incelemektir. Ancak kaynakların sınırlı, konuyla ilgili bilgilerin kısıtlı olması birtakım sıkıntıları beraberinde getirdi. Bu sıkıntıların en önemlisi yapılan çalışmaların birbirinin tekrarı niteliğinde olmasıydı. Biz de tekrara düşmemek adına eldeki bilgilerin bir kısmına burada yer vermedik. Daha çok değinilmeyen, ya da yüzeysel geçilen konulara ağırlık verdik. Örneğin benzer çalışmalarda değinilmeyen Ho'chin anlaşmaları ve bu anlaşmalarda kadının rolü üzerinde durduk. Amacımız siyasi hayatta da etkin olan kadının rolünü daha iyi kavrayabilmektir. Yine benzer çalışmalarda yer almamış olan sosyolojik incelemeye de yer verdik. Hem Türk sosyologlar hem de Türk aile yapısını incelemiş yabancı sosyologların konuyla ilgili görüşlerini değerlendirdik. Siyasi ve sosyal hayattaki kadını tüm yönleri ile anlatmaya çalıştık. Bu nedenle katun konusuna ayrıca önem verdik. Katunun taşıması gereken nitelikleri, tahta çıkışı, devlet idaresindeki yetkileri, askeri işlerdeki rolü gibi konuları ayrı başlıklar altında inceledik. Toplumsal hayattaki kadını da aynı şekilde farklı başlıklar altında ele aldık. Anne olarak, eş olarak görev ve konumuna baktık. Hukuk kuralları içinde hangi alanda ne kadar yer aldığını eldeki veriler ışığında belirlemeye çalıştık. Bir de cariyelik olgusu ve cariyelerin toplumdaki yer ve rollerini ortaya koymaya gayret ettik.

Çalışmamızın temel kaynaklarını, Çin belgelerini dilimize tercüme eden hocalarımızın eserleri oluşturdu. Asya Hunları ile ilgili Ayşe ONAT, Göktürkler ile ilgili Ahmet TAŞAĞIL, İsenbike TOĞAN, Uygurlarla ilgili GÜLÇİN ÇANDARLIĞLU, Özkan İZGİ hocalarımızın eserleri başvuru kaynaklarımız oldu. Avrupa Hunları ile ilgili ise Grekçe çevirileriyle konuya ışık tutan Ali AHMETBEYOĞLU'nun kitap ve makalelerinden yararlandık. Ayrıca Eski Türk Yazıtlarını, hukuk belgelerini çeviren ve yorumlayan H.Namık ORKUN, Reşit Rahmeti ARAT gibi hocalarımızın eserleri de çalışmamızda önemli yer tuttu. Kaynaklarımızın bir diğer kısmını ise kurgan kalıntılarındaki bulunan maddi eserlerin incelenmesi sonucu ortaya çıkan eserler ve makaleler oluşturdu. Bunların dışında toplumlar arası ilişkileri sağlayan elçilerin raporları ile Türk coğrafyasını dolaşan seyyahların hatıralarından da faydalanmayı uygun bulduk. Yabancı Türkolog ve araştırmacıların (Eberhard, Rasyoniy,

Radloff, Ligeti... vb.) alışmalarından da faydalandık. Toplumun ve kültürel yapının aynası olan destanlar ise dönemin yaşam koşullarını ve değer yargılarını kavramamızda bize yardımcı olan diğer eserler arasında yerini aldı. Bunların dışında Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't Türk adlı eseri, Ahmet Caferoğlu'nun Uygurca Sözlük adlı kitabı, Mehmet Ziya Binler'in Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü başucu kaynaklarımız arasındaydı. Ne yazık ki konuyla ilgili bazı çalışmalara (zellikle basılmamış tezler) ulaşmakta zorlandık.

Araştırmacıların ve hocalarımızın eserlerinde yer alan bilgi ve yorumları zaman zaman olduğu gibi sunmayı uygun gördük. Amacımız aynı konudaki farklı yorumları olduğu gibi gösterebilmektir. Böylece birbirine karşı olan görüş ve çelişen bilgileri de dikkate alarak, karşılaştırmalar yapabildik. Konuyla ilgili çalışmaları harmanlayıp, yazılı belgeler, destanlar ve hatta şiirler ışığında eski Türklerde kadını tanımaya ve tanıtmaya çalıştık. Danışmanlığımı kabul eden, tez konumun belirlenmesinde yol gösteren ve çalışmamın her aşamasında bana büyük bir özveriyle destek veren Sayın Hocam Pof. Dr.Hüseyin SALMAN'a müteşekkirim, kendilerine tüm kalbimle teşekkürlerimi sunuyorum. Bu alışma sayesinde kendilerini tanıdığım ve önerilerinden ziyadesiyle istifade ettiğim Sayın Hocam Prof.Dr. Hayrünnisa ALAN'a teşekkür etmeyi büyük bir borç biliyorum. Ayrıca çalışmamı büyük bir sabırla okuyan, yazım ve noktalama gibi konularda eksiklikleri düzelten sevgili arkadaşlarım Hatice DOğAN ve Alper YOLDAş'a, bu çalışmanın hazırlığında daima yanımda olup beni destekleyen değerli arkadaşlarım Dr. Seda ULUSKAN ve Dr. Murat ULUSKAN ve Dr.Yüksel elik'e de teşekkürlerimi sunuyorum.

İstanbul 2010

Menekşe AVCI

ÖZET

Tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde aile ve toplum hayatında önemli olan aynı zamanda kadını ilgilendiren kavramlar üzerinde durduk. Exogami, leviratus kavramlarını bu kavramların ortaya çıkış nedenlerini, toplum ve aile açısından önemini ortaya koymaya çalıştık. Kalın, çeyiz, monogami, egzogami gibi kavramları ve bunların Türk aile yapısı içindeki yerini inceledik. Ardından genel olarak aile nedir, aile çeşitleri ve aile kurumunun geçirdiği değişim üzerinde durduk. Türk ailesi ile ilgili çalışmalar yapmış sosyologların bu konudaki düşüncelerini belirttik.

İkinci bölümde Türk aile yapısını ve dayandığı temelleri açıklamayı hedefledik. Devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olan “Katun” luk makamını, bu makama yükseltelen kadınların taşınması gereken özellikleri, görev ve yetkilerini, devlet yönetimindeki güç ve yönlendirmelerini ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca hanedana mensup kadınların devlet çıkarlarını korumak adına yabancılarla yaptıkları evlilikler (Ho-Ch’in Anlaşmaları) üzerinde durduk. Daha sonra ise kadınla ilgili hukuk kurallarını, bu kuralların işleniş şekillerini, erkekleri gibi savaşı olan kadınların belgeler ve destanlar ışığındaki yansımalarını ortaya koymaya çalıştık. Toplumdaki cariyelik olgusunu, cariyeye kadınların durumunu irdelemeye gayret ettik. Son olarak da kadının giyim kuşam ve uğraşları konusuna değindik.

ABSTRACT

Our thesis is composed of two parts. In the first part of this thesis we stand on concepts what is important on family and community life and interested directly woman. The concepts “exogami” and “leviratus” what is reasons why we are using these concepts, the emergence and importance of these content for communities and families have been tried to be arisen. After we worked on generally what the family is, the family sorts and the evolutive process of the family have been elaborated. The thoughts of the sociologists who studied on the Turkish family before have been indirated and finally the structure of the Turkish family and its foundations based on have been intended to be explained.

In the second part, the seat “Katunluk” which takes an important position in government, the necessary characteristics of the women having this seat, their duties and authorities and their power and guidance in government have been tried to be emphasized. Moreover, in order to protect the interests of the state of noble women their marriages with foreigners (Ho-Ch’in Agreements) have been emphasized. Later, legal rules about the women, the operational ways of these rules, in the light of the documents and the epics, the reflexions of the women who are worriors like their husbands have been exhibited. Finally, bondwomen and their positions in the community and also their clothing and engagement have been examined.

KISALTMALAR

AÜDTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
cev.	: Çeviren
CTS	: Chiu T'ang-shu
DTS	: Doğu Türkistan'ın Sesi
caz.	: Hazırlayan
HS	: Han shu
HTS	: Hsin T'ang-shu
İÜEFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
MSGSÜ	: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
S.	: Sayı
s.	: sayfa
TCTC	: Tzu-chih T'ung-chien
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay	: Yayın

GİRİŞ

Milletlerin uygarlık düzeyinin toplumda kadına verilen değerle ölçülebileceği tartışılmayacak bir gerçektir. Bu durumun yeterince anlaşılamadığı ya da değerlendirilemediği dönemlerde, toplumlar gelişememiş ve ilerleyememiştir. Kadın; aile ve toplum arasında bir köprü görevini görür. Kadının sosyal sistemin ilerleyişine katkısı büyüktür. Bu nedenle kadın sadece çocuğun topluma hazırlanmasında değil, ailede sağlıklı bir iletişim kurulmasında da etkilidir.¹ Bu gerçeği erken dönemde fark eden Türkler kadına hak ettiği değeri vermiştir. Türklere ait mitolojik eserler, destanlar, eski dönemlerden günümüze kalan yazılı eserler kadına verilen değeri belgeler niteliktedir.

Türklerde kadına değer verildiğine dair elimizdeki ilk kayıtlar mitolojik eserlere dayanmaktadır. Altay Türklerine ait “Yaradılış” destanında bu değer çok net ortaya konmaktadır. Tek başına olduğu için canı sıkılan Ülgen Ata’ya kainatı yaratma ilhamını veren Akine (Ak Ana)dir.² Yani yaratma fikrinin mimarı bir kadındır.

Türk mitolojisinde karanlıklar (erlik) aleminde kuvvetli ilaheler yoktur. Karanlıklar aleminde ufak ilaheler olsa bile, gayet ehemmiyetsizdirler. Çünkü kadına kötülük yakıştırılmamıştır. Nur alemi olan Ülgen aleminde ise kuvvetli ilaheler vardır. Kadın iyidir, iyiliğin temsilcisi olan nur alemine yakışmaktadır. Nur aleminin güçlü ilahelerinden biri Orhun Abideleri’nde ismi geçen merhametli Umay’dır, bugüne kadar eski Türklerde çocuklar ve hayvan yavruları hamisi olarak takdis edilmektedir. İl İnesi İnkey ve Ana Maygıl da nur aleminin kuvvetli ilahelerindendirler. İnsanların saadet ve refahını temin eden aile tanrısı ise Ateş ilahedir. (Od-ine, od ana,) Od İne ailenin daimi hamisidir. En merhametli ve hayatın menbaı olan güneş de nur aleminin ilahesi (Gün İne)dir. Hayatımızda güneşe göre ehemmiyeti çok olmayan soğuk yüzlü Ay ise ilah (Ay Ata) tır.³

Türk mitolojisinin kaynaklarını meydana getiren Türk efsanelerinin büyük bir kısmı Çince ve Uygurca metinlerden bize ulaşmıştır. Gerek bu metinler gerekse Türk destanlarında kadın ilahi bir varlık konumuna yükseltilmiştir. Bu destanlara konu olan

¹ Latife Kabaklı Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, İstanbul 2008, s. 106.

² Abdülkadir İnan, “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Makaleler ve Araştırmalar*, TTK, Ankara 1972, s.274; H.Namık Orkun, *Türk Tarihi*, C.I, Ankara 1946, s. 143.

³ A.İnan, *a.g.e.* sa.275.

kadınlar genellikle tanrısal bir ışıktan doğar. Oğuz Kağan destanındaki kadınlar yukarıdaki açıklamaya örnek gösterilebilir. Bu destanda Oğuz Kağan'ın eşlerinden biri kutsal ışıktan iner. Destanda olay şöyle anlatılmaktadır: “Gökten bir mavi ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki, o ışığın içinde bir kız yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı. Alnında yalım gibi parlak bir beni vardı. O kız o kadar güzeldi ki gülse Gök Tanrı gülüyor, ağlasa Gök Tanrı ağlıyor sanılırdı. Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti, sevdi, aldı. Bu kız ona üç erkek çocuk verdi. Gene bir gün Oğuz Kağan ava gitti. Göl ortasındaki ağacın kavuğunda yalnız başına oturan çok güzel bir kız gördü. Gözleri gökten daha uçuk bir mavi, saçları ırmak gibi dalgalı, dişleri inci gibi beyaz idi... Oğuz Kağan onu görünce aklı başından gitti, sevdi ve aldı. Bu kız da ona üç erkek çocuk verdi.”⁴ Dede Korkut destanlarında da kadın ailenin koruyucusu, eşine sadakatle bağlı bir hayat arkadaşı gerektiğinde ise savaşçı olarak karşımıza çıkar. Benzer temalar Manas destanında da bulunur.

Türk dünyasını dolaşan Arap, Fars ve Batılı seyyahlar Türk kadınının vasıflarını uzun uzun anlatır. Ortak ifadeler kadınların güçlü karaktere sahip, namuslu, çalışkan ve çok güzel oldukları yönündedir.⁵ Deşt-i Kıpçak yöresini dolaşan İbn. Battuta burada gördüklerini hayretle anlatır. “Bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün tutuluyor... Emir Saltıye Bey'in hanımını baştan aşağıya pahalı mavi kumaşlarla kaplanmış, pencere ve kapıları açık bırakılmış arabasına bindiği sırada seyretmişim. Yanında şahane elbiseler giymiş fevkalade güzel dört cariyeye bulunuyordu. Beyin konağına yaklaşıncı o arabadan iniyor onunla birlikte en aşağı 30 cariyeye de inerek hatunun eteklerini tutuyor ve eteği yerden kaldırıyorlardı. Hatun ihtişam ve gururla ilerleyip beyin huzuruna oturmuştu. Cariyeler ise hatunun çevresinde ayakta duruyorlardı. Az sonra getirilen kırmızı tulumundan bir kadeh dolduran hatun, iki dizi üzerine çökerek, eliyle kırmızı beye sunmuş, bey bunu içtikten sonra Hatun aynı tarzda bir kadeh içkiyi de kayınbiraderine takdim etmişti. Nihayet beyin bizzat kendisi bir kadeh kırmızı eliyle hatununa içirmişti. Sofra hazırlanınca yemeklerini bir arada yediler. Bey eşine bir takım elbise takdim ettikten sonra hatun kibarca huzurdan çıktı.”⁶ Aynı şekilde Batılı seyyahlardan Marco

⁴ Orhan Ural, *Üç Destan*, Ankara 1972, s. 10; Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçukluya*, İstanbul 1994, s. 25-26.

⁵ Ramazan Şeşen, *İbn. Fazlan Seyahatnamesi I*, İstanbul 1975, s.31,45.

⁶ A.Sait Aykut, *İbn. Battuta Seyahatnamesi*, 1. bs. C.I, İstanbul 2004, s.472.

Polo'da Türk kadınına hayranlığını anlatmakta, Türk kadını dünyanın en faziletli, en asaletli hanımı olarak görmektedir.⁷

L.Rasonyi'ye göre, VIII. yy.ın ikinci yarısından itibaren sadece Türk gençleri değil, Türk kızları da Arap devletlerine taşınır. Rasonyi'nin, At-tha'alibi'ye dayanarak söylediğine göre Türkistan'dan alınmış, pek güzel sayılan kızların sahibi olmak moda olmuş ve kibarlık alameti sayılmıştır. Yalnız Araplar değil, en büyük şairlerin tanıklığına göre Farisiler de böyle düşünmektedir.⁸ XIII. asır şairlerinden Sadettin Mesut'un Sinop hakkındaki bir şiirinde söyledikleri yukarıdaki ifadeyi destekler niteliktedir. Sadettin Mesut Sinop güzellerini methederken, onları Karluk, Kıpçak güzellerine benzetir ve şöyle der:

Orada ahu gözlü inciler vardır.
Pervin yıldızı onların incilerinden çok sönük bir hale gelir.
Orada bulunan kızlar bedr-i tam gibidir.
Her ne arzun var ise hasıl olur,
Her biri Tatar ahusuna benzer.
Zülüfleri misk kokar,
Dudakları kırmızı gül çiçeğidir.
Bunlar Rus, Alan, Rum, Kıpçak, Karluk ve Keşmir.
Dilberleri olup hepsi kendi güzelliğinde sultandır.
Ve her birine can müştaktır.
Endamları mevzun, yüzleri güzel, bakışları da ne kadar lütufkardır.
Onlardan bir tane ele geçirirsen bahtiyar olursun.⁹

Türk kadını, sadece güzelliği ile değil, namus ve iffetine olan düşkünlüğü ile de dikkatleri çeker. Kendi toplumu içindeki kadın ise, “altun özü, ertini özü, arık, silig”(namuslu, temiz, bedeni inci gibi kadın ve kız) gibi güzel sıfatlarla anlatılmaktadır. Türk erkekleri de eşlerine “görklüm” yani güzelim şeklinde hitap etmektedirler.¹⁰ Anlaşılan o ki her iki taraf da birbirine saygı duyar ve değer verir.

⁷ Marco Polo Şöyle demektedir: “Benim kanımca, dünyada erdemleri bakımından övülmeyi en çok hak edenler bu kadınlardır; ve kuşkusuz, iffetleri en büyük övgülere layıktır.” Işık Ergüden, *Marco Polo Seyahatnamesi*, İstanbul 2003, s.171- 72.

⁸ Laszlo Rasonyi, *Doğu Avrupa'da Türklük*, İstanbul 2006, s.305.

⁹ Hüseyin Salman, “Karluklarda Sosyal ve Kültürel Hayat,” *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan 1983, s. 118.

¹⁰ Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat,” *Türkler*, C.III, Ankara 2002, s.16.

Tarihi kayıtlar gösteriyor ki, hem yönetici sınıfa mensup kadınlar hem de sıradan kadınlar toplum içinde statü sahibidir. Örneğin Arıkan'ın ayrı bir saraya sahip olması kadınlara verilen kıymeti gösterir. Mabeyincisi ve müstakil geliri vardır. Köşkünde Grek elçisi şerefine ziyafet vermektedir. Hükümdar Bleda'nın dul karısının ise köy sahibi olduğunu öğreniyoruz. Priskos ve dahil bulunduğu heyet azalarının geceledikleri köy, Bleda'nın dul hanımına aittir.¹¹ Priskos Onegesius'un eşi ile ilgili olarak da şunları kaydediyor. “Attila sevgili adamının karısının isteği üzerine takdim edilenleri yedi. O yerken onun etrafındaki barbarlar da gümüş tabakları el üzerinde Attila'ya doğru tutuyorlardı. Kendisine verilen kadehi de içtikten sonra diğerlerinden daha yüksek bir yerde olan sarayına çekildi. Biz de Attila'nın oğlu ile seyahatten dönmüş olan Onegesius'un emri üzerine onun evinde misafir olduk. Hanımı ve akrabaları tarafından ağırlanıp, öğle yemeğimizi yedik.”¹²

Orhun Anıtları ve Uygur Yazıtlarında da kadına ve ona verilen değere dair birçok ifade bulunmaktadır. Örneğin bir Uygur hukuk vesikasına göre, evlatlığını özgür bırakmak isteyen bir adam bunu eşine sormadan yapamamaktadır. Ancak eşinin onayı ile böyle bir kararı gerçekleştirebildiği görülmektedir.¹³

Türklerde dışarıdan evlenme esastır. Eski Türk toplumunda genellikle tek eşlilik görülmektedir. Ancak hükümdar ailesinde, siyasi sebeplerden dolayı birden fazla evlilik yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca toplumun bazı kesimlerinde de birden fazla kadınla evlilikler yapıldığı görülmektedir. Böyle durumlarda başkadınlar daima ön planda olurlar. Türklerde kadın, eş olma niteliklerinin yanı sıra toplumsal yaşam içinde de önemli konuma sahiptir. Devlet törenlerine, konuklara verilen davetlere, av sonrası düzenlenen ziyafetlere, ölüm sonrası verilen aş yemeklerine, hatta savaşlara kısacası toplumsal yaşamın tüm evrelerine erkeği ile birlikte katılması geleneksel bir olgudur.¹⁴ Diğer yandan Türklerde ölen erkeğin dul kalan eşi ile evlenme de mevcuttur.¹⁵

Kadınlar büyük bir serbestliğe sahiptirler ve özel görevler üstlendiklerinde, erkeklerin yapabildiği her işi yapabilmektedirler. Ata binebilir, avlanabilir, dövüşebilir,

¹¹ Gyula Nemeth, *Attila ve Hunları*, Ankara, 1962, s.97; Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara, 2001, s.151.

¹² Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.*, s. 152.

¹³ Reşit Rahmeti Arat, “Eski Türk Hukuk Vesikaları,” *Makaleler*, C.I, haz. Osman Fikri Sertkaya, Ankara 1987, s.559- 560.

¹⁴ Zühre İndirkaş, “İslam Öncesi Türk Kadınına Bakış”, *Oluşum*, Mart-Nisan 2002, s.23.

¹⁵ Abdükladir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile,” *Aile Yazıları I*, haz. Beylül Dikeçligil, Ankara 1991, s. 297.

şaman ayinleri düzenleyebilirler. Kadınlar şaman bile olabilmektedir.¹⁶ Türklerde kadınların kılan üzerinde çok etkili oldukları, devlet içinde yüksek görevlere geldikleri dönemlerde sık sık görülmektedir. Bu göçebe toplumu hermofroditizmi en ideal biçimiyle yaşamaktadır. Her iki cins de birbirine tamamen eşittir.¹⁷ Bununla beraber tabi ki eşler arasında iş bölümü vardır. Mesela, yemek pişirmek, çocuklara bakmak, koyunları sağmak, süttten elde edilecek yiyecekleri hazırlamak, dikiş dikmek, keçe yapmak, kumaş dokumak, “yurd”u (çadır) kurup sökmek ve bazen eşinin atını eyerlemek hep kadının işidir. Bütün bu işlerde anneye kız çocukları yardım etmektedir.¹⁸

Kız ile erkek çocuk arasında fark gözetilmediği söylene de erkekler bir adım öndedir. Erkek çocuk doğduğunda eğlenceler tertip edilir. Kız çocuk doğduğunda ise sessiz kalınır.¹⁹ Dede Korkut’ta Bayındır Han’ın tertiplediği Toy’da “Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayanı kara otağa koyun, oğlu kızı olmayanı ulu Tanrı hor görmüştür, biz de hor görürüz belli bilsin.”²⁰ der. Burada dikkat edilecek nokta çadırların rengidir, renk belirlenirken evlat sahibi olup olmamak, kız ve erkek evlat sahibi olmak belirleyici olmuştur. Anlaşıldığı üzere oğul ve kız babaları aynı statüde değildir. Bununla birlikte toplumda kız çocuğuna davranış da sevgiye dayalıdır, hor görme yoktur. Yine Dede Korkut’taki bir hikayeye göre Bay Bican Bey kızı olması için dua etmekte ve diğer beylerin de kendisi için bu duaya katılmasını istemektedir.²¹ Manas destanında ise babası kızını anlatırken onun ne kadar nazlı büyütüldüğünü, ona ne denli değer verildiğini belirtir, destan şöyle der:

“Biricik kızım Kanikey
Yalnız bacadan gün gördü
Suyu yalnız evde içti,
Seçilmiş atlara bindi
İnce elbise ile rüzgara çıkmadı
Soğuk nedir hiç bilmedi
Hiç gece kapıya çıkmadı
Dünden kalan yemek yemedi.”²²

¹⁶ Wolfram Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, Ankara, 1942, s.173.

¹⁷ Jean-Poul Roux, *Türklerin Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, İstanbul 2007, s.138.

¹⁸ Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat,” *Türkler*, C.III, Ankara 2003 s.16.

¹⁹ Friedrich Wilhelm Radloff, *Sibiryadan I*, Çev. Ahmet Temir, İstanbul 1954, s.485.

²⁰ O.Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikayeleri*, İstanbul 2006, s.31.

²¹ O. Şaik Gökyay, *a.g.e.* s.59.

²² Mahmut Tezcan, *Türk Ailesi Antropolojisi*, İstanbul 2000, s.27.

Kız ve erkek çocuklara mirasın geçişi hususunda anne ve babanın ölmesi beklenmemektedir. Evlenecek olan kız ya da erkek kendisine düşen malları kalın ve çeyiz olarak alır. Aile içerisinde evlenerek ayrı ev kuran oğullar arasında en küçük oğlan, babasının evinde kalır ve baba ocağını devam ettirir.²³

İslamiyetten önceki Türk devletlerinde hukuki statü açısından kadın özellikle çağdaşı devletlerle kıyaslandığında daha iyi bir konuma sahip olmasına rağmen Kutadgu Bilig’de yer alan, kadını kötülüklerin kaynağı ve devamlı kontrol altında tutulması gereken varlıklar olarak gören ifadeler Türk toplum yapısını yansıtmamakta, bu eserde ifade edilen düşünceler Fars, Budist ve Maniheizt kültürün izlerini taşımaktadır. Bu beyitlere birkaç örnek verirsek;

4511: Ey dost kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyidir.²⁴

4512: Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır.²⁵

4513:Kadınları her vakit evde muhafaza et, içi dışı gibi olmaz.²⁶

4514:Yabancıyı eve sokma, kadını dışarı çıkartma, bu kadınları sokakta gören göz onların gönlünü çeler.²⁷

1303:Kadını başıboş bırakma, kapıyı kapalı tut; insana her türlü uygunsuzluk kadından gelir.²⁸

1304: Yabancıyı eve sokma, kadını çıkarma, içli dışlı olmadan önce, insanı tecrübe et.²⁹

Bu ve benzeri cümleleri anlamak zordur, zira eser Türklerin islami kabulünden kısa bir süre sonra yazılmıştır. Türk töresine ve bakış açısına terstir. Müjgan Cumbur bu konuya yukarıdaki ifadeye benzer bir yaklaşımla açıklama getirmektedir. Cumbur’un ifadesiyle “Kutadgu Bilig benzeri kitapların Çin’de, Maçin’de, Maşırık illerinde ve

²³ Abdülkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda Ve Türklerde Aile”, *Aile Yazıları I*, Ankara 1991, s.163.

²⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, Ankara 2003, s.326 .

²⁵ Yusuf Has Hacib, *a.g.e.* s.326.

²⁶ Yusuf Has Hacib, *a.g.e.* s.327.

²⁷ Yusuf Has Hacib, *a.g.e.* s.104.

²⁸ Yusuf Has Hacib, *a.g.e.* s. 104.

²⁹ Yusuf Has Hacib, *a.g.e.* s. 104.

İranlılarda bulunduğu bilinmektedir. Yazar bu kavimlerin eski inançlarının tesiri altında kalmış olmalıdır.’’³⁰

Türk kadınının yerini anlayabilmek için aile kurumuna bakmak gereklidir. Türk aile yapısı bir bütünlük oluşturur. Türklerde, kederde, varlıkta, yoklukta, bütün aile hep birlikte kendi kaderini ailesinin kaderiyle birleştirmek zorundadır. Aile üyeleri arasında benden sonra ya da yaşlandığımda çoluk çocuğuma ne olur endişesi yoktur. Töre akla gelebilecek bütün sorunları halletmiştir. Aile dışarıya karşı bir bütündür. Kadın da bu bütünlüğün en önemli parçalarından biridir. Hayatın her safhasında erkekle birlikte, onun gerisinde değil yanındadır.

Bütün bunlardan yola çıkarak çalışmamıza konu olan Türk kadını, kadının aile içindeki ve toplum hayatındaki yerini sorgulamadan evvel temel kavramları açıklamayı uygun gördük. Ardından da kadının yeri ve konumuyla ilgili belgeler ve destanların izini sürdük.

³⁰ Müjgan Cumber, *Türk Kadını İçin*, Ankara 1997, s.22.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKLERDE KADIN, KADININ AİLE HAYATI VE TOPLUMSAL YAPIDAKİ YERİ

Eski Türklerde kadının yerini ve önemini incelemeden evvel, kadını ilgilendiren belli başlı kavramları, bu kavramların toplumsal hayattaki yerini açıklamayı uygun gördük. Hangi kavramları inceleyeceğimize karar verirken ise Türk toplum yapısında belirgin yere sahip olan ve hatta günümüzde dahi karşımıza çıkan kavramları dikkate aldık.

1.1 EXOGAMİ

Sosyoloji, ailenin klan ailesi ile başladığı görüşünü benimsemektedir. Klan, Durkheim ve diğer sosyologların belirttiği gibi, bölünmesi mümkün olmayan en küçük topluluk ünitesidir. Bu topluluk kültür adını verdiğimiz, inanışlar, adetler, kaideler bütünü ile klan ailesini sosyal ve hukuki kayıt altına almaktadır. Kültür, kişileri aşarak, bütün topluluğu kontrol altına alır, aileye biçim ve düzen verir. Aileye dışarıdan hükmettiği için, aile, sadece ferdi bir birleşmenin ürünü, kan hısımlığının mahsulü olmaktan çıkar ve sosyal kurum olma niteliği kazanır. Bundan ötürü de aileye içtimai müessese (sosyal kurum) denmektedir.

Klan ailesine düzen veren onu bir kurum haline getiren ruh, kaynağını birtakım kurallar ve hatta tabular (yasaklar) dan alır. Bu tabulardan biri de klan içindeki kadın ve erkeğin birbiri ile evlenmesidir, bu durum yasaktır. Çünkü klan üyeleri aynı kanı taşımaktadır, hepsinde aynı cevher (mana) vardır, bu cevher damarlarında dolaşmaktadır. Birbirlerine hısımdırlar, ‘‘mahrem’’dirler, bacı ve kardeş sayılırlar. Bu durum klan üyelerinin dışarıdan evlenme zarureti, yani exogamiyi doğurmaktadır.³¹

Türklerdeki boy kavramı, sosyolojideki kabile kavramının bir çeşit karşılığıdır. Klanda gördüğümüz yasak Türk geleneklerinde de karşımıza çıkar. Türklerde boy

³¹ Mehmet Eröz, *Türk Ailesi*, İstanbul 1997, s. 3- 4.

üyelerinin birbiriyle evlenmesi yani akraba evliliği geleneklerle yasaklanmakta, exogami uygulanmaktadır.

Bozkırda oğuş(aile) ve boy halinde kümelenmiş göçer ailelerin doğal etkenlere, salgınlara ve yağlı saldırılarına göğüs gerebilmeleri, ancak aralarındaki yakınlığı ve işbirliğini pekiştirmeleri ile mümkündür. Bu amacı gerçekleştirmenin en etkin biçimi kadın alıp vermedir. Bunun için de dış evlilik (exogami) aracılığı ile, aileler ve boylar arasında hısımlık dokusu kurulmuştur. Yani exogami bir yerde yaşanan şartların doğal sonucudur.³²

A.İnan'a göre, "Türkler tarih sahnesine pederşahi ve exogami yasası ile aile kuran bir kavim olarak çıkmışlardır. Hunlarda ve diğer Türklerde görülen leviratus geleneğinin Gök-Türkler, Uygurlar ve diğer Türk devletleri ve boyları tarafından da -bazı istisnalara rağmen- benimsendiği görülmektedir. Bu adetin müteakip asırlarda da kuvvetle devam ettiği ve hatta Oğuzların Anadolu'ya gelmesinden sonra da sürdüğü anlaşılmaktadır.³³ Ancak zaman içinde Anadolu göçebelerinde endogami (içerden evlilik - akraba evliliği) görülmeye başlamıştır. Bunun nedeni, Türk kavmini yabancıdan koruma endişesi olmalıdır.³⁴ Diğer yandan Arap ve Fars kültürünün Türk kültürü üzerindeki etkileri de önemli nedenlerden biridir.

Çin yıllıklarına göre Hun ailesi ana egemenliğine dayanan bazı unsurları taşıyan baba egemenliğine sahiptir.³⁵ Yani pederşahi özellikler ön plana çıkar. Bilindiği üzere baba ailesinin temeli, dışarıdan evlenme exogamiye dayanır.³⁶ Bu bilgiler, Hunlarda exogami olduğunun kanıtıdır. L.N. Gumilev de ataerkil (pederşahi) boylarda exogami ilişkilerinin daima var olduğunu ve Hunların da bu tür evlilikler yaptığını ifade eder.³⁷ Hunlarda ve diğer Türklerde "garsı guda" denilen karşılıklı kız alıp verme (kız değiştirme) geleneği de vardır.³⁸ Bu gelenek Gök-Türk ve Türgiş devletlerinde de karşımıza çıkar.³⁹ Türklerin başka boylardan karşılıklı olarak kız alıp vermesi de exogaminin göstergesidir. Yenisey Kitabelerinden birinde ise "Yatta tünürüme adıldım" yani "Yad eldeki dünürümden ayrıldım" ifadesi yer almaktadır.⁴⁰ Kitabe o

³² Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu*, Ankara 2005, s. 148

³³ A.İnan, "Türk Düğünlerinde Exogami İzleri" *Makaleler ve Araştırmalar*, TTK, Ankara 1972, s.341; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 201.

³⁴ Mehmet Eröz, *Yörükler*, İstanbul 1997, s.53.

³⁵ W.Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara 1942, s. 94.

³⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1998, s. 237.

³⁷ Lev Nikolayeviç Gumilev, *Hunlar*, İstanbul 2002, s. 97- 98.

³⁸ A.İnan, *a.g.e.* s.341.

³⁹ H.Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları* (Bilge Kağan Yazıtı IIŞ 10) Ankara 1987, s.57.

⁴⁰ A.İnan, *a.g.e.* s.341.

dönemde dünürün yad elden alındığına işaret etmektedir. Uygur toplumunda da genel olarak dıştan evlilik geçerlidir. Aile içinden evlenmenin yasaklanması kaidesinde aile gruplarının genişliğine göre geçmiş kuşakların sayımı esas alınmaktadır. Genel kaide bugün dahi erkek ve kız taraflarının ortak tercihi, atalarının yedi kuşağının sayılmasıdır. Bu sayım fazla olabilir eksik olamaz.⁴¹

Türk destanlarında exogami izleri net şekilde görülmektedir. Kırgız destanı Manas'ta kahraman kendine layık bir eş bulmak istemektedir. Babası Cakıp Bey atlanır ve oğluna kız aramaya çıkar.

“ Ak Kula atı dizginletti
Bana kızı istetti,
Karnıma tuz isteyip,
Manas'ın alması için kız isteyip,
Kara kiş borkümü kar kıldım,
Tilki borkümü su kıldım.
Kız bulamadım bu yerden
Neden canıma zor kıldım”⁴²

ifadeleri Cakıp Han'ın halini anlatması ve exogaminin varlığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Destanda yiğitler kızları, kızlar yiğitleri hayat boyu sürececek bir beraberlik için arayıp bulmaktadır.⁴³ Ergenekon destanında ise kurttan türeyen ve Gök-Türklerin ataları olan erkek çocuklar, mağaranın dışından kız almak suretiyle hem aile kurmakta, hem de aileler arası kurulan akrabalık bağıyla boy yapısına dönüşüm gerçekleşmektedir.⁴⁴ Dede Korkut hikayelerinde de exogami karşımıza çıkar. Bamsı Beyrek beşik kertmesi Banu Çiçeği tanımamaktadır.⁴⁵ Bamsı Beyrek, Bay Büge Bey'in oğlu; Banu Çiçek ise Bay Bican Bey'in kızıdır. Her iki beyin de kendi boyları vardır ve her ikisi de bodun⁴⁶ lideri olan Bayundur Han'a bağlıdırlar.⁴⁷ Başka bir hikayede; Kanlı Koca, oğlu Kan Turalı'yı evlendirmek için ona kız arar ve ancak Trabzon'da oğlunun istediği gibi bir kız bulur. “Kanlı Koca sevini kıvanı örü durdu. Ağ sakallu pir kocalar yanına bıraktı. İç Oğuz'a girdi, kız bulmadı. Dolandı, Taş Oğuz'a girdi, bulmadı.

⁴¹ Zekiye Genç, *Uygurlarda Kadın*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ, İstanbul 2009, s. 44.

⁴² Naciye Yıldız, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara 1995, s.370.

⁴³ Abdildacan Akmatliyev, *Kırgız Folkloru*, Ankara 2001, s.19.

⁴⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, 2.bs. Ankara 1993, s.21.

⁴⁵ O.Ş. Gökyay, *Dedem Korkut Kitabı*, İstanbul 2006, s. 63-64.

⁴⁶ Bodun: Boylar birliği demektir. Başında Han 'Kan' bulunur. Bunlar müstakil veya bir 'il'e tabi olabilirler. Boylar çoğunlukla soy birliği birliğine sahip oldukları halde, bodunların daha ziyade sıkı işbirliğinin meydana getirdiği siyasi topluluklar olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.204.

⁴⁷ O.Ş. Gökyay, *a.g.e.* s.59.

Dolandı, Tırabuzana geldi...’’⁴⁸ Deli Dumrul’un ‘‘yad kızı helalüm’’⁴⁹ ifadesi, Deli Dumrul hikayesinde de exogami olduğuna işaret eder. Yiğitler Dede Korkutta da eşlerini arar, bulur, bu eşler dışarıdan olur. Oğuz Han destanına göre ise, Oğuz Han amcasının kızıyla evleniyor. Exogami yasasına aykırı olan bu rivayetin, destana İslami dönemde girdiğine hiç şüphe yoktur.⁵⁰

Şamanizim ayinlerinde de exogami izleri görülmektedir. Şaman ayinlerinin bazılarına evli kadınların katılma hakkı yoktur. Kızların ise erkeklerden farkısızdır. Bu ayinlere serbestçe katılırlar. Evli kadınların böyle büyük merasimlere iştirak edememesi exogami usulü hükümferman olduğundan olabilir.⁵¹ Çünkü, her soyun kendine mahsus koruyucu ruhu ve şaman merasimi esnasında kullanılan hususi dua ve merasim usulleri vardır.⁵² Dışarıdan evlilik olduğundan, kadın, kabile tanrısına yabancı sayılmaktadır.⁵³

Radloff’un bildirdiğine göre exogami yasası XIX. yy.da da geçmişte olduğu gibi yine yürürlükteydi. Altay ve Yenisey Türk Boylarının, Kazakların ve Başkurtların düğün türkülerinde yad ellerden şikayet edilmektedir. Karagas kızları düğünlerinde şöyle ağlar:

‘‘Atam denilen beni

Altı kadeh rakıya sattı.

Anam denilen beni

İki kadeh rakıya sattı

Yad ellere verdiler beni

Kendileri bana yad oldular...’’⁵⁴

Başkurt kızları düğünün son gününü, yani kızın güvey köyüne gideceği günü, matem gününe çevirirler. Ölülere ağıt söyler gibi gayet yanık ahenkle kırk elli kız bir ağızdan türkü söylerler ki buna ‘‘sindev’’ derler. Bunlardan biri şöyledir:

İpek kuşak, kunduz börtü sen almışsın, atam ay!

Altı ala kısrağa sen satmışsın atam ay!

⁴⁸ O.Ş. Gökyay, *a.g.e.* s.122.

⁴⁹ O.Ş. Gökyay, *Dedem Korkut Kitabı*, s.116.

⁵⁰ A.İnan, ‘‘Türk Düğünlerinde Exogami İzleri’’ s. 342.

⁵¹ A.İnan, ‘‘Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın’’, s.275.

⁵² W. Radloff, *Sibirya’dan II*, İstanbul 1956, s. 269.

⁵³ A. İnan, ‘‘Türk Mitolojisinde...’’ s. 275.

⁵⁴ W. Radloff, *a.g.e.* s. 641.

İpek çarşaf, tilki kürk sen almışsın anam ay!

Altı ala ineğe sen satmışsın, anam ay!

Gümüş eyer, gök aygır sen almışsın ağam ay!

Gelen “yavçı” gitmez miydi sen satmışsın ağam ay!⁵⁵

İslamiyeti kabul edip yerleşik hayata geçmiş olan Anadolu Türklerinin düğün törenlerinde de, eski göçebe hayatı devrine ait exogami geleneklerinin izlerini çok açık ve kuvvetli bir şekilde görmekteyiz. “Kızımı yedi yabancıya veririm”, “Yedi yabancıdan kız alırım”⁵⁶ tümceleri evlenmelerin yedi göbeğe kadar gittiğine işaret eder gibidir. Kızların düğün türküleri de yad ellerden söz eder ve bu türkülerde yad elden el oğlundan şikayetler vardır. H.Z. KOŞAY tarafından neşredilen “Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme” adlı eserde bu çeşit türkülerden örnekler verilmektedir:

Koyun gelir kuzu ile

Ayağının tozu ile

Babam beni ile verdi

İki düşman sözü ile

Babamın tütünü eğrice tüter

İl oğlunun sözü mıh gibi batar

Anam babam burnuma tüter

Şen babam evin şen olsun

Gidiyorum ben haberin olsun...

Odun alır kucağına

Varır elin kucağına

El oğlunun kucağına

Ney ney n’eyleyim aman⁵⁷

Analar besler hurma ile

El oğlu döver yarma ile...

Bu yanık türkülerin exogami devrinin hatıraları, bir boydan yabancı bir boya, yad ellere giden kızların bıraktıkları akisler olduğuna şüphe yoktur.⁵⁸

Çağdaş Türklerde exogami yasasına kesin olarak riayet eden uluslar Kazaklarla, Başkurtlardır. Bunlardan evlenme yasak olan soy dairesinin en az yedinci göbek atanın erkek torunlarından teşekkül etmiş soydur. Fazla çoğalmayan soylarda bu yasak dokuz

⁵⁵ A.İnan, “Türk Düğünlerinde Exogami İzleri”, Ankara 1987, s. 343.

⁵⁶ Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, İstanbul 1991, s. 228.

⁵⁷ Hamit Zübeyir Koşay, *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, Ankara 1944, s.155, 172, 181, 190.

⁵⁸ A.İnan, “Türk Düğünlerinde...” s.343.

ve hatta on iki göbeğe kadar devam eder. A. İnan, “N.İ. Grodekov tarafından toplanan malzemeye dayanarak Kazaklarda akrabalık kırk göbeğe kadar sürüp gider. Bununla beraber, yedinci göbekte evlenmeye müsaade edilir. Kırgızlar ise beşinci göbekte evlenmeye müsade ederler. Son zamanlarda ikinci göbekte de evlenmeler olmaya başlamışsa da, bu tarz davranışta bulunanlar hakkında “Adeti (zan) bozuyorsun” diye sitemler olduğu, şeklinde bir bilgi aktarılmaktadır.⁵⁹ Ayrıca A.İnan, Dağlı Başkurtların XIX. asrın başlarında bile bu yasayı ihlal edenleri öldürdüklerinin söylendiğini, Yakutlarda ise bu yasağın dokuzuncu göbeğe kadar indiğini ifade eder.⁶⁰ Sonuç olarak Türk töresinde exogaminin belirgin bir yeri olduğunu ve asırlar boyu sürüp geldiğini, yaşam koşullarının doğal sonucu olarak ortaya çıktığını ve kültür dokusunda önemli bir yerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

1.2.LEVİRATUS

Hunlarda ve diğer Türklerde görülen geleneklerin en göze çarpanı leviratustur.⁶¹ Leviratus, sosyolojide kullanılan bir kavram olup baba, ağabey, ya da amca ölünce, -öz anne ve kardeşler dışında- onların dul ve yetimleriyle yapılan evlenme geleneğine verilen isimdir.⁶² Ancak bu tür evlenmelerde çocuklar kendilerinin doğumundan sonra hareme girmiş olan kadınlarla evlilik yapabilmektedir. Yani üvey anne ile yapılan evlenmelerde oğullar, kendilerinin doğumundan sonra, babası tarafından alınan kadınlarla evlenebilmektedir.⁶³ Yetişmiş oğulları bulunmayanların haremni ise kardeşleri ele geçirmektedir.⁶⁴ L.Rasonyî’nin deyimiyle “Kadın, kocası ailesinin mülkü olduğu için, kocasının ölümünden sonra da, ailede kalır. Kayını yahut ailenin diğer bir erkek ferdi onunla evlenebilir.”⁶⁵ Üvey ana, erkek oğula, gelin erkek kardeşe miras kalırdı ki bunun patriarkal kabile yapısının tipik özelliği olduğu bilinmektedir.⁶⁶

Leviratus sistemi ilk olarak Hunlarda görülmekte olup exogaminin icabıdır.⁶⁷ Daha sonraları ise diğer Türk devlet ve boylarında da karşımıza çıkmaktadır.

⁵⁹ A.İnan, “Türk Düğünlerinde Exogami İzleri”, 344.

⁶⁰ A.İnan, *a.g.m.* 344.

⁶¹ Ramazan Şeşen, *İbn. Fazlan Seyahatnamesi*, s. 115; İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara 1977, s. 216

⁶² Yaşar Bedirhan, *İslamiyetten Önceki Türk Tarihi ve Kültürü*, Konya 2004, s. 271; L.Rasonyî, *Tarihte Türklük* Ankara 1971, s. 57; Ayşe Onat vd, *Han Hanedanlığı Tarihi*, Ankara 2004, s.1; L.V. Gumilev, *Hunlar*, İstanbul 2002, s.97; W. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları*, Ankara 1942, s.76, 87, 94; B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s. 241; Bertold Spuler, *Göktürklerin Dini ve Kültürü Hakkında Mülâhazalar*, Ankara 1981, s. 663.

⁶³ Abdülkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, s.163.

⁶⁴ Ramazan Şeşen, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, İstanbul 1975, s. 115.

⁶⁵ L. Rasonyî, *Tarihte Türklük*, s. 57.

⁶⁶ L. N. Gumilev, *Hunlar*, s. 43.

⁶⁷ A. İnan, “Türk Düğünlerinde...” s. 341.

Leviratus geleneği, Çin kaynaklarında da anlatılmaktadır. Bu kaynaklara göre: “Hsiung-nu’lar devrinde baba ölünce oğlu, öz anası olmamak şartıyla, babasının dul kalan karısıyla gerçek manada evlenebilir.”⁶⁸ Çinliler Türklerdeki bu geleneği çok garipsemişler ve bazen de ahlaka aykırı bir şey gibi göstermişlerdir.⁶⁹ Oysa Hun İmparatorluğu şuradan buradan toplanmış pervasız bir güruhun zorbalığıyla ayakta duran bir devlet değildir. Tersine orada cemiyetin en küçük birliği olan aileye varıncaya kadar her parçada nizam ve teşkilat vardır.⁷⁰ Leviratus da bu nizamın bir parçasıdır ve dönemin koşulları dikkate alınır, ahlaka aykırılık şöyle dursun, aksine toplumsal ahlakı ayakta tutan dinamiklerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Çin kaynaklarınca anlatılan ilginç bir konuşma vardır. Aşağıda anlatılan bu konuşma konuya ışık tutmaktadır. Konuyla ilgili konuşma şöyle yaşanmıştır: Hun sarayına gelen Çin elçisi bir ara “Hsiung-nularda baba ve oğul aynı çadırda yatıp, kalkarlar. Baba ölünce üvey anneleri ile kardeşlerden biri ölünce onun eşleri ile evlenirler.” diye küçümseyici bir eda ile konuşunca, Chung-hang Yüeh⁷¹ şöyle cevap vermiştir: “Baba ve ağabey ölünce, onların eşleri ile evlenirler. Çünkü soylarının kaybolmasından endişe duyarlar. Dolayısıyla Hsiung-nular, karışıklık içinde olsalar bile, soyları kesinlikle sağlam olarak ayakta kalır. Bugün Merkezi Ülke’de (Çin’de) baba ve ağabeyin eşleri ile evlenmiyorlarsa da akrabalık ilişkileri giderek zayıflıyor ve birbirlerini öldürüyorlar. Soyadlarını değiştirecek kadar ileri gitmeleri hep bu durumdan kaynaklanıyor”⁷² Bu konuşmadan anlaşılacağı üzere, leviratusun amaçlarından biri soyun kaybolup gitmesini veya soy mensuplarının birbirine düşman olmasını önlemektir.⁷³

Sistem sayesinde ölen kardeşin eşi ile çocuklarının sahihsiz kalarak, yoksulluk içinde yaşamalarına izin verilmemektedir. Öte yandan sahihsiz kalan çocukların başlarını alıp gitmeleri, hele hele başka ailelere girip soyadlarını değiştirmeleri büyük kayıp sayılmakta, bu durum üzerinde dikkatle durulmaktadır.⁷⁴ Türk topluluklarında patriarkal aile yapısı olduğu dikkate alınır (çocuklar annenin değil, babanın soyuna

⁶⁸ Ramazan Şeşen, *İbn. Fazlan...* s.115.

⁶⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 241.

⁷⁰ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s.46.

⁷¹ Chung-hang Yüeh: Çin sarayında harem ağasıdır. Yen memletindendir. Çin İmparatoru Wen-ti, Ho-ch’in anlaşmasının devamını sağlamak amacıyla Hun sarayına bir prenses gönderirken, Chung-hang Yüeh’nün de refakatçi olarak gitmesine karar verir. Ancak Chung-hang Yüeh gitmek istemez, fakat imparator onu zorlar. Bunun üzerine Hun sarayına gelmek zorunda kalan Chung-hang Yüeh, Hakanın emrine girer, Hunlara hizmet etmeye başlar. Ayşe Onat vd., *Han Hanedanlığı Tarihi*, Ankara 2004, s. 16.

⁷² Ayşe Onat, *Han Hanedanlığı Tarihi*, Ankara 2004, s.21-22; B.Ögel, *Türk Kültürünün...* s.242.

⁷³ B.Ögel, *Türk Kültürünün...* s.242.

⁷⁴ B.Ögel, *Türk Kültürünün...* s. 245.

mensuptur) konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır.⁷⁵ Türklerde aile ocağını devam ettirmek esastır. Baba ölünce evin devamı için üvey anne ile evlenmek, ağabey ölünce küçük kardeş olarak yuvanın yıkılmamasına dikkat etmek⁷⁶ görev sayılarak dul ve yetimlerin sorumluluğu alınmıştır. Aile reisinin ölümü halinde, en yakın akrabalar dul ve yetimleri kendi ailelerine katarak sahip çıkmaktadır.⁷⁷

Leviratusun, soyu ve aileyi korumanın ötesinde bir amacı daha vardır: Kadını korumak. O dönemlerde hayatta kalmak için fiziki kuvvet etkeni ağır bastığından, kadın kendisine sahip çıkacak bir erkeğe ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle dul kadına eşi öldükten sonra, eşinin ailesi sahip çıkmak zorundadır. Bu durum önemli bir manevi kanundur.⁷⁸ Her şeyden önce aile arasındaki bir dayanışma borcudur.⁷⁹ Yeni koca, kadına çadırında bir yer ayırmak ve onu kaderin kollarına bırakmamak zorundadır.⁸⁰ Kocası öldükten sonra başkası ile evlenen dulların öbür dünyada birinci kocalarına döneceklerine inanılır. Bunun için sadece bir dulla evlenenin, öbür dünyada eşsiz kalacağı zannedilmektedir. Bu yüzden dulla evlenenin mutlaka bir bakire ile evlenmesi gerekmektedir.⁸¹ Buradan da koruyuculuk niteliği daha açık anlaşılabilir.⁸² Konuyla ilgili daha net bir evlilik örneği ise şöyledir; Amaç: sadece ve sadece kadını korumak olduğundan hiçbir şekilde cinsel birliktelik gerçekleşmez. Bu tür evlilikler “ism-i izdivaç”tan ibaret kalır, bunlara genel olarak “Er-Ad” (İsmen Zevc) adı verilmektedir.⁸³ Doğu ve Orta Anadolu’da halen bu tür evliliklere rastlanmaktadır. Hatta bu türden evlilikler romanlara da konu olmuştur. Reşat Nuri Güntekin’in “Çalıkuşu” adlı romanında da bu konuya değinilmektedir. Romanın kahramanı Feride, kendisini korumak isteyen ve kendisinden yaşça büyük olan, baba gibi gördüğü Hayrullah Bey’le “ism-i izdivaç” yapar.

Eşi ölen kadının, eşinin yakınlarına bir çeşit miras olarak kalmasının başka bir anlamı daha vardır. Şöyle ki, otağa yeni bir işçi daha gelmiş olmaktadır, bu durum erkek için de faydalıdır. Sistem iki taraf için de yarar sağlamaktadır.⁸⁴

⁷⁵ L.N. Gumilev, *Hunlar*, s.97.

⁷⁶ Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi*, C. I, s.68.

⁷⁷ L.N. Gumilev, *Hunlar*, s.43; L.N. Gumilev, *Eski Türkler*, İstanbul 2002, s.100.

⁷⁸ Sofi-Trom, Semen, *Atalarımız Hunlar*, İstanbul 2007, s.99.

⁷⁹ R.Şeşen, *İbn Fazlan...* s. 16.

⁸⁰ L.N. Gumilev, *Hunlar*, s. 43.

⁸¹ R.Şeşen, *a.g.e.* s. 116; Zühre İndirkaş, “İslam Öncesi Türk Kadınına Bakış”, s. 21.

⁸² Zühre İndirkaş, *a.g.m.* s. 21.

⁸³ Ziya Gökalp, *Türk Devletlerinin Tekamülü*, Ankara 1981, s.59.

⁸⁴ L.N. Gumilev, *Eski Türkler*, s.100.

Leviratusun toplumsal barışa da katkısı vardır. Göçebe çobanlar dış evlilikler (exogami) yaparak, başka oğuşlara kız alıp verirken sıhriyet⁸⁵ temeli üzerinde onlarla ittifak kurmakta (dünür budunlar) ve böylece birlik halinde barışı sağlamaktadırlar. Kocanın ölümünden sonra, kadının mal varlığıyla, küçük çocuklarıyla koca oğuşunda(ailesinde) kalması bu ittifakın devamı, bunlardan yoksun edilerek gerisin geri eski oğuşuna yollanması ise zımmen, bazen de şeklen ittifakın feshedilmesi, hiç olmazsa, örselenmesi demektir. Bu durum ise göçebe çobanların en son arzulayacakları şeydir. İşte, leviratus kurumu, kadın alan ve kadın veren oğuşları arasında ittifakı ve böylece barışı sürekli kıldığı için vardır.⁸⁶

Leviratus, dul kalan kadının hayatını teminat altına almak -kadın aileden ayrıldığı takdirde kendi malını alıp gideceği için- aile mülkünün parçalanmasını da önlemek amacındadır.⁸⁷ Böylece mülkün parçalanması sonucu oluşacak sorunlar engellenmiş olur.

Acaba cemiyetin her tabakasında leviratus aynı şekilde yayılmış ve muteber midir? Bir bakıma bu adet ancak yüksek tabakaya has idi. Kalmuk Moğollarının bir atasözünde, “Hanlar akrabalık tanımazlar”⁸⁸ denmektedir. Bu ifadeden yola çıkarak soylu ailelere ve bunlarda görülen leviratus uygulamalarına bir bakalım.

Hunların hükümdarı Ho-hon-yeh öldüğünde dul kalan Çin asıllı eşi, Chuan-ch’ü Yen-chih,⁸⁹ Ho-hon-yeh’in birinci hatunundan olan oğlu ile leviratus evliliği

⁸⁵ Akrabalık; iki ana yapı üzerine oturur. Soy (bağır) yapısı ve sıhriyet yapısı. Soy yapısı insanın Önceli, günceli ve ardılı kuşaklarla olan, sözde ya da gerçek kandaşlığını (kanbağını) verir. Sıhriyet yapısıyla, insanlar arasındaki kadın değişiminin sonucunda doğan ilişkileri açıklar. Her ikisi birlikte bir bütünü, yani akrabalık sistemini oluşturur. (Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu*, s. 36) Türklerdeki soy ve sıhriyet terimlerini eldeki belgelere dayanarak şöyle gruplandırabiliriz:

Soy Terimleri

Eçü apa	: Ata, dede, baba
Kana	: Baba
Öq	: Ana, üvey ana
Eçi	: Amca, ağabey
İni	: Küçük (erkek) kardeş
Eke	: Abla
Sıngıl	: Küçük (kız) kardeş
Oğlan	: Çocuk(lar)
Oğul	: Erkek çocuk
Urı	: Erkek çocuk, dal
Kız	: Kız
Atı	: Erkek kardeş çocuğu, erkek torun
Yeğen	: Kız kardeş çocuğu, kız torun
Çıkan	: Teyze, hala, dayı (?) erkek çocukları

Sıhriyet Terimleri

Er	: Koca
Gunçuy	: Karı, eş
Kelina	: Gelin
Küdegü	: Güveyi
Yunç	: Kayınbirader
Tüngür	: Dünür
Kadaş	: Akraba, kardeş (?) Arkadaş

(Sencer Divitçioğlu, *a.g.e.* s.138-139)

⁸⁶ Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu*, Ankara 2005, s.156.

⁸⁷ A. Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, 163.

⁸⁸ R. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s.57.

⁸⁹ Ho-han-yeh hastalandığında, ölmek üzereyken sevdiği oğlu Chü-ma-chü’nün başa geçmesini istemiş, ancak Chü-

yapmıştır.⁹⁰ Leviratus Gök-Türklerde de görülür. 580 yılında Taspar Kağan'ın evlendiği Chau hanedanı prensesi Ch'ien-chin, onun ölümü üzerine dul kalmıştır. Isbara, kağan olunca, Ch'ien-chin, törelere uygun olarak onunla evlenir. Hatta onun etkisinde kalıp yeni kurulan Sui hanedanına savaş dahi açar.⁹¹ Bu uygulamanın Batı Gök-Türklerde de görüldüğü anlaşıyor. Yina-su Tegin'in oğlu Ni-li Kağan, Çinli prensesle evlenmiş ve Ta-man Tegin doğmuştur. Ta-man Tegin'in doğumundan sonra Ni-li Kağan ölmüştür. Bunun üzerine Hsiang-shih prenses, Ni-li'nin kardeşi P'o-shih Tegin ile evlenmiştir. 600 yılında adı geçen Tegin ve Çinli eşi Sui imparatorluğu merkezi Ch'ang-an'a gidecek, Hung-lu-ssu tapınağında ikamet etmeye başlamışlardır.⁹² Doğu Türklerde de leviratus karşımıza çıkmaktadır. Çin hayranı olan, defalarca Çinlileşme isteğinde bulunan Ch'i-min Kağan 609 yazında öldüğünde yerine oğlu, Tou- chi tahta geçerek, Shih-pi Kağan ünvanının alır ve Gök-Türk geleneklerine uygun olarak da dul kalan üvey annesi prenses İ-ch'eng⁹³ ile evlenir.⁹⁴ Shih-pi Kağan'ın ölümünden sonra ise oğlu Shih-pa-pi çok küçük olduğu için, kardeşi İlterber Şad, Ch'u-la Kağan ünvanıyla tahta geçer.⁹⁵ Ch'u-la Kağan da bu hanımla evlenir. Ch'u-la Kağan'ın ölümünden sonra ise, İ-ch'eng Hatun'un desteğiyle İl Kağan (Chie-li ve Hsie-li-Elteber) tahta çıkar. O da İ-ch'eng Hatunla evlenir.⁹⁶

Kutluk devletine ait kaynaklarda leviratus uygulaması ile ilgili bir kayıt bulamadık. Ebu Dülef "Kutluklar arasında bir kadının kocası öldükten sonra evlenmediğini daima ölen kocasına ait kaldığını" kaydeder.⁹⁷ Elli yıllık tarihi anlatan çeşitli anıtların, İlteriş'in ölümünde olsun, Kapgan'ın ölümünde olsun, Kültegin'in ölümünde olsun böyle bir evlilikten bahsetmek fırsatını bir kez olsun elde etmemiş olmaları pek garip olacaktır. Bu döneme ait Çin belgeleri de bu tür olaylardan

ma-chü'nün annesi olan Chuan-ch'ü yen-chih bu duruma karşı çıkmış, oğlunun küçük olduğunu, ülkeyi iyi yönetemeyeceğini, karışıklıklar çıkacağını ileri sürmüştür. Israrlı ve kararlı tutumu sonucu Ho-hon-yeh'li ikna ederek, diğer eşin oğlu ve yaşı da daha büyük olan Tiao-t'aoma-ko'nun tahta çıkmasını sağlamıştır. Leviratus gereği de Chuan-ch'ü Yen-chih, yeni hakan Tiao-t'ao-mo-ko ile evlenmiş, bu evlilikten iki de kız çocukları olmuştur. Ayşe Onat vd., *Han Hanedanlığı Tarihi*, s.66-67.

⁹⁰ Zühre İndirkaş, "İslam Öncesi Türk Kadınına Bakış", s.21; Ayşe Onat vd., *Han Hanedanlığı Tarihi*, s.66-67.

⁹¹ Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler* C.I, 2.bs. TTK, Ankara 2003, s.44.

⁹² Ahmet Taşağıl, *a.g.e.* C.I, s.88.

⁹³ Ho'ch'in antlaşmalarına (evlilik yoluyla akrabalık) uygun olarak sunulan Sui Prensesidir. Shih-pi Kağan döneminde Gök-Türklerle ihanet sayılacak davranışlarda bulunmuş, Çin adına çalışmıştır. Bakınız; Ahmet Taşağıl, *Gök-türkler I*, s.65. Ch'i-min Kağan döneminden beri Gök-Türk ülkesine gelen bu hatun, ihanetine rağmen yönetimde etkilidir. Tahta geçecek kişilerin seçiminde de etkili olmuştur. Ch'u-lo'nun oğlu Wa-she Şad'ı çirkin ve zayıf olması sebebiyle tahta geçmesini engelleyip, onun yerine Ch'i-min'in en küçük oğlu Bagatur Şad'ı desteklemiştir. Bu zat Shih-pi'nin kardeşidir. Asıl adı Tou-pi'dir. Ancak tahta çıktıktan sonra İl Kağan ünvanını almıştır. Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler I*, s.72, İsenbike Togan vd., *Eski Tang Tarihi* s.6.

⁹⁴ Ahmet Taşağıl, *a.g.e.* s.64.

⁹⁵ Ahmet Taşağıl, *a.g.e.* s.69; İsenbike Togan vd., *Eski Tang Tarihi*, Ankara 2006, s.4-5.

⁹⁶ İsenbike Togan, *a.g.e.* s.7; Ahmet Taşağıl, *a.g.e.* s.72.

⁹⁷ Ramazan Şeşen, *a.g.e.* s.16.

bahsetmemektedir. Rene Giraud; E.Chavannes ve S.Julien tarafından yapılan çevirilerde de buna ait bir bilgi olmadığını kaydeder.⁹⁸

Leviratus kurumu, Uygurlarda da görülmektedir.⁹⁹ Bize kalan bir Uygur vesikası, uygulamaya tepki gösteren hatta karşı çıkan ve bu uygulamayı önlemeye çalışan insanların varlığına kanıt oluşturmaktadır. Halktan bir kişi kendi ölümünden sonra çocuklarının, üvey anneleri ile evlenmesini önlemek istemiş ve bunun için de bir hukuk vesikası hazırlamıştır. Vesika şöyledir:

METİN

TERCÜME

(T.II.Ç.Nr 6.[315/R 78]).

1. küskü yıl sekiz-inç ay sekiz yigirmike	1. Sıçan yılı, sekizinci ayın on sekizinde
2. men tüşimi ağır igke tegmiş-ke	2. ben Tüşimi ağır hastalığa tutulduğum için,
3. edgü ayığ bolğay men tip kişim	3. iyi veya fena olacağımı düşünerek, karım
4. sılang-ka bitig kotdum minte	4. Sılang'a vasiyetnâme bıraktım. Benden
5. kin er-ke beg-ke tegmetin evim-	5. sonra başka kimse ile evlenmeden, evimi
6. ni tutup oğlum altmış kay-a-nı	6. idâre edip, oğlum Altmış-Kaya'nın
7. asırap yorız-un oğlum kosang esen	7. terbiyesi ile meşgûl olsun. Oğullarım Kosang, Esen-
8. kay-a olar ögey anamız biz-ke	8. Kaya, onlar üvey annemiz bize
9. tegir alır-biz tip almaz-un katıl-	9. âittir, alacağız diye, müdâhâlede
10. maz-un-lar apam birük alır-biz	10. bulunmasınlar. Eger alacağız diye,
11. tip çamlasar-lar uluğ suü-ke	11. dâva ederlerse, büyük orduya?
12. bir altun yastuk oğlan tigid-	12. bir altın yastuk, şehzâdelere
13. birer kümüş yastık	13. birer gümüş y a s t u k,
14. içgerü ağılık-ka bir yastuk	14. iç hazineye bir y a s t u k,
15. içgerü ağılık-ka bir at birip	15. iç hazineye bir at vermek suretiyle,
16. ağır kıyın-ka tegip sözleri	16. ağır cezaya çarptırılınsın ve sözleri
17. yorımaz-un bu bitig-ni sutz-a	17. geçmesin. Bu vasiyetnâmeyi Sutz-a
18. ked kay-a tutung tükel-e kimtsü	18. Ked-Kaya Tutung, Tükele ve Kimtsü
19. başlap kuvrağ tavgaç yeke ikiçi	19. başta olmak üzere, cemâat ile Tavgaç-Yeke ve İkiçi
20. başlap budun katas-larım asan-a	20. başta olmak üzere, halk ve yakınlarımdan Asana,
21. olar üskinde birtim tanuk inge	21. onlar huzûrunda verdim. Şâhid İnge,
22. tanuk kara toyın bu tamga mening ol	22. şâhid Kara Toyın. Bu damga benimdir.
23. men kaysın ayıtıp bitidim.	23. Ben Kaysın sorup yazdım.
24. bu tamğa men tavgaç yeke-ning ol	24. Bu damga ben Tavgaç-Yeke'nindir.
25. bu tamğa men asan-a-ning ol	25. Bu damga ben Asana'nındır. ¹⁰⁰

⁹⁸ Rene Giroud, *Gök-Türk imparatorluğu*, çev. Metin Sirman, İstanbul, s.161; Rene Giroud, *Gök-Türk İmparatorluğu*, (680-734) çev. İsmail Mangaltepe, s. 185-186.

⁹⁹ Vasilij Viladimiroviç, Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981, s. 414.

¹⁰⁰ Reşit Rahmeti Arat, *Makaleler I*, haz. Osman Fikri Sertkaya, Ankara 1987, s.558.

Heredot'un kayıtlarına göre Liveratus İskitlerde de görülmektedir. İbn. Fazlan ise bu kurumun Oğuzlarda da görüldüğünü ifade eder. Plan Carpin ise Kalmuk ve Moğollarda da leviratus olduğunu kaydeder.¹⁰¹ Anlaşılan o ki, Asya tarihinde pek çok toplum leviratus kurumunu bilmekte ve uygulamaktadır.

Leviratusa destanlarda da rastlanmaktadır. Manas'ın ölümünden sonra, üvey kardeşlerinden Kabeş, küçük kardeşi Abeke'nin, Manas'ın karısı Kanikey ile evlenmesini gündeme getirir. Bu amaçla ihtiyar Kırgıl ve Taz Baymat'ı Kanikey'e gönderir. Hatun Kanikey'in tepkisi çok sert olur: "Sen ihtiyar kırgıl, Kabeş'in elçisi olup, bana gelmekten nasıl utanmadın?" der. İki alp Kanikey'e karşılık vermezler.¹⁰² Abeke, Manas'ın diğer eşi Akılay ile evlenir.¹⁰³ Bu evlilikler destanda şöyle anlatılmaktadır:

R.283¹⁰⁴

85. At ölse soori keres süüçü'di,
Aga ölse cenge keres düüçü'di,
Kan balası Kanikey
Er Manastan kaldı deyt,
Akıl-men tuugan Abeke,

90. Küüdük tuugan al kübüş
Er manas'ın inisi
Ca Kübüşkü tıbebi?
Ca Abekege tıbebi?
Süügününü tisin deyt!"

95. Kan balası Kanikey
bu kep uqup ıyladı:
"Abeke, Kabas, aramdın
Aytar kabi bu emes
Manastın kalgan katındın

100. Ugar kebi bu emes
Manas bir türüm ötkündü
Cet'ay boyumda kald'ele,
Ceti aydan segis ay
Emi bolup keliptir,

105. Segis aydan togus ay
Emi bolup keliptir.
Caza bir tayım kıs bolsa,
Otka salıp küygüzüm,
Suga salıp agızam,

85. At ölürse, sağrı vasiyet edilir,
Ağa ölürse, yenge vasiyet edilir,
Han balası Kanikey,
Er Manastan kaldı diyor,
Akıllı doğan Abeke,

90. Hüdük doğan o Kübüş
Er Manas'ın inisi,
Ya Kabeş'e varmaz mı?
Ya Abeke'ye varmaz mı?
Sevdiğine varsın diyor!"

95. Han balası Kanikey,
Bu sözü duyup ağladı;
"Abeke, Kübüş, haramın,
Söyleyeceği söz bu değil,
Manas'tan kalan kadının

100. İşiteceği söz bu değil,
Manas türüm öldüğünde
Yedi aylık hamileydim,
Yedi aydan sekiz ay,
Şimdi oluyor,

105. Sekiz aydan dokuz ay,
Şimdi oluyor,
Yanılıp kız olursa,
Ateşe salıp yakarım
Suya salıp akıtırım,

¹⁰¹ Ramazan Şeşen, *İbn. Fazlan...* s.15-16; Işık Ergüden, *Marco POLO Seyahatnamesi*, İstanbul 2003, s.172

¹⁰² Zühre İndirkaş, "İslam Öncesi Türk Kadınına Bakış" s.21.

¹⁰³ Naciye Yıldız, *Manas Destanı (W.Radlaff) ve Kırgız Kültürü ile ilgili Tespit ve Tahliller*, Ankara 1995, s.83.

¹⁰⁴ Radloff tercümesi

110. Andan kiin tiyemin
Menin balam u ul bolsa,
Tiimek turmak sıbeymin”
Şunday dep coop ciberdi;
Kanikeydin kaşında,

115. Şoruktan kısınn
Akılaydın aylı turdu,
Akılayga bardı Meng di Bey,
Cakıptın kebin ayttı deyt;
“Şoruk’un kısı Akılay

120. At ölsü soor, keres döç’edi,
Aga ölsü cenge keres döç’edi,
Akılmen tuugan A bebe,
Köödük tuugan öl Köbüş,
Er Manastın inisi,

125. Kimisine tiyesin?
Ca Kabüşka tiyebi?
Ca Abekege tiyebi?
Sürgünün tisin deyt”
Şoruktun kısı Akılay bolsa,

130. Balaluu katın bar bolsa,
Balasın er erkeyt,
Balası çok men baykuş,
Akılmen tuugan Abeke
Astırtın kelip kessinde!”

110. Ondan sonra varırım.
Benim balam oğul olursa
Evlenmem.”
Böyle deyip cevap gönderdi.
Kanikey’in yanında

115. Şoruk’un kızının
Akılay’ın avulu durdu.
Akılay’a vardı Mengdi Bey,
Cakıp’ın sözünü söyledi, diyor;
“Şoruk’un kızı Akılay

120. At ölürse sağrı vasiyet edilir,
Ağa ölürse yenge vasiyet edilir,
Akıllı doğan Abeke,
Hüdük doğan o Kübüş,
Er Manas’ın inisi,

125. Hangisine varırsın?
Ya Kübüş’e varır mısın?
Ya Abeke’ye varır mısın?
Sevdiğine varsın diyor.”
Şoruk’un kızı Akılay söylüyor;

130. Balalı Kadın olsa,
Balasını er yetiştirir,
Balası yok ben baykuşun.
Akıl ile doğan Abeke
Gizlice gelip söz kessin de!”¹⁰⁵

Öyle anlaşılıyor ki kadın bir noktaya kadar eşini seçmekte özgürdür. Hiç değilse bu tür evliliklerde belirli koşullarda da olsa dul kadının onayı gerekmektedir.¹⁰⁶

Sonuç olarak, bu tür evlilikler dulları korumak, ailenin parçalanmasını, soyun dağılmasını önlemek, soy içinde yaşanabilecek kavgaları durdurmak, aile ve toplum huzurunu sağlamak gibi amaçlara hizmet etmekle birlikte politik amaçlı olarak uygulandığı da görülmüştür. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi bir dereceye kadar kadının fikri de alınmaktadır.

1.3.MONOGAMİ

Monogami, sözlük anlamı olarak, kadının veya erkeğin karşı cinsten yalnız bir kişiyle evlenebilmesini onaylayan, birden çok kadınla veya erkekle evlenmeyi yasaklayan evlilik biçimi, yani tek eşle evlilik demektir. Poligami ise, çok eşle evlilik anlamına gelmektedir. Poligami ortaklaşa paylaşılan eşin cinsiyetine göre iki ayrı tip ailenin ortaya çıkmasına neden olur. Bu ailelerden biri, bir erkeğin birden fazla kadınla

¹⁰⁵ Naciye Yıldız, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile ilgili Tespit ve Tahliller*, s. 819-820

¹⁰⁶ Zühre İndirkaş, “İslam Öncesi Türk Kadınına Bakış”, s.21.

evlenmesi anlamına gelen “polijeni”, diğeri de, bir kadının birden fazla erkekle evlenmesi sonucu ortaya çıkan “poliandri”dir.¹⁰⁷

Türklerde bu evlilik biçimlerinden hangisi görülmektedir; hangisi daha yaygın, hangisi daha az görülür? Araştırmacıların konuyla ilgili farklı görüşleri vardır. H.N. Orkun Hunlarda tek kadın ile evlenmek adeti olmadığını, çok kadınla evlenildiğini, bu kadınlardan birisinin baş zevce olduğunu söyler. Ayrıca harpte ölen bir Hun’u memleketine getirenin onun mirasına tevarüs ettiğini de belirtir.¹⁰⁸ Gumilev de Hunlarda tek kadınla evlilik yerine poligami –polijeni ailesi- yaygındı, der.¹⁰⁹

Bertold Spuler ise eski Türklerde aile reisinin birçok eşi olabileceğini, bunların ayrı çadırlarda (kibitka’larda) oturduklarını belirtir.¹¹⁰ B.Ögel de Türklerde çok eşlilik görüldüğünü ifade eder ve şöyle der: “Yalnız Türklerde değil, bütün insanlıkta herkes, parası ve gücü olanlar, elbetteki birkaç kadın alabilirlerdi. Ancak Türklerde ilk kadın, evde baş kadın idi. Bütün Türklerde ve Türk tarihinde bu böyledir. Baş kadından sonra gelenler ise, kuma veya ortak adını alırlardı. Miras hakları da değişik olurdu.”¹¹¹ Fakat bu konuyla ilgili olarak Rasonyi, Spuler ve Ögel ile aynı kanaatte değildir. Rasonyi’ye göre Eski Türklerin tek kadınla yaşadıklarına dair kesin kanıtlar vardır. Orhun Yazıtlarında çok kadın almanın izine rastlanmadığını, ancak Çin kaynaklarının bunun aksini yazdıklarını, destanlarda da tek evlilik yaşayan kahramanlardan bahsedildiğini belirtir.¹¹² Çok eşle evlilik örnekleri hanedan mensubu erkekler için geçerlidir. Asıl halkın büyük çoğunluğu –istisnalar elbette mevcuttur- ise tek eşle evlilik yapmaktadır. Spuler ve Ögel, hanedan üyelerini dikkate alarak bu yorumu yapmış olmalıdır.

Nitekim Sencer Divitçioğlu da hanedan üyelerinin evliliklerini dikkate alarak ve Orhun Anıtlarının Bilge Han Yazıtının I Ş 9,¹¹³ daki ifadesine dayanarak, konuyla ilgili şu yorumda bulunur: “Türk beylerinin çok eşli evlilik yaptıkları kuşku götürmez. (KT K9)’dan anlaşıldığı gibi Bilge Kağan öğüm gatun (anam hatun) ile öğelerim (üvey analarım) derken, sınıflandırıcı bir terim kullanmış oluyordu. Böylece erkeğin (babası İleriş Kağan) eşine (anası İlbilge Hatun) oğlu (Bilge Kağan) “öğ” derken, erkeğin

¹⁰⁷ Aygen Erdentuğ, “Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri”, *Aile Yazıları I*, haz. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Ankara 1991, s.339.

¹⁰⁸ H.N. Orkun, *Türk Tarihi I*, Ankara 1946, s.68.

¹⁰⁹ L.N. Gumilev, *Hunlar*, İstanbul 2002, s.43.

¹¹⁰ Bertold Spuler, “Gök-Türklerin Dini ve Kültürü Hakkında Mülâhazalar”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1981, s. 663.

¹¹¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDAV, İstanbul 1998, s. 252.

¹¹² Lazıo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s.57.

¹¹³ Bilge Han Yazıtının, birinci yüz kuzey tarafı satır 9 da, “Ögsüz akın binip tokuz eren sançdı. Ordug birmedi. Öğüm katun ulayu, öğelerim ekelerim kelinünim konçuyarım bunça yeme tiriği kün boldacı erti.” ifadeleri yer almaktadır. H.N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara, 1987, s. 50.

öteki eşlerine de aynı şekilde öğ demektedir. Demek ki ona göre, bir yandan babası çok eşli evlilik yapmıştı, öte yandan öz anasıyla üvey anaları özdeşti. Özdeşliğin sebebi şudur: Verasetin atauruk esaslara bağlandığı çok eşli toplumlarda, babanın eşlerinden herhangi birinin çocukları, döl veren erkeğin mülkiyetinden eşit pay almalıdırlar. Bu bakımdan eşit hak sahibi olan oğulların analarının da sınıflandırıcı bir terimle anılmaları normaldir. Ancak çok eşli sistemlerde, ana ile üvey ana aynı terimle çağrılabilir. Nitekim Türklerde de bu böyledir ve vargisal olarak da çok eşlidirler. Bilge Kağan'ın "konçuyularım" ifadesi de bu olguyu doğrular. Öyle ise, Türk kağanları ile ak budunun evliliği çok eşli olmalıdır. Kara buduna(halka) gelince onların tek eşli mi, yoksa çok eşli mi oldukları hakkında belgeden yoksunuz. Kanımca da tek eşli evlilik yaptığını varsaymak biraz acelecilik olur. Beylerin ve kağanların çok eşli evlilik yapmasıyla halkın tek ya da çok eşli evlilik yapması arasında kesin bir korelasyon¹¹⁴ kurulamaz. Kanım şudur: Belgelerin eksikliği Türklerin çok eşli evliliği hakkında verilecek genel ve kesin bir yargıyı önlese bile, dillerinde "öğ" sınıflandırıcı teriminin varlığı çok eşlilik lehine bir sanı uyandırmaktadır. Söylemeye gerek yoktur ki toplumlarda çok evliliğin geçerliliği hiçbir zaman tek eşliliğe engel değildir."¹¹⁵

Sadettin Gömeç de çok eşlilik değil tek eşlilik olduğu görüşündedir. Gömeç, konuyla ilgili şöyle yorum yapar: "Tarihte Türk kağanlarının bir iki kez evlendikleri fakat bunlardan sadece birinin baş hatun olduğu bilinmektedir. Bunun neticesi olarak Türklerde monogaminin varlığı sadece halk arasında değil, kağanlar arasında bile görülmektedir. Kağanlar bile hemen hemen tek evlilik yapmışlardır."¹¹⁶ Benzer bir yorum da Jean Poul Roux da vardır. Roux şöyle der: "Yazıtların, hatunlarla ilgili kısımları, Türklerin, en azından yönetici sınıfındakilerin tek eşli oldukları izlenimini vermektedir. Bununla birlikte Çinliler tarafından aktarılan tarihsel olaylar, ilk bakışta bu kadar kesin olmaya izin vermez."¹¹⁷

Ancak Roux, tam tersi bir örneği ve bu durumun nedenini de şöyle açıklar: "Çin kaynaklarınca doğrulanan, T'-u küe prensesinin Su-lu ile evliliği söz konusudur."¹¹⁸

¹¹⁴ "Korelasyon: Bağlantı. İki değişken arasında biri artarken veya büyürken diğerinin azalması veya küçülmesi yolunda bir münasebetin bulunmasıdır. İki ya da daha fazla olgunun değişik görünüşleri arasındaki mantıki ve mecburi bağımlılık münasebeti ve bu münasebetin istatistiki açıdan ifade edilmesidir."bkz. Ali Seyyar, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedik ve Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 1.bs. İstanbul 2007.

¹¹⁵ Sencer Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI-VII. Yüzyıllar*, Ankara 2005, 153-154.

¹¹⁶ Sadettin Gömeç, *Köktürk Tarihi*, Ankara 1999, s.102 .

¹¹⁷ Jean-Paul Roux, "Ortaçağ Türk Kadını I", *Erdem* 1989, s.208.

¹¹⁸ Kapgan Kağanın ölümünden sonra Türgişler 717 yılında Su-lu liderliğinde bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler C.III*, Ankara 2004, s.43.

Ancak bu kaynaklar, Su-lu'nun üç krallığın kızlarıyla evlendiğini ve onların her birine, aynı zamanda hatun ünvanını verdiğini göstermektedir. Böylece üç krallığın kızları aynı zamanda hatun olarak adlandırılmıştır. Bu durum olağan dışı olduğu için anılmış, belli ki siyasal ama aynı zamanda yakışsız evliliklerdir. Kaynaklar, prensin son zamanlardaki aşırılıklarını ve iktidardan düşüşünü göstermek için bunları hatırlatmaktadır. Bizim de sonuç olarak inandığımız, hükümdarların tek eşliliği onların tutsak kızlarla ilişkilerini engellememektir. Dinleri nasıl ki çok tanrılı tek tanrı dini ise, onların evliliklerinin de çok kadınlı tek eşlilik olduğu söylenebilir.’’¹¹⁹

Roux, konuyla ilgili başka bir örnek daha verir: ‘‘Abakan yazıtının Tutuk’u, ölümü anında, evliliğini andığı zaman, kırk dokuz yaşındadır. Bu durumda, bütün ömrü boyunca –otuz yıldan çok- aynı eşle yaşamıştır. Tekrar söylemek zorundayım bu hiçbir biçimde evlilik dışı kadınlara sahip olmasını engellemez. Bununla birlikte bu kadınların, satın alınmış, yabancı kadınlar, armağan olarak kabul edilmiş ya da bir yağma esnasında ele geçmiş yabancı kadınlar gibi, zorunlu olarak ait olunan toplumsal topluluğun dışından seçilmiş kadınlar olması gerekir.’’¹²⁰

Uygurlar dönemine ait boş bitig (serbest bırakma) belgelerinden biri Uygurlarda da poligami görüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Özkan İzgi bu belge ile ilgili şunları söylemektedir: ‘‘Vesika da ‘‘ben ve hanımlarım, A’dan W’ye kadar yaşayan hanımlarım...’’ tabiri bugün bile kullandığımız A’dan Z’ye deyiimi ile eş anlam taşımakta ve bütün hanımlarının ismini saymak yerine bu deyim kullanılarak bir genelleme yapılmaktadır. Vesika İslam öncesi Türk toplumunda çok az rastlanan çok evliliğin bu ailede hüküm sürdüğünü göstermektedir.’’¹²¹ Gülçin Çandarlıoğlu ise Uygurlarda tek kadınla evlenme geleneğinin yaygın olduğunu belirtmektedir.¹²² Benzer bir yorum Abdülkadir Donuk’tan gelir, Türklerde umumiyetle tek zevcelilik olduğunu ifade eder.¹²³ İbrahim Kafesoğlu da Türklerde monogami görüldüğünü beyan eder.¹²⁴ Anlaşıldığı üzere hocalarımızın çoğunluğu eski Türklerde tek eşliliğin yaygın olduğu görüşündedir.

Ramazan Şeşen ise İbn. Fazlan, Marco Polo ve Mes’udi’ye dayanarak ilginç bir Türk inancından söz eder ve şöyle der: ‘‘Umumiyetle, kocası öldükten sonra

¹¹⁹ Jean-Paul Roux, *a.g.m.* s. 208-209.

¹²⁰ Jean-Paul Roux, *a.g.m.* s.212.

¹²¹ Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi Hukuk Vesikalarına Göre*, Ankara 1987, s.91.

¹²² Gülçin Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, İstanbul 2004, s. 39.

¹²³ Abdülkadir Donuk, ‘‘Çeşitli Topluluklarda ve eski Türklerde Aile’’, *Aile Yazıları* I, s. 297.

¹²⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara 1977, s.201.

başkalarıyla evlenen dulların öbür dünyada birinci kocalarına döneceklerine inanılırdı. Bunun için sadece bir dulla evlenenin öbür dünyada eşsiz kalacağı zannolunurdu. Bir dulla evlenenin mutlaka başka bir bakire ile evlenmesi gerekirdi.”¹²⁵ Bu ifadeye göre Şeşen, Türklerde poligami olduğuna inanmaktadır. Şeşen sözlerini şöyle sürdürmektedir: “Diğer mühim nokta ise, eski Türkler arasında tek kadınla evlenmenin adet olduğuna dair ileri sürülen iddiaların doğruluğu meselesidir. Kanaatimize göre ileri sürülen bu iddia hatalıdır. Zira eski Türklerde, umumiyetle kadınlar erkeklere nisbetle çoktu. Evlenmeyen kızları ve dulları korumak, hayatta onların mesuliyetlerini üzerlerine almak için bir kadının yakınlarının onunla evlenmesi gerekirdi. Eğer sadece tek bir kadınla evlenmek zarureti olsaydı, böyle kadınların hayatta dayanaksız kalma tehlikesi ortaya çıkacaktı.”¹²⁶ Zühre İndirkaş da Türk topluluklarının bazılarında poligami olduğu düşüncesindedir. Bu düşüncesine dayanak olarak da leviratus uygulamasını, yukarıda adı geçen geleneği ve Kutluk Türkleri dışındaki Türk topluluklarında dul kadına rastlanmadığı şeklindeki kayıtları göstermektedir.¹²⁷

Destanlarda ise hem poligami hem de monogami izleri görülür. Oğuz Kağan ilk karısını gökten inen bir ışığın ortasında oturuyor halde bulmuştur. İkinci karısını ise göl ortasında bir ağaç kavuğunda oturmuş halde bulmuştur.¹²⁸ Demek ki Oğuz Kağan iki eşlidir, her iki eşinden de çocuk sahibi olmuştur. Benzer bir durum Manas destanında da karşımıza çıkmaktadır. Manas Destanı’nda kadın konusunu inceleyen İnci Enginün şöyle demektedir: “Alpların tek kadınla evlenmelerinden söz edilse de, aslında hemen hepsinin iki eşi vardır. Ancak bunlardan sadece birisinin örfilere göre seçilmiş, törelere uygun evlilikler olduğu, diğer eşlerin ise savaşlarda ganimet alındıkları anlaşılmaktadır. Özellikle Manas’ın evlenmesinde bu durum vurgulanıyor.”¹²⁹ Manas’ın babası Cakıp Han’ın iki eşi vardır. Manas’ın annesi Çıyırdı ile ikinci eşi Bakdevlet. Bunların ikisi de hemen hemen aynı zamanda hamile kalırlar. Çocukları ise ilerde birbirleriyle savaşacaktır. Bunu, belki de çok kadınla evliliğin çocuklar arasındaki kıskançlık ve nefreti başlatan özellik olarak yorumlamak mümkündür.”¹³⁰ Destanlardaki

¹²⁵ Ramazan Şeşen, *İbn Fazlan...*, İstanbul 1975, s. 116.

¹²⁶ Ramazan Şeşen, *a.g.e.* s. 117.

¹²⁷ Zühre İndirkaş, “İslam Öncesi Türk Kadınına Bakış”, *Oluşum*, Mart/Nisan 2002 s.21.

¹²⁸ Sencer Divitçioğlu, *Oğuz’dan Selçuklu’ya*, s. 25; Orhan Ural, *Üç Destan*, Ankara 1972, s. 10.

¹²⁹ Manas’ın iki eşi vardır. Biri ganimet olarak aldığı Akılay, diğeri kalın ödeyerek aldığı Kanikey. N.Yıldız, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili tespit ve Tahliller*, s.168, 177. Benzer evlilik yapan kahramanlardan biri de Manas’ın yakın arkadaşı Alman Bet’dir. Eşlerinden biri müjde karşılığı Manas’dan istediği Altın Ay’dır. Diğeri ise Kanikey’in gelin gelirken beraberinde getirdiği, kendisi gibi han balası olan Altın Ay’dır. Alman Bet Altın Ay isimli iki kadınla birden evlenmiştir. N.Yıldız, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü...* s.170.

¹³⁰ İnci Enginün, “Manas Destanı’nda Kadın”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, C.II, TTK Basımevi, Ankara

kahramanların yönetici sınıftan olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Buradan yola çıkarak yukarıda ifade edilen düşüncüyü hatırlayalım. Çok kadınla evlilik yönetici sınıfta görülebilir, halk arasında ise istisna olarak karşımıza çıkar. Nitekim, Dede Korkut Hikayelerini inceleyen Faruk Sümer de Türk ailesinde monogami olduğu görüşündedir. Sümer şöyle demektedir: “‘Hepsi beğlerden olan kahramanların tek kadınla evli oldukları görülüyor. Destanlarda ne kumadan ne de ortakdan söz ediliyor. Destanların tek karıları vardır. Bu husus pek dikkate değer. Beğlerbeği Kazan’ın bile tek bir eşinin (boyu uzun Burla Hatun) adı geçiyor. Gerçekten Oğuzlar’da ikinci bir kadınla evlenmek geleneği yok mu idi? Bunu tekzib eden bir misale şahsen rastgelmediğimi söylemeliyim. İbn. Faldan, Oğuz sübaşısının ve misafir kaldığı bir Oğuz’un tek karıları olduğunu görmüştü.”¹³¹

Türkistan ve Altay bölgelerini dolaşan Radloff ise Kazaklarla ilgili şu bilgileri verir:

“Kazaklar çok kadın almak hakkından pek faydalanmaz. Bir evde iki veya üç kadın olan haller çok enderdir. Çok kadın olmak adeti, ancak büyük kadın kısır olduğu veya erkek çocuk doğurmadığı zaman vuku bulur. Zengin Kazaklar bazen ayrı ayrı yerlerde kadınlar tutar ve böylece ayrı aileler bulundurlar.”¹³² Radloff, ayrıca Kazak bayramlarında kadın ve erkek arasında şiir yarışmaları yapıldığını anlatır ve bu şiirlere örnekler de verir. Bu örneklerden birinde yer alan dizeler ise poligamiye örnek teşkil eder. Şiirdeki dizeler şöyledir:

Bildiğim şarkıyı bütün ağız söylerim,
Söz manasın bilmezsem niçin söylerim,
Baş kadının çocuğu olarak büyüdüm,
Kendimi övmezsem, daha neyi överim;¹³³

Görüldüğü üzere başkadının çocuğu olmak övünç kaynağıdır. Bu durum Türklerdeki baş kadın geleneğinin ve dolayısıyla da poligaminin bazı Türklerde devam ettiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

1999 s. 456.

¹³¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul, 1980, s. 403.

¹³² W.Radloff, *Sibirya'dan II*, İstanbul 1956, s. 494.

¹³³ W.Radloff, *a.g.e.*, s. 505.

Peki bu konuda sosyologların görüşleri nedir?

Ziya Gökalp, “Eski Türklerde zevce yalnız bir tane olabilirdi. Emperyalizm devirlerinde hakanların ve beylerin bu hakiki zevceden maada kuma namıyla başka illere mensup odalıkları da bulunabilirdi. Fakat bu kumalar, hakiki zevce mahiyetinde değildiler. Türk töresi bunları resmen zevce tanımazdı.”¹³⁴ demektedir. Z.Fahri Fındıkoğlu da benzer ifadeler kullanır ve şu açıklamada bulunur: “Eski Türklerde çok eşlilik bulunduğunu gösteren hiçbir tarihi kayıt, hiçbir etnoğrafya görüşü yoktur. Müslüman olan Kırgızlarda da Şarki Türkistan Türklerinde de mevcut olan çok eşlilik ise Araplarda ve Acemlerde görülen çok eşlilik olmayıp büsbütün başka, Türklere has bir adet halini almıştır. Grenard, iki veya daha ziyade eşlilik olmak isteyen erkeklerle şarki Türkistan mollalarının istemeyerek izin verdiklerini, ikinci veya üçüncü eşin ilk hanımın bulunduğu şehirden başka bir yerde olması gerektiğini anlatıyor.” Mahmut Tezcan da “Tek eşle evlilik, Türk ailesinin karakteristik bir özelliğini taşır.”¹³⁵ ifadesini kullanarak yukarıdaki görüşlere katılır. Ancak Tezcan, aynı makalede, M. Türköne’ye dayanarak şu bilgiyi de verir: “Eski Türklerde çok eşlilik var. Oldukça da yaygındı. Bazı kaynaklarda çok eşliliğin sadece hanlara özgü olduğu, bazı kaynaklarda ise hiç olmadığı iddia edilir ki bu doğru değildir. Çünkü kadın sayısı fazladır ve yakınlarının dullarla evlenmesi (levirat) koşulu vardır.”¹³⁶ Mehmet Eröz ise şunları söylemektedir: “En eski Türk topluluklarından, günümüzdeki göçebe Türk topluluklarına kadar, bütün Türk cemiyetlerinde, ufak tefek istisnalar dışında, evlilik, tek kadın almak şeklinde olmuştur ve olmaktadır.”¹³⁷ Eröz, “Yörükler” adlı eserinde de şunları anlatmaktadır: “Eski Türkler ve bizim gördüğümüz Yörüklerde tek eşlilik caridir. Birkaç kadın alma istisna teşkil ediyor... İki kadınla yuvada dirlik, düzenliğin kalmayacağı, bereketin gideceği kanaatindedirler. Tek kadın alınca kadının erkeğe sevgisinin çok olacağını düşünüyorlar. Onun için:

İki garının gocası
Şeytanların hocası
Bir garı bir goca
Halva yer gece gece

¹³⁴ Ziya Gökalp, “Aile Ahlakı”, *Kitaplar*, haz. Şevket Beysanoğlu, İstanbul 2007, s. 275.

¹³⁵ Mahmut Tezcan, “İslam Öncesi ve Sonrası Eski Türk Ailesinin Sosyokültürel Nitelikleri”, *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri*, İÜEF Tarih Araştırmaları Merkezi, Mayıs 1998, s. 3.

¹³⁶ Mahmut Tezcan, *a.g.m.* s. 9; daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mualla Türköne, *Eski Türk Toplumunda Cinsiyet Kültürü*, İstanbul 1995, s.180.

¹³⁷ Mehmet Eröz, *Türk Ailesi*, İstanbul 1977, s. 23-24.

diye bir de deyesekleri var ki, bu ruh haletini, dünya görüşünü iyice izah ediyor. Eğer kadının çocuğu olmaz, hasta olur, cinsi kudreti düşük olursa ikinci kadın (kuma) iyi karşılanır.’’¹³⁸

Bütün bunlar bize gösteriyor ki konuyla ilgili araştırma yapan uzmanlar arasında tam bir mutabakat yoktur. Bunun nedeni çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk topluluklarının farklı sosyal şartlar ve farklı toplumların etkisi nedeniyle farklı kültürler geliştirmiş, sosyal sorunlar karşısında farklı tedbirler almış olmalarıdır. Ancak görüldüğü üzere -araştırmacıların bir kısmı katılmasa da- genel kanaat Türklerde monogami olduğu yönündedir. Elbette bazı Türk topluluklarında şu veya bu nedenle poligami görülse de yaygın olan evlilik geleneği tek eşlilik olsa gerektir.

1.4. KALIN VE ÇEYİZ

“Kalın” veya günümüz deyimiyile “başlık” Türk aile hukukunun temelini teşkil eder. Tarihi kaynakların hepsi de, Türklerin kalın geleneğinden söz eder. Kalın kız ailesine verilen bir aile malıdır. Bundan dolayıdır ki ödenen kalında, oğlan ailesindeki herkesin bir payı ve miras hakkı vardır.¹³⁹ Eski devirlerde kalının boyun ortak malı olduğu bilinmektedir. Kalın için yapılan ödeme boy üyeleri tarafından ortaklaşa ödendiği gibi, kız için alınan kalın da ortaklaşa bölüşülmektedir.¹⁴⁰

Aslında kalın ve başlığı aynı anlamda kullanmak pek de doğru değildir. Çünkü kalın, babanın oğullarına verdiği evlenme payıdır. B.Ögel, geçen yüzyıllarda Türk illerinde araştırma yapmış olan Izazstrov, Grodekov ve Dingelstedt gibi folklorcu ve hukukçulara dayanarak kalını şöyle tanımlamaktadır: “Kalın, babanın sağ iken oğullarının evlenebilmeleri için verdiği paydır”. Görülüyor ki mesele sanıldığından çok daha derin ve çok daha geniştir. Başlık ise, evlenme sırasında kız ailesine verilen bir hediye görünüşündedir. Başlık, kalının yozlaşmış şekli olabilir. Baba malından elbette ki kızlara da pay düşmektedir. Bu pay çeyizdir. Kız çeyizini alır gider ve ondan sonra da eşinin kütüğüne kaydolunur. Bundan sonra da –yaygın anlayışa göre- kızların, baba malından miras hakkı olmaz. Ancak gelişmiş olan Batı Türkleri ve Oğuzlarda genel prensiplerin yumuşadığı gözlenmektedir.

¹³⁸ Mehmet Eröz, *Yörükler*, İstanbul 1991, s. 53- 54.

¹³⁹ B.Ögel, *Türk Kültürünün...* s.257; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s.403; M.Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s.36; Latife Kabaklı Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, s. 128.

¹⁴⁰ Latife Kabaklı Çimen, *a.g.e.* s. 128.

Baba eğer oğluna, evlenebilmesi için gerekli olan kalın hakkını vermezse, oğul babadan bu hakkını zorla alabilir. Bu da bir suç sayılmaz. Babanın imkanı yoksa veya fakirse, oğlunu çalıştırabilir ve kazandığını da kalın hakkına yazabilir.¹⁴¹ Görülüyor ki ne şekilde olursa olsun kalın hazırlanıp verilmelidir. Kalının dört bölümden ibaret olduğu söylenmektedir.

1- Kara mal: Söz kesme anında babaya verilen mal. Baba bununla kızına çeyiz hazırlamak zorundadır.

2- Yelü: Nişanlı erkeğin ilk ziyaretinde nişanlısına verdiği hediye

3- Tüy mal: Düğün masraflarına katkıda bulunmak üzere verilen mal.

4- Süt hakkı: Kızın annesine damat tarafından verilen hediye.¹⁴²

Türklerde kadın, bir eşya, mal değildir. Bunun için de ödenen kalın, gelin fiyatı değildir.¹⁴³ Çünkü kadın, evlilik hayatında bir köle olarak görülmemektedir. Ögel, Türkmenler arasında yaşamış olan Karutz'a dayanarak şunları söylemektedir. “Kalın anlaşması bir akiddir. Aynı zamanda karşılıklı bir hediyeleşme, karşılıklı verme ve ödemedir. Çocukların işlerini yoluna koyabilmesi için yapılan bir yardımdır. Kız evi de ödemedir. Çünkü bu bir prestij ve onur meselesidir. Ancak kız evinin ödemesi, yani çeyiz daha az olur. Çünkü kızın gitmesi ile kız evi, bir kişi ile bir iş gücü kaybetmektedir. Oğlan evi ise bir kişi ile bir iş gücü kazanmaktadır.”¹⁴⁴

Kalın, süt hakkı ve bir hibedir. Kız soyundan bir kişi koptuğu için kalına “kemik hakkı” diyenler de yok değildir. Anadolu’da “süt hakkı, ana bezi, bacı yolu” gibi, kız ailesine verilen hediyeler de, bu eski Türk geleneğinin izleri olsa gerektir. Anadolu’nun birçok yerinde de kalın, yukarıda ifade edildiği gibi hibe olarak görülmektedir. Öte yandan kız evi de, kızlarının oğlan evinde, köle haline gelmemesi için kalın miktarını az tutmaya özen göstermektedir. Eski Osmanlı kitaplarında görülen, “andan çok kalın isteme, kız satıcı olma” gibi sözler bu gerçeğe ışık tutmaktadır.¹⁴⁵ Diğer yandan bu gelenek hakkında farklı yorumlar da vardır. Bunlardan birine göre, kalın, kız ailesinin ve toplumun kızlara verdiği değeri göstermektedir.

¹⁴¹ B.Ögel, *a.g.e.* s. 258- 259.

¹⁴² M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s.37.

¹⁴³ Sadri Maksudi Arsal, “Eski Türklerin Hususi Hukuku”, *Türkler*, C.III, s.91. Ancak Radloff, bu konuda Kazak Türkleri için şu bilgiyi vermektedir: “Kazaklar, karılarını nisbeten yüksek bir kalım ile satın aldığı bir mal olarak görür. bkz. W.Radloff, *Sibirya’dan II*, s. 494. Belki de farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerle karışmış olan Türklerin bu konudaki yaklaşımları da farklılaşmış istisna durumlar yaşanmıştır, veya Radloff, Moğol toplulukları ile Kazakları karıştırmıştır.

¹⁴⁴ B.Ögel, *Türk Tarihinin Gelişme Çağları*, s. 259.

¹⁴⁵ B.Ögel, *a.g.e.* s.260.

Esasen kalın, erkek tarafının kadına ve doğacak çocuklarına bakabilecek durumda olduğunu göstermekte ve iki tarafa da itibar kazandırmaktadır. Bu nedenle kadına yüksek kalın ödenmesi, kadının toplum içindeki statüsünü yükseltmektedir. Kalın damadın ailesinin gelinlerine saygı duymalarını sağlarken, kalını kendileri için harcayan kız aileleri ise ayıplanmaktadır.¹⁴⁶ Fakat Kırgız folklorunu inceleyen Abdıldacan Akmataliyev konuyu başka bir açıdan değerlendirerek şunları söylemektedir: “Kalın meselesi Kırgız kızlarının kaderini belirliyordu. Bir yandan, kalın ödemeye yiğitlerin anne babalarının gücü yetmiyordu (maddi durumları iyi değildi); diğer yandan kalın ödemek için hayvanlarının yokluğundan fakirler mecbur olarak kızlarını zenginlere veriyorlardı. Kalının ödemesi ne kadar zor olursa, kalın ödeyenlerin otoritesi o kadar artıyordu. Bu yüzden, kalın ödeme olayı Orta Asya’daki halkların hayatında çok önemliydi. Elbette ki, her halkın psikolojik durumuna, mantalitesine göre kalının şekli, ölçüsü değişiklik sergiliyordu.” Akmataliyev, S.M. Abramzon’un ifadelerine dayanarak da şunları eklemektedir: “Kalının gelişmesi, Orta Asya ve Kazakistan halklarınca bilinen ve uygulanan kalın şekline dönüşmesi, bizim görüşümüze göre bu kalın olayını sadece evlenme adetiyle değil, kalın ödeme olayının toplumun ekonomik şartlarına bağlı, ataerkil-feodal ilişkilerin gelişmesine de bağlıdır.”¹⁴⁷

Kalının hukuki mahiyeti ve özellikle bir satış bedeli olup olmadığı araştırmacılar tarafından uzun uzadıya tartışılmıştır. Bu konuda başlıca dört fikir ileri sürülmüştür.

- 1- Evlilik bir satım akdi ve kalın da bir satış bedelidir.
- 2- Kalın babanın kızına yaptığı masrafların iadesi veyahut görülen hizmetlerin tazminidir.
- 3- Kalın velayet hakkının bedelidir. Evlenme ile velayet hakkı babadan kocaya bu bedel karşılığında devredilmiş olmaktadır.
- 4- Kalın nezaket için verilen bir hediye ve düğün masraflarına katılmadır.

Anadolu’nun bazı yörelerinde bugün bile kız evlendirme için satma sözcüğünün kullanılması, hiç değilse belli bir dönem için evlenmenin satım, kalının da satış bedeli olarak telakki edildiğini düşündürmektedir. Ancak bu düşünce doğru bile olsa Türk

¹⁴⁶ Latife Kabaklı Çimen, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, s. 129; Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, C.III, s. 17.

¹⁴⁷ Abdıldacan Akmataliyev, *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*, Ankara 2001, s.28-29.

tarihinin çok eski dönemlerine ait olmalıdır. Gök-Türk kitabelerindeki kadının saygın mevkii kadının eşya gibi alınıp satılan bir mal telakki edilemeyeceğini düşündürmektedir. Kalının velayet hakkının devri karşılığında ödendiğini gösteren herhangi bir emare de mevcut değildir. Kıza o ana kadar yapılan masraflar karşılığında ödendiğini söylemek ise bir iki koyun gibi çok az miktarda kalın ödendiği durumlarda yetersiz kalmaktadır. Bu durumda kalının nezaket gereği ve düğün masraflarına iştirak olmak üzere verilen bir mal olması daha muhtemel görünmektedir.¹⁴⁸

Nişanın bozulması durumunda eğer bu erkek tarafının arzusu üzerine olmuşsa -kızın ağır kusuru olması müstesna- verilen kalın geri alınmaz. Aksi durumda kalının iadesi gerekir. Kız tarafı sebepsiz yere kızı vermekten vazgeçerse kalını iade etmeye mecburdur.¹⁴⁹ Erkek veya kızın düğünden önce ölmesi durumunda erkeğin varsa kardeşi ağabeyin yerine geçme hakkına sahiptir. Kız tarafı buna rıza göstermezse kalın iade edilir. Eğer bu durumda erkek kardeşler ağabeyin yerine geçmek istemezse, kalının iade mecburiyeti ortadan kalkar. Kızın ölmesi durumunda ise varsa kız kardeşin ölenin yerini alması gerekir. Bu durumda onun için “baldız kalını” adıyla küçük bir ilave de yapılabilir. Kız kardeş ölen ablasının yerini almazsa da kalının iadesi gerekir.¹⁵⁰ Diğer yandan nişanlı kız baba evinde iken nişanlısı ile cinsel birliktelik yaşamadan önce ölürse de kalın talep edilmez, kalının verilmiş kısmı varsa iade olunur. Ancak nişanlılar arasında cinsel birliktelik olmuş ise ve kız düğünden önce ölürse güvey kalının yarısını ödemekle mükelleftir.¹⁵¹ Kalını tam olarak ödenmemiş nişanlı bir kız 20 yaşından sonra, başka biri ile evlenmek üzere serbest olabilmektedir.¹⁵² Evlendiği erkek sakat veya iktidarsız çıkarsa, kadın bundan dolayı şikayet edebilir ve kalını geri verme yolu ile kocasından ayrılabilir. Kadın kısır çıkarsa, kız evi ya kalını geri verir veyahut da gelinin kız kardeşlerinden birini, kalınsız olarak, vermek zorunda kalır.¹⁵³ Öte yandan erkek nedensiz olarak karısından boşanmak isterse kalın iade edilmez. Alınan kalın kadının güvencesi olur.¹⁵⁴

Türklerde kız alma ve evlenme kolay bir iş olarak görülmemiştir. Gök-Türk yazıtlarında “kız” sözünün başka bir karşılığı da “pahalı” demektir. Aslında kalın

¹⁴⁸ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1995, s. 37.

¹⁴⁹ Sadri Maksudi Arsal, “Eski Türklerin Hususi Hukuku”, *Türkler*, C.III, Ankara 2002, s.91; M. Akif Aydın, *a.g.e.* s.37.

¹⁵⁰ M. Akif Aydın, *a.g.e.* s. 37, 38.

¹⁵¹ Sadri Maksudi Arsal, *a.g.m.* s.91.

¹⁵² B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.263; Sadri Maksudi Arsal, *a.g.m.*s.91.

¹⁵³ B.Ögel, *Türk Kültürünün...* s.261.

¹⁵⁴ Yaşar Bedirhan, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Konya 2004, s. 270; İhsan Hınçer, “Türklerde Başlık ve Mehir”, *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara 1974, s.393.

ödemek de bir emek, fedakarlık işidir. Hatta Kaşgarlı Mahmud'un derlediği bir şiirde, "size kalın verdim, emeğimi bilin ve değerlendirin" denmektedir.¹⁵⁵ Kalının miktarı tarafların sosyal ve iktisadi vaziyetlerine göre, evlenenlerin mensup oldukları tabakaya göre değişir ve söz kesme anında belirlenir.¹⁵⁶ Birkaç baş hayvan olabildiği gibi Eberhard'ın bildirdiğine göre yüzlerce, binlerce hayvandan oluşan bir sürü de olabilir,¹⁵⁷ ödeme taksitle de yapılabilir; ancak ödeme tamamlanmadan düğün yapılmaz.¹⁵⁸ Kalının hesabı, yedi yedi ve dokuz dokuz gibi kutlu sayılarla ödenmektedir.¹⁵⁹ Kalın tam olarak ödenmedikçe evlenme de yürürlüğe giremez. Kız tarafı da kalın mukabilinde uygun bir çeyiz hazırlamakla yükümlüdür.¹⁶⁰

Kalınsız kız verme ile ilgili belgelerimiz çok azdır. Türklerde her zaman zenginler çok vererek, yoksullar az vererek, kendi yuvalarını kurmaktadır. "Kalınsız kız verme" sözü ilk olarak Gök-Türk yazıları ile yazılmış yazıtlarda görülmektedir. Anlaşılan o ki, Türklerde kalınsız kız verme bir çeşit diyet olarak görülmektedir. Öldürülen bir kişinin ailesine, kısır veya baba evinden gelme bir hastalıkla ölen gelinlerin yerine kız kardeşleri kalınsız verilebilmektedir.¹⁶¹

Kalın geleneği destanlarda da kendini gösterir. Kahramanlar kalın vererek aldıkları kadınlara gerçek eş gözüyle bakar, değer verirler. Bazen de o kadınlar için çok ağır kalınlar ödemek zorunda kalırlar. Manas destanını inceleyen Abdıldacan Akmataliyev şunları kaydetmektedir: "Manas destanında Cakıp kızın babasına Cuuçı¹⁶² geldiğine dair haber verin, diye yiğitlerini gönderir. Fakat Temir kızını vermek istemez. "Gagası olmayan Kırgız'ı, yenebilir miyiz savaşta?" gibisinden bir soru sorar. Ancak Manas'ın yenilmez olduğu söylenir. Bunun üzerine Manas'ın haberini alanlar Temir'e, Cakıp'tan kurtulmak için kalının miktarını çok söylemesini önerirler.

¹⁵⁵ B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.261.

Kaşgarlı da sözcük 'qalng' olarak geçmektedir. Başlık parası olarak açıklanmıştır. Konuyla ilgili şu atasözü ve açıklaması verilmiştir. "galng berse qız alır." Yani bir adam başlık parası verirse gelini bakire bulacaktır, eğer çok istediği bir şeyi arıyorsa onu oldukça pahalıya alacaktır. Yukarıda sözü edilen şiir ise şöyledir:

"berdim sanga qalng,
amdı munı alng,

emgek menig biling. (Mahmud el- Kaşgari, *Divanü Lügati't Türk*, s.393.)

¹⁵⁶ Sadri Maksudi Arsal, "Eski Türklerin Hususi Hukuku", s.91.

¹⁵⁷ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, s.69. " Halen Ardahan Iğdır ve hayvancılıkla uğraşan yörelerimiz de başlık yanında "şışlik" olarak canlı mallardan koyun, keçi, at ve kısır inek de istenmekte ve de verilmektedir". İhsan Hınçer, "Türklerde Başlık ve Mehir", s.393.

¹⁵⁸ Salim Koca, "Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", s.16; Sadri Maksudi Arsal, "Eski Türklerin ..." s.91.

¹⁵⁹ B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.263.

¹⁶⁰ M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 36.

¹⁶¹ B.Ögel, *a.g.e.* s.262.

¹⁶² "Cuuçı: düürücü, aracı". Mehmet Ziya Binler, *Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2007.

Temir'den, aklına gelen malı, ağzına gelen parayı kalın olarak istemesini tavsiye ederler. O da Manas'ın babası Cakıp'tan kalın olarak şunları ister:

“...işte altmış devenin
Dişisi olsun otuzu
Kafaları siyah, üstü ak,
Bahadırlar buna bakın iyi.
Erkek olsun otuzu,
Her tarafı simsiyah,
Sadece kafası olsun akıtmalı...
... Getiren beş yüz aspiden¹⁶³
Alın beyez lekeli,
Kalmış olan üzerinde burnunun
Yuların keskin lekesi
Simsiyah attan yüzük gibi
Alın yüz sayarak yüz tanesini...
...İki bin kes pant¹⁶⁴ getirin,
Bini siyah, bini beyazlı,
Alın, bırakmayın hiçbirini.
Kırmızı dilde¹⁶⁵ altını,
Kırgız bilmez dünyada,
Kırk bin altın getirin,
Cambıdan¹⁶⁶ alın bir bini...¹⁶⁷

Bu istekler Naciye Yıldız'ın eserinde ise şöyle anlatılmaktadır:

“On çukuru dolduracak
Yılkıyı sürüp gel! Deyip
Kırk çukuru dolduracak
Koyunu sürüp gel! Deyip
Yüz çukuru dolduracak
Sığırı sürüp gel! Deyip
Dört çukuru dolduracak
Deveyi sürüp gel! Deyip
Fazla malı salmaz mı?

¹⁶³ “Aspi: at, yıldı”. Abdıldacan Akmataliyev, *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*, s. 27.

¹⁶⁴ “Kes pant: koyun”. Abdıldacan Akmataliyev, *a.g.e.*, s.28.

¹⁶⁵ “Dilde: Altın sikke”. N.Yıldız, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, s.912.

¹⁶⁶ “Cambı: Çeşitli şekillerde ve ağırlıklarda olan gümüş dökmeler”. N.Yıldız, *Manas Destanı*... s.910.

¹⁶⁷ Abdıldacan Akmataliyev, *a.g.e.* s.27-28.

Bulursa sürüp gelmez mi?
Bulmazsa ondan öteye gitmez mi?”

Evliliğin gerçekleşmesi için yukarıda belirtilen kalının getirilmesi gerekmektedir. Bulamazsa “ondan öteye gider” yani kızı alamaz.¹⁶⁸ Kalın ile kiyit¹⁶⁹ meselesi herkesin maddi durumuna göre değişmektedir. Kalını toplamada oğlanın anne-babası akrabalarından yardım alır. Kalın esnasında mal dokuz yüz baş hayvan olarak verilir. Aynı zamanda ekin, hububat ya da külçe gümüş veya altın vererek kalın karşılanır. Kalın verme şeklini çözmek için akrabalar birkaç kez toplanır. Destanda da bu durumlar gözlenir. Temir’in istediği kalını vermek için bütün halk Cakıp’a yardım vermeye hazır olduğunu belirtir.¹⁷⁰ Manas kendisinden istenen kalını öğrenince, çoralarından yardım ister. Olaylar şöyle anlatılır:

“Alman Bet aydala yüz yilkı!
Acı Bay aydala yüz yilkı!
Özüme denk kırk çora,
Kırkı bir gibi, törü,
Kırkınız yüzer yilkı aydalayınız.”

Bu destanda karşılaştığımız kalın, hayatla bağlantılı, olağanüstü bir yönü bulunmayan; dönemin ekonomik şartlarına uygun bir kalındır.¹⁷¹ Dede Korkut hikayelerinde de kalınla karşılaşırız. Kam Püre’nin oğlu Bamsı Beyrek boyunda, Delü Karçar, kardeşi Banu Çiçek’i istemeye gelenler öldürmektedir. Banu Çiçek’i, Bamsı Beyrek’e istemeye gelen Dede Korkut’u da öldürmeye kalkar. Ancak Dede Korkut’un bedduası ile kılıç çalacak eli havada asılı kalınca tövbe edip kızı vermeye razı olur; ama kalın olarak da şunları ister:

“Bin buğra ner getirün kim maya yüzün görmemiş ola,
Bin dahi aygur getirün kim hiç kırsırağa aşmamış olsa,
Bin dahi koyun görmemiş koç getirün,

¹⁶⁸ N.Yıldız, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, s. 383.

¹⁶⁹ “Kiyit: nişan esnasında geline verilen hediye”. Mehmet Ziya Binler, *Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2007.

¹⁷⁰ Abdıldacan Akmataliyev, *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*, s.26-27.

¹⁷¹ N.Yıldız, *Manas Destanı*... s.383.

Bin de kuyruksuz kulaksız köpek getirün,

Bin dahi büre getirün mana.

Eğer bu dedüğüm nesneleri getirürisenüz, hoş verdüm. Amma getürmeyecek olurisan, menüm gözüme gözükmeye, bu katala öldürmedüm, ol vaktin öldürürüm.¹⁷² Bu istekler de yer alan buğra, aygır, koç gibi, yine dönemin ekonomik şartlarına uygun ağırlıklar yanında biner tane kulaksız ve kuyruksuz köpek ile pire, işi yokuşa sürme ve kişiyi sınama izlenimi vermekte ve masal motiflerini hatırlatmaktadır.¹⁷³ Benzer motifler başka bir hikayede de karşımıza çıkar. Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı, Trabzon tekfurunun kızı Sarı Donlu Selcan Hatun'a talip olur. Selcan Hatun için istenen kalın şöyle anlatılmaktadır: “Ol kız için üç canavar saklamışlar. Her kim ol üç canavarı basa, ol kızı ana verürler, basup öldürme anun başını keserler, burca asarlar.”¹⁷⁴ Bu canavarlar kızın kalınıdır. Bunlar; kağan aslan, kara boğa ve kara buğra. Babası kızını bu üç canavarı kim öldürürse ona verecektir. Destandan anladığımız, kalın her zaman mal mülk değildir. Yiğitliğin kanıtlanması da bir çeşit kalın olarak karşımıza çıkar.

Kalın meselesi, tarihi kayıtlarda, geleneklerde, hukuk kurallarında ve de destanlarda bu şekilde anlatılırken, acaba aynı kaynaklarda çeyiz meselesi nasıl anlatılmaktadır?

Anlaşıldığına göre büyük devletler kurmuş ve gelişmiş Türklerde çeyiz de, kalın kadar önemlidir. Eski Türklerde çeyiz, baba malından kızı düşen pay olarak görülmektedir. Dede Korkut'ta, “oğlu olan evermiş, kızı olan köçürmüş” dendiği gibi, kızın payı oğlan evine göçürülmektedir.¹⁷⁵

Eski Türkler gelin giden kızın çeyizine “sep” denmektedir.¹⁷⁶ Bugün Batı Anadolu'da da kızın çeyizine “sepi” denmesi bundan olmalıdır. Bazı Türkler ise çeyizi “koşantı” olarak isimlendirmektedir. Türklerin bir kısmında ise çeyiz “egne” veya “yumuş” olarak adlandırılmaktadır. Kız ve erkek mallarını birleştirerek ortak ev, yeni bir yuva sahibi olmaktadır.¹⁷⁷ Çeyiz kalın kadar önemli olsa da, evlenmenin şartlarından değildir.¹⁷⁸ Yine bugün çeyiz Anadolu'da ve bazı dış Türklerde süs eşyası ve dürü

¹⁷² O.Şaik Gökyay, *Dedem Korkut Kitabı*, s.66-67.

¹⁷³ N.Yıldız, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, s.384.

¹⁷⁴ O.Şaik Gökyay, *a.g.e.* s. 122.

¹⁷⁵ B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.264.

¹⁷⁶ Kaşgarlı Mahmut DLT de sep'i, gelinin çeyizi olarak vermekte ve tamamen kızı ait olduğunu belirtmektedir. bkz. Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-it Türk*, s. 482.

¹⁷⁷ Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, s.17.

¹⁷⁸ Sadri Maksudi Arsal, “Türklerin Hususi Hukuku”, s.91.

olarak anlaşılmaktadır.¹⁷⁹ Eski Türklerde de günümüzde olduğu gibi çeyiz, herkesin görmesi için, düğünden önce ve sonra sergilenmektedir.¹⁸⁰ Öte yandan eski Türklerde çeyizin, hayvan sürüleri, yardımcı insanlar, kızlar, yengeler(magd) halinde geldiği de görülmektedir.¹⁸¹ Örneğin Araplara gelin gelen Hazar prensesinin çeyizi kaynaklarda şöyle anlatılmaktadır: “Hatun büyük bir düğün alayı ile İslam ülkesine doğru yola çıkarıldı. Ona aile çevresinden on binlerce kişi eşlik ediyordu. Ayrıca 4.000 kısrak, 1.000 katır, 10.000 hazar devesi, 1.000 iki hörgüçlü Türk devesi ve 20.000 koyun vardı. Bunların yanı sıra, üzerlerinde Türk kubbesi çadır bulunan ve kağnılarla çekilen on araba hazırlanmıştı. Bu arabaların kapıları süslü altın ve gümüşten yapılmıştı. İçi samur kürk ve ipekli atlaslarla süslenmişti. Bunlara yirmi araba daha eşlik ediyordu. Bunlar altın, gümüş süslemeli eşyalar kap kacak ve ziynetler, kıymetli kumaşlar vs. yüklenmiş cehiz arabaları idi.”¹⁸²

Ulu Yüz Türklerinde, baba evinde kızın da bir çeyiz hakkı vardır ve bunu isteyebilmektedir. Araştırmacıların yaptıkları hesaplara bakılırsa, kızın hakkı, erkek kardeşlerine oranla, üçte birdir. Buna rağmen kızıdan doğan çocuklar, bununla da yetinmeyerek dayılarından hak istemektedirler. Böylece bir de yeğen hakkı doğmaktadır. Gelişmemiş Türk topluluklarında yeğen dayının malını üç defa talan edebilmektedir. Dede Korkut’ta İç-Oğuz’daki yeğenlerin, Dış-Oğuz’daki dayılarla, araları pek iyi değildir.¹⁸³

Eski Türklerde, babanın kızına çeyiz yapması, bir mükellefiyet ve yükümlülük olarak görülmektedir. Nitekim Kaşgarlı Mahmut’un bildirdiğine göre, bir bey, kızını çeyizli evlendirmesi için, bir babaya emir vermektedir.¹⁸⁴ Çeyiz kalından daha az tutulsada, her aile kızının çeyizini yüksek tutmaya çalışmaktadır. Çünkü, kızın çeyizinin yüksek tutulması, kız evi için bir onur sayılmaktadır.¹⁸⁵ Bu nedenle çeyizin ailenin şanına yakışır nitelikte olması gerekmektedir. Manas destanında da konuyla ilgili dizeler karşımıza çıkar. Manas ile Kanıkey’in evliliği sırasında sorunlar yaşanır. Manas, Kanıkey’e kızar ve onu savaş ganimeti olarak alacağını söyleyerek harekete geçer. Olayların kötüye varacağını anlayan Kanıkey, kendisi Manas’a gelin olarak gider ancak çeyiz olarak götürdükleri bey kızına yakışır nitelikte değildir. Babası çeyizi

¹⁷⁹ B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 265.

¹⁸⁰ Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, s. 17.

¹⁸¹ B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 265.

¹⁸² Zekeriya Kitapçı, “Hazarlar Hakkında Yeni Tarihi Gerçekler”, s. 38-39.

¹⁸³ B.Ögel, *Türk Kültürünün...* s. 264.

¹⁸⁴ B.Ögel, *a.g.e.* s. 264.

¹⁸⁵ B.Ögel, *a.g.e.* s. 264.

hazırlatır, bir günlük mesafe almış olan kızına yetişir ve kendisine yakışan çeyizi verir.¹⁸⁶ Bugün Anadolu’da halen devam eden çeyiz geleneği de benzer şekilde değildir? Kız evi gücü oranında hatta imkanlarını zorlayarak, geline ve aileye yakışan çeyizi hazırlamaya gayret etmektedir. Bütün bunlar bize gösteriyor ki, Türklerde kalın kadar çeyiz de önemli bir yer tutmaktadır.

1.5. AİLENİN GENEL YAPISI VE AİLE TÜRLERİ

Türklerde aile yapısını incelemeyen evvel ailenin genel tanımına ve geçmişten günümüze uzanan süreçte ailenin geçirdiği evrim sürecine kısaca göz atmakta, Türk aile yapısı ile ilgili düşüncelerin fikirlerine bakmakta fayda vardır.

Aile hakkında yapılmış olan her tanım onu değişik bir kategori içine yerleştirmiştir. Örnek olarak verilecek tanımlardan her biri aileyi sosyal hayatın ana şekillerinden biri olarak kabul etmekle beraber onu sosyal bir grup, sosyal bir birlik, sosyal bir örgüt, bir topluluk, sosyal bir kurum ve hatta sosyal bir yapı şekli olarak ayrı kalıplar içinde değerlendirmektedir. Birsen Gökçe’ye göre aile ana-baba, çocuklar ve tarafların kan akrabalarından meydana gelmiş ekonomik ve toplumsal bir birliktir. Ancak eşler çocuk sahibi oldukları andan itibaren aile sadece birlik olmaktan çıkıp daha

¹⁸⁶ Olaylar destanda şöyle anlatılmaktadır: Kanıkey’in babası Temir Han, Mengdi Bay’dan kızı için çeyiz hazırlamasını ister. Çeyizde şunlar vardır:

“Altmış deve alıp gel! Demiş,
Otuzuna latin gümüş,
Yükleyip alıp gel!
Otuzuna diba ile balkıyı
Yükleyip alıp, gel!
Buulum ile butayı
Ayağına sargı yapacağı,
Altın ile gümüşü
At tahtına vuracağı
Onu ayrı yükleyip gel!
İnci ile mercanı
Yüzüne takacağı,
Onu ayrı yükleyip gel!
Gök ala sakallı Mengdi Bay,
Söylediğim sözümü yapmazsan,
Onu yükleyip gelmezsen
Görünme gözüme!
Yaklaşma özüme!”
Mengdi Bay:
“Altın ile gümüşü
Onu yükleyip geldi.
Kızıl mercan beyaz inciye
Yüzüne taksın diye,
Onu yükleyip geldi.
Doksan deveye para yükleyip
Alıp gelip sürdü.” Böylece han kızına yaraşır çeyiz düzülmüş olur. N.Yıldız, *a.g.e.* s. 390-391.

kapsamlı bir anlam kazanır. Çocuk için aile onu daha büyük çaptaki topluluklara hazırlayan küçük topluluk modeli olmaktadır. Bu tanıma göre ekonomik ve toplumsal bir birlik olan aile üyeleri arasındaki ilişkiler yönünden grup tanımı içine yerleştirilebildiği gibi sosyal hayatın ana şekillerinden bir olması bakımından topluluk ve örgüt, birliğin yürütülmesinde başvurulmuş sistemleştirilmiş kurallar yönünden kurum ve toplumsal hayatın içindeki temel unsurlarından biri olması yönünden de toplumsal yapının bir parçası olarak da düşünülebilir.¹⁸⁷

Hilmi Ziya Ülken'e göre ise ailenin tanımı şöyledir: Aralarında gerçek veya uzlaşma bağı olan, yani bütün sosyal münasebetleri bir soy etrafında toplanmış olan zümrelere aile denir. Bu bakımdan aile birbirlerine asıl kandaşlıkla bağlı bir zümre olduğu gibi bu kandaşlık tamamıyla farz edilmiş, sıhri ve kutsi bir bağdan ibaret de olabilir.

Bir zümrenin aile olabilmesi için onda iki şartın bulunması lazımdır:

- a) Aile zümresine giren insanlar arasında gerçek veya uzlaşma kandaşlık bağı
- b) Ailenin bağlı olduğu cemiyet tarafından kendisine verilen hukuk düzeni

Aile olabilmek için bir takım insanların birbirlerini akraba farz etmeleri kafidir.

Aralarında doğurma şeklinde fizyolojik bir bağı bulunması lazım gelmez. İptidai cemiyetlerde akrabalık kutsal bağlardan ibarettir, nitekim daha yüksek cemiyetlerin ailelerinde de kan kardeşliği, evlatlık, uzak hısımlık, ahretlik vs... kurumları aile anlamının içerisine girer. Halbuki bunların hiçbirisinde gerçek akrabalık yoktur.

Aile zümresi iptidai cemiyetlerden zamanımıza kadar birçok şekil geçirmiştir.

Bu evrimde göze çarpan noktalar şunlardır:

- a) Aile zümresinin ve akrabalık sınırlarının daralması
- b) Aile otoritesinin derece derece siyasi cemiyete ve devlete geçerek daralması
- c) Ailenin dini vazifelerini kaybederek laikleşmesi.

Böylece cemiyetlerin evrimi ile ailenin evrimi arasında tersine nisbet vardır denilebilir. Siyasi cemiyetler büyüdükçe ve kuvvetlendikçe aile daralmış, küçülmüş,

¹⁸⁷ Birsen Gökçe, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, *Aile Yazıları I*, haz. Beylül Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Başkanlığı, Ankara 1991, s.207.

salahiyetlerinin büyük bir kısmını siyasi cemiyete bırakmıştır. Bu şekilde iptidai cemiyetlerde hemen bütün cemiyet kadar geniş olan aile modern cemiyetlerde karı-koca ve çocuklardan ibaret en küçük zümre halini almıştır. Ailenin gelişim ve değişimi bütün medeniyetlerde aynı şekilde olmamakla birlikte, bazı medeniyetlerde bazı aile tipleri özel bir karakter göstermekle birlikte genel hatları ile ailenin şu altı aşamadan geçtiği söylenebilir.

1.5.1.Totem Ailesi

Klan, soy bakımından bir totemli ailedir. Klan fertleri kendilerini aynı kutsal kandan gelmiş farz ettikleri ve totem denilen kutsal nebat ve hayvanlarla aralarında kandaşlık olduğunu kabul ettikleri için, klan içinde siyasi cemiyetle aile aynı şeydir. Klanda exogamie yasası uygulanır. Bir klan erkeği ancak başka bir klan kızıyla evlenebilir.¹⁸⁸ Hangi klanların hangi klanlarla evlenebileceği önceden kaidelerle belirlenir. Aralarında totem bakımından bağlılık bulunan klanlar, yani bir fratrinin klanları arasında evlenme olabilir. Mesela a klanının fertleri mutlaka b klanı, c klanının fertleri d klanının fertleri ile evlenebilirler. Buna ise “endogamie” denir. Yani klan içerisinde evlenme yasağı olduğu gibi klanlar arasında ve fratri içerisinde de evlenme yükümlülüğü vardır. Bu uygulamalar birbirinin neticesidir.

1.5.2.Ana Tarafından Aile

Fratrilere ve klanlar arasında evlenmelerden doğan ve soyu ana tarafına göre düzenlenen aile şekline denir. Ana tarafından aile klana göre daha küçük bir kuruluştur ve köklerini ondan alır. Üzerlerinde babalarının değil, fakat ana yerine dayılarının yani ana klanındaki erkeklerin otoritesi vardır.¹⁸⁹ Çocuğun babasıyla ilişkisi bir nevi arkadaş münasebetidir. Baba çocuklarının yanına zaman zaman misafir olarak gelip gitmektedir, onlarla yaşamaz. Çünkü o da, kendi anasının evinde kız kardeşlerinin çocuklarına babalık yapmaktadır.¹⁹⁰ Çocuğun terbiyesi ve cemiyete girişi için yapılan hazırlıklar ve hukuk bağları dayılarına aittir.¹⁹¹ Dayılarının mirasçılarıdır. Esasen bu miras sadece isim ve statü yönündendir. Ev, toprak ve her türlü eşya ortaktır. Kişi mülkiyeti söz konusu değildir. Kadın ve erkek aynı haklara sahip olmakla beraber bazı toplumlarda kadının erkek kardeşine göre toplum içerisinde statüsü daha yüksektir. Bazı ailelerde

¹⁸⁸ H.Ziya Ülken, “Aile” *Aile Yazıları* I, s.27-28. Mehmet Eröz, *Türk Ailesi*, s.3,4; Z.Fahri Fındıkoğlu, “Türklerde Aile İhtimaiyatı”, *Aile Yazıları* I, s.4.

¹⁸⁹ H.Z.Ülken, *a.g.m.* s.28.

¹⁹⁰ H.Z.Ülken, *a.g.m.* s. 28; Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, İstanbul 1991, s.226

¹⁹¹ Birsen Gökçe, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, s.215.

kadının yalnız aile içinde değil aynı zamanda toplum, ailenin mensup olduğu toplulukta da söz sahibi olması maderi aile sisteminin maderşahi bir karakter kazanmasına yol açmıştır.¹⁹²

1.5.3. Baba Tarafından Aile

Yalnız baba tarafından gelen hısımlık üzerine kurulmuş aileye denir. Bu zümreye bağlı olanlar kendilerini birbirlerinin kardeşi sayarlar ve cemiyetin ilk ceddi sayılan efsanevi bir kahramanın adını taşırlar. Bu nevi hısımlık zümre fertlerine birtakım ödevler yükler. Kan davası gütmek, dışarıdan evlenmek gibi. Bu evlenme türünde çocuk anasının mirasını alamaz. Sekiz göbeğe kadar baba tarafından hısımlarla evlenmek yasaktır. Bu yasak ana tarafı için dört göbeğe kadar gider. Aile fertlerinin kendi özel hayatları ve menfaatleri yoktur.¹⁹³ Asabe’de özel mal ve mülkiyet fikri yoktur. Ev, ev eşyaları, toprak, hayvanlar aile topluluğundur. Miras bölünmez. Aile reisliği erkek ve kadın reislere aittir. Ailenin reisi en yaşlı babadır, aynı şekilde kadın reis de en yaşlı annedir. Reislik işlerin rahat yürümesi için gereklidir. Mal mülk gibi yönlerden reislerle grubun diğer üyeleri arasında bir ayrım yoktur.¹⁹⁴

1.5.4. Baba Şahlık (Pederşahi) Aile

Baba soyu ailesinin evrimi ve büyük cet soyundan gelen ailelerin nüfuz kazanarak baba otoritesinin en yüksek şekline ulaşmasından doğan aile tipidir. Bu ailede kişiler aynı dindendir, aynı ayin ve ibadetleri yaparlar. Müşterek aile tanrısı olan ataya müşterek kurbanlar keserler. Aile reisi aynı zamanda aile dininin reisi ve ailenin hükümdarıdır. Yunanlılar bu aile tipine genos, Romalılar ise gens der.

Aile reisinin devlet reisi kadar hükmü vardır. Aile içinde cezaları tayin eden aile reisidir. İdam hükmü bile verebilir.¹⁹⁵ Baba ailenin bütün mallarına sahiptir, mülk bölünmez ve onları dilediği gibi kullanır. Aynı durum karısı ve çocukları için de geçerlidir. İsterse satar, dilendirir, öldürür... gibi. Erkek egemenliğinin tam manası ile hüküm sürdüğü aile tipidir.

Aile ocak denilen bir evde oturur. Babanın görevi atalarının kurmuş olduğu bu ocağı ve dini görevi devam ettirmektir. İnanişâ göre her evde yakılmış olan ateş devam ettirilmelidir. Bu ateşi devam ettirecek kişi erkek evlattır. Bu nedenle erkek çocuk

¹⁹² H.Z.Ülken, *a.g.m.* s.28.

¹⁹³ Birsen Gökçe, “‘Aile ve Aile Tipleri üzerine...” s.215.

¹⁹⁴ H.Z.Ülken, “‘Aile” s.28.

¹⁹⁵ Birsen Gökçe, *a.g.m.* s. 216.

doğunca törenler yapılır. Kız çocuğa değer verilmez. Kadın ve erkekten beklenen işlerin farklılaşması bu ailede erkeğe üstünlük kazandırmıştır. Bununla beraber bazı topluluklarda kadının aile içine kapatılması ona birtakım ayrıcalıklar sağlamaktadır. Mesela Çin’de kadın yabancıların yanına çıkmaz ve değer verilen bir varlık kabul edilir. Kadın evlenince kocasının evine gider. Bazı toplumlarda çok kadınla evlenmek prestij unsuru olarak görülmüştür.¹⁹⁶

1.5.5. Babalık (Pederi) Aile

Baba ile beraber ananın ve ana soyunun da selahiyeti vardır. Adeta bu aile tipi ana soyu ailesi ile baba soyu ailesine ait karakterlerin birleşmesinden doğmuş gibidir.¹⁹⁷ Kayıtsız ve sınırsız olan baba hakimiyeti, yerini yalnız aile müdürü bir babanın nezaretine bırakır.¹⁹⁸ Ana baba beraber oturur. Çocuk üzerinde anne babanın eşit hakları vardır. Akrabalık hem ana hem baba tarafından gelmektedir.¹⁹⁹ Türklerde ve Cermenlerde bu tip aileye rastlanır, diğerleri kadar yaygın değildir.

1.5.6. Modern Aile

Aile sınırlarının daralması, ailenin laikleşmesi ve otoritenin devlete geçmesinden doğan aileye denir. Eski ocağın yerini burada yuva almıştır. Medeni kanunlarla sınırlandırılmış olan aile hukuku birtakım farklılara rağmen bütün modern toplumlarda benzerdir.²⁰⁰

Aile şekillerinin yanı sıra evlenme şekillerine de kısaca göz atmak gerekir. Bunlar cemiyeti ve aile yapısını anlamak bakımından önem arz etmektedir. Yukarıda evlenmenin zümre dışından ve içinden olmasına göre iki şekilde olduğunu gördük. Dışarıdan evlenmeye exogamie, içeriden evlenmeye ise endogami dendiğini belirttik. Bunların dışında tek kadınla evlenme (monogamie) ve çok kadınla evlenme (poligamie) de toplumlarda karşımıza çıkmaktadır. Bazı toplumlarda monogamie ön plana çıkarken bazı iptidai toplumlarda kadının yağma ile ele geçmesi veya ekonomik etkinlikler nedeniyle poligamie görülmektedir. Aynı şekildeki ayrım koca sayısı bakımından da yapılabilir. Tek kocalı evlenme (monoandrie) veya çok kocalı evlenme (polyandrie) de eski toplumlarda görülmektedir. Bunlardan en yaygın olanı şüphesiz tek kocalı evlenmedir. Bunun temel nedeni iptidai toplumlardan beri erkeğin üstün telakki

¹⁹⁶ H.Z.Ülken, *a.g.m.* s.29.

¹⁹⁷ Birsen GÖKÇE, *a.g.m.* s.217.

¹⁹⁸ H.Z.Ülken, “Aile” s.29.

¹⁹⁹ Z.Fahri Fındıkoğlu, “Türklerde Aile İktimaiyatı”, s. 5.

²⁰⁰ Birsen Gökçe, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine...” s.216; Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, s. 228.

edilmesidir. Ancak bazı toplumlarda kadın sayısının az olması veya kabilelerde otoritenin kadında olması ya da ikisinin birden olması çok kocalı evlenmelerin yaşanmasına neden olmuştur.²⁰¹

1.6 TÜRKLERDE AİLE YAPISI İLE İLGİLİ SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR

Aile tarihini yoklayan bilginler “ırk” düşüncesine takılıp kaldığından yalnız ari denen kavimler üzerinde durmuşlardır. Yakın bir zamana gelinceye kadar, turan ırk zümresine bağlı kavimlerde aile hayatına ve kadın hukukuna ilişkin, vakaların ehemmiyeti ihmal edilmiştir. Orta Asya’da gezmiş seyyahların Türk ailesi, Türk kadınlığı etrafındaki dağınık kayıtları bir tarafa bırakılmak şartıyla ilk defa Türklerde aileden bahseden Fransız etnoğrafyacı Grenard’dır. Bu bilgin Doğu Türkistan’da yaptığı araştırmaları “Türkistan ve Tibet” adı altında neşretmiştir

Onun ardından yine Fransız G.Richard “Tarihte Kadın” isimli eserinin mühim bir kısmını Türk ailesine hasretmiştir. Daha sonra yine bir Fransız içtimaiyatçı E. Durkheim Türklerde aile hayatı hakkında birkaç mülahaza ortaya atmıştır. Bizde ise Ziya Gökalp ve Mehmet İzzet, Fransız alimlerinin dediklerini de dikkate alarak, Türk ailesinin dünü ve bugünü hakkında Türk aile sosyolojisini oluşturdular. Şimdi bunların her birini kısaca görelim.²⁰²

1.6.1.Grenard’ın Görüşü

Bu Fransız bilgininin görüşleri bugün Çin Türkistan’ı dediğimiz sahada yaşayan Türklere aittir. Grenard ilk önce şunlara işaret eder:

a) Türk kızı hayat arkadaşını seçmekte nisbi bir hürriyete sahiptir. Zaten müslüman cemiyetlere mahsus kadın kapalılığı, Doğu Türkistan Türklerinde mevcut değildir. Diğer Türk kabilelerinde kalın adı altında nişanlının, nişanlısı kıza verdiği mühürden burada eser yoktur. Yalnız toyluk denilen ve mecburi bir sıfatı haiz olmayan hediyein verilmesi lazımdır.

b) Türk kadını iktisadi hayatta erkeğin yanındadır. Yalnız ev içinde değil pazarda da kadın hayat arkadaşının ögücüsüdür. Bir rençber malının fazlasını pazarda

²⁰¹ H.Z.Ülken, *a.g.m.* s.30.

²⁰² H.Z.Ülken, “Aile” s.31; Aygen Erdentuğ, “Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri”, *Aile Yazıları I*, s.339-341-343.

satmak istediği zaman karısı ile beraber satış yerine gider. Fiyatı kestirmede hakim olan kendisinden ziyade karısıdır. Hatta çok defa kadın Pazar işlerini yalnız da halledebilir.

c) Türk kadınının sahip olduğu hukuki hürriyet de dikkate değerdir. Evli kadın her türlü tasarruf hakkını muhafaza eder. Mal ayrılığı prensiptir. Hatta kadın babasının ailesi ile ilişkisini kesmemiştir. Boşanma neticesinde kadın sadece babasının evinden getirdiği malı değil, aynı zamanda evlilik müddeti içinde bu maldan sarfedilen kısmı da kocasından isteyebilir.

d) Çok eşlilik, Türklerde ancak ilk eşin rızası ile mümkündür. Bununla beraber çok eşlilik sık rastlanan bir adet değildir. Genellikle zengin tüccarlar arasında görülür. Bunlarda ikinci veya üçüncü karılarını ilk karının bulunduğu şehirde değil, başka şehirlerde bulundururlar. Çok kadınla evlilik tasvip edilen bir durum değildi.²⁰³

Doğu Türkistan Türkleri arasında görülen bu yapı Fransız bilginini şaşırtmaktadır. Ona göre, Türklerde görülen pederşahi anlayışı. Ancak zaman içinde iktisadi ve içtimai hayatın gelişmesi ile kadın-erkek ilişkileri demokratikleşti.²⁰⁴

1.6.2.Richard'ın Görüşü

Richard, Rus ve İngiliz etnoğraflarının bildirdiklerine dayanarak, Batı Türkistan Türklerinin aile hayatı hakkında bizi aydınlatmaya çalışmaktadır. Şehirli Türklerden ziyade Yakut, Kırgız, Altay Türkleri gibi aşiret hayatı yaşayan soydaşlarımızda görülen aile hadiselerini araştırır. Bu araştırmalar neticesinde Türklerde aile tipinin tek olmadığı kanısına varır. Türk ailesini içtimai ve iktisadi şartları göz önünde bulundurarak üç bölüme ayırır:

a) Yakut Türklerinde aile maderi din çeşidine girer. Hısımlık bağında esas anadır. Bununla beraber, mesela Romadaki “pederşah” a benzer bir “maderşah” yoktur. Ailede hakim olan güç yine erkektir. Ancak bu erkek, ana tarafındandır, mesela dayıdır. Dışarıdan evlenme esas olduğuna göre, başka bir klana mensup olan erkek, kadının totemini kabul eder.

b) Kırgız Türklerinde aile pederşahi bir manzara gösterir. Hısımlık bağında temel babadadır. Totemliğin yerini ecdat dini almıştır. Her evlenme, genç kadının kocasının aile dinine katılması demek olduğundan merasimler yapılır. Bu merasimin

²⁰³ Z.Fahri Fındıkoğlu, “Türklerde Aile İçtimaiyatı”, s.12.

²⁰⁴ Z.Fahri Fındıkoğlu, *a.g.m.* s.12-13; Mehmet Eröz, *Türk Ailesi*, s.6-7.

izlerine bugün müslüman olmuş olan Kırgız aşiretlerinde rastlamak mümkündür. Evlenen erkeğin nişanlısına verdiği kalın bu izlerdendir.

c) Altay Türklerindeki aile tipi yukarıda görülen iki tipin ortası gibidir. Şöyle ki erkek kadının ailesine girer. Bu hal maderiliğe olan yakınlığı gösterir. Fakat öte taraftan kadına bir mühür vermek zorundadır. Ancak bu mühür hediye, para şeklinde olmayıp, geçici bir iş yardımı vaziyetindedir. Erkek bir müddet karısının ailesi yanında çalışır. Bu nokta Altay Türklerindeki aile tipinin Kırgızlarla ilişkisini gösterir.²⁰⁵

1.6.3. Gökalp'in Görüşü

1908'lerde Türkiye'deki Türk kadınlığı derin bir değişme geçiriyordu. Çözülen eski aile hukuku ve ahlakı o zamanın okumuşlarını bu mühim sosyal sorun hakkında düşünmeye mecbur etti. Bu durum Gökalp'in de meseleye ilgi duymasına neden oldu. İlk Türk ailesi hakkında ortaya atılmış görüş ve düşünceleri inceledi. Ardından da incelemelerini Türklerle ilgili tarihi kayıtlar ve belgeler ışığında gözden geçirdi. Çalışmalarını "İslamıktan Önceki Türk Ailesi" adı altında neşretti.

Gökalp, Durkheim'ın fikirlerine dayanarak, Grenard'ın Doğu Türkistan Türk ailesi hakkındaki düşüncelerini çürütmeye çalışır. Ona göre, Türklerde kadın erkeğe eşit bir aile üyesidir. Bu eşitliğin kuvvetli bir pederşahlığın yıkılmasından ileri gelmesi gerekmez. Bütün Türklerde aile, pederşahlık çağını geçirmeden, doğrudan doğruya maderilikten (ana ailesi) pederiliğe (baba ailesi) atlamıştır. Bir kavmin çeşitli dallarında başka başka aile tipleri olması kabul edilemez. Şartların başkalığına rağmen, ana karakter kendisini korur. Bu yüzden Türk ailesi Yakutlarda maderi, Kırgızlarda pederşahi, Altaylılarda ikisinin ortası bir tip olduğu yolundaki fikirleri reddetmek lazımdır. Pederşahlık (ataerkil) hiçbir zaman görülmemiştir. Türklerde pederşahlık aile yapısının varlığını kabul etsek bile bu Türklere has ayrı bir pederşahlıktır. Türk ailesinin seciyesi karakteri her zaman birdir. Hatta Yakutlardaki maderi şekil bile tamamiyle maderi olmayıp pederi yani iki cins hukuku arasında eşitlik gören bir şekildir. Gökalp bu konudaki fikirlerine dayanak olarak Rus etnoğraflarından Seroşevskiy'nin araştırmalarını göstermektedir.²⁰⁶

²⁰⁵ Z.Fahri Fındıkoğlu, *a.g.m*, s.13; Mehmet Eröz, *Türk Ailesi*. s. 8.

²⁰⁶ Mehmet ERÖZ, *Türk Ailesi* s. 11-12 .

1.6.4. Mehmet İzzet'in Görüşü

Türk sosyolog ve ahlak felsefecilerinden Mehmet İzzet'e göre ise, birbirlerinden ayrı yaşayan Türk kavimlerinde ayrı aile tiplerinin bulunacağını kabul etmek ilmi bakımdan daha doğrudur. Türk zümreleri aynı din ve ırka mensup olmakla birlikte, birbirinden ayrı yerlerde, başka başka iktisadi ve içtimai şartlar altında yaşamışlardır. Zaman ve mekan bakımından büyük farklılıklar vardır. Bütün bunlar Türk zümreleri arasında aynı aile tipinin bulunmasına engel teşkil etmektedir.²⁰⁷

Çin yıllıklarını ve vesikalarını incelemiş olan Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları adlı eserinde, Hunlarda “Ana egemenliğine ait bazı unsurları taşıyan baba egemenliği” olduğunu kaydeder.²⁰⁸ Türklerle ilgili bu en eski vesikanın gösterdiği gibi Türklerde esas söz sahibi babadır. Bazı boylarda ananın sözünün geçtiği, damadın çocuk doğana kadar eşinin ailesi yanında kalıp hizmet ettiği(iç güvey) ifade ediliyorsa da²⁰⁹ ağırlıklı olarak söz sahibi olan babadır. Bu açıdan bakılırsa pederşahlık söz konusu olabilir. Ancak bu Türklere has yumuşak bir pederşahlık, Gökalp'in belirttiği pederi yapı ile pederşahi yapı arası bir şey olmalıdır. Bir yanda erkeğin ön planda olması, erkek evladın üstün tutulması diğer yanda kadının da meclislere katılması, yaşlı kadının söz sahibi olması, tek kadın alma gibi gelenekler bunu göstermektedir.²¹⁰

Bu genel açıklamalardan sonra şimdi de tarihi kayıtlarda yer alan bilgilere dayanarak Türk kadınının aile ve toplum hayatındaki konumuna bakalım.

²⁰⁷ Mehmet ERÖZ, *a.g.e.*, s. 13-14; Z.Fahri Fındıkoğlu, “Türklerde Aile İçtimaiyatı”, s.16.

²⁰⁸ Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı*, s.219,257.

²⁰⁹ W.Eberhard; *Çini'in Şimal Komşuları*, s.94.

²¹⁰ W.Eberhard, *a.g.e.* s.78.

İKİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKLERDE AİLE HAYATI

Türklerle göre gök kubbe devletin, çadır ise ailenin birer örtüsü ve kubbesi gibi idi. Gök kubbesi altında devlet, çadır kubbesi altında ise aile düzeni yer alıyordu. Bu sebeple Türklerde Devlet düzeni ile aile düzeni arasında benzerlik çok canlı idi. Nitekim Türk ailesinde koca-karı münasebeti ile devlette görülen kağan-katun hukuku arasında pek fark yoktur. Aile fertleri arasında sosyal ve hukuki denge varsa, toplumu oluşturan bireyler arasında da siyasi, sosyal ve hukuki denge var demektir. Bu itibarla, Türk ailesinin temelinde görülen hukuki ve sosyal ortam, hiç şüphesiz en yüksek devlet düzeninde de kendini göstermektedir.²¹¹

Türklerde toplumun çekirdeği aile(oğuş) dir. Aile de kan akrabalığına dayanmaktadır ve pederi tiptedir.²¹² Evlenen çocuk ayrı eve çıkar.²¹³ B.Ögel'e göre oğullar evlenseler bile aileden sayılırken evlenen kızlar ve çocukları aileden sayılmaz.²¹⁴ Erkek çocuklardan en küçüğü evlense bile babasının evinde kalır ve baba ocağını devam ettirir. Dıştan evlenme (exogamie) esastır. Bazı kesimlerde poligamie(çok eşlilik) görülse de genellikle monogami(tek eşlilik) esastır. Leviratus (ölen kardeşin dul eşi veya üvey anne ile evlilik) mevcuttur.²¹⁵ Bekaret anlayışı İslam öncesinde de vardır. Bakire kızlara “kapaklıg” yani kapalı kız denmektedir.²¹⁶ Eski Türk ailesi “geniş aile” değil, “küçük aile”²¹⁷ tipindedir.²¹⁸ W.Eberhard Tabgaçlarda küçük aile tipinin var olduğunu belirtmektedir.²¹⁹ Babadan sonra aileyi anne temsil eder. Bu nedenle babanın mirası anneye değer, çocukların vasisi annedir.²²⁰ Oğlu yetiştirme babanın, kızı yetiştirme ise annenin vazifesidir. Kırgız Türklerine göre de, “babasız oğul, anasız kız bakımsız”²²¹ sayılır. Babanın bir görevi de oğlunu evlendirmektir, bu

²¹¹ M.Eröz, *Türk Ailesi*, s.14.

²¹² A.Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, *Aile Yazıları I*, s. 287.

²¹³ A.Donuk, *a.g.m.* s.297.

²¹⁴ B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.245.

²¹⁵ A.Donuk, *a.g.e.* s.297; M.Tezcan, “İslam Öncesi ve Sonrası Türk Ailesinin Sosyo-Kültürel Nitelikleri”, *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri, 25-26 Mayıs 1998 Bildirileri*, İstanbul 2000, s.3.

²¹⁶ B.Ögel, *a.g.e.* s.250.

²¹⁷ Küçük aile (çekirdek aile) : Karı koca ve evli olmayan çocuklardan meydana gelir. Birsen GÖKÇE, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, s.219 ve Aygen Erdentuğ, “Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri” s.326.

²¹⁸ İ.Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.201.

²¹⁹ W.Eberhard, *Çin Tarihi*, s.163.

²²⁰ B. Ögel, *a.g.e.* s.247.

²²¹ B.Ögel, *a.g.e.* s.247.

bir zorunluluktur. Baba bu vazifesini yerine getirmeyi ise, oğlan kalın veya başlık parasını babasından zorla alabilir. Böyle durumlar nadir olmakla beraber normal karşılanmaktadır.²²² Bütün aile bireylerinin özel mülkü vardır.²²³

Türklerde aile törenle(Toy) yapılan “evlenme” neticesinde kurulur. Evlenme deyimi de evlenen erkek veya kızın baba ocağından ayrılarak ayrı bir ev (aile) meydana getirdiğine işaret etmektedir. Suci yazıtında yer alan “İnim yiti, urım üç, kızım üç erti ebledim oğlının” (Küçük kardeşim yedi, erkek evladım üç, kızım üç idi, oğlumu evlendirdim) cümlesinde “eble” kelimesinin bugünkü Türkçe karşılığı “evlenme” veya “evlendirme”dir. Evlenmelerde dikkate değer bir husus da kalındır. Genellikle erkek evi kız evine kalın verir. Kalın kadar çeyiz de dikkate değerdir. Çeyiz kalına göre daha az tutulur. Ancak yinede kızın çeyizinin yüksek tutulması baba evi için bir onur sayılmaktadır. Bir bakıma kalın ve çeyiz karşılıklı hediyeleşme haline gelmiştir. Tıpkı kalında olduğu gibi çeyizde de babanın yükümlülüğü vardır, adeta kızına çeyiz vermek zorundadır.²²⁴

Sonuç olarak, Türk ailesi kan bağına dayanır, pederi tiptedir, küçük aile yapısı görülür, aile içinde kadın da söz sahibidir, miras hukukundan yararlanır, kadının korunmasına yönelik leviratus geleneği uygulanmaktadır, genellikle monogami görülür, exogami uygulanır, kız ve erkek çocukların aile mülkünde payları vardır kalın ve çeyiz olarak alırlar. Eski Türk ailesi çağdaşı olan diğer toplulukların pek çoğundan daha ileri düzeydedir.

Türk ailesinde kadının yerini tam olarak anlayabilmek için aile içindeki konumuna bakmakta fayda vardır. Kadının aile içinde anne, eş, evlat, gelin gibi farklı sosyal rolleri vardır. Bu rollerin içindeki kadının durumunu anlamak, toplumdaki kadının yerini ve durumunu anlamayı da kolaylaştıracaktır. Elbette yönetici sınıfa mensup kadınlar ile toplumsal hayatta yer alan kadınların durumu da birbirinden farklılık gösterir. Bu iki gurubu birbirinden ayırarak incelemek daha doğru olacaktır. O nedenle önce yönetici aileler içindeki kadınların görev ve sorumluluklarını, daha sonra da toplumsal hayattaki kadınların görev ve sorumlulukları ile konumlarını incelemeyi uygun gördük.

²²² B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. s.259.

²²³ A.Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile” s. 299.

²²⁴ B.ÖGEL, *a.g.e.* s.264.

2.1.YÖNETİCİ AİLEYE MENSUP KADINLAR

2.1.1.Katun (Hatun)

Göçebe imparatorluklarda hükümdar eşlerinin unvanı katun (ga-tun) olarak görülmektedir. Bu kelimenin menşei ve etimolojisi hakkındaki fikirler de değişkendir. Birçoklarına göre bu sözcük kağan veya kan kelimesiyle alakalıdır. F. Lazlo, W.Bang ve Barthold'un bu sözcüğü Soğodçaya dayandırdığını söylemektedir.²²⁵ Sözcüğün menşei ve etimolojisini tam olarak tespit edememekle beraber Hunlar çağından beri bilinen bu unvanın Türkleştiği ve Türkçeleştiği genel kanaat haline gelmiştir.²²⁶ V. asrın ilk çeyreğinden sonra bilhassa Juan Juan hakimiyeti devrinde ve Ak-Hunlarda “tanhu” ve “yen-sihih”in²²⁷ yerini tamamen kağan ve katun (hatun) unvanlarının aldığı görülmektedir.²²⁸ Divan-ü Lugati't Türk'te ise kelime “gatun” olarak geçmektedir ve Afrasyab'ın kız torunlarına verilen isim olarak ifade edilmektedir. Ayrıca aynı kaynaktan bir de atasözü verilmektedir, bu atasözü şöyle der: “Xan işi bolsa gatun işi galir.” (Hakanın işi yaklaşırsa katun'un işi ertelenir.) Buradan da anlıyoruz ki sözcük, hükümdar eşleri için kullanılan bir unvandır.²²⁹ Günümüzde kullanılan kadın sözcüğü de katun sözcüğüne dayanmaktadır. Farsçadan etkilenecek kimi yerlerde hatun olarak da kullanılmaktadır. Bu unvanın saygın, şerefli, yüksek sınıfa ait kadın gibi anlamlarını koruyarak çok geniş bir coğrafyaya yayıldığı görülmektedir. Örneğin sözcük Sarı Uygurlarda “katın” olarak geçmekte ve hanımefendi anlamına gelmektedir. Tuva Türklerinde ise kraliçe anlamındadır. Unvan Osmanlıya kadar gelerek ulu hatun, başkadın, kadın efendi gibi saray hanımlarının ve sultan zevcelerinin rütbeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu halk dilinde de bu şerefi korunmaktadır.²³⁰

²²⁵ Şerif Baştaş, *Makaleler*, haz. E.Semih Yalçın, Ankara 2005, s.482.

²²⁶ İ.Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara 1977, s.230; İ.Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü* Ankara 1987, s.58.

²²⁷ Yen-sihih, M.Ö. 209 yılına ait bir unvan ve kelimedir. Türk tarihinin bilinen ilk yabgusu olan Tuman'ın eşinin unvanıdır. Daha sonra bütün Hun yabgularının eşlerinin unvanı olarak zikredilmektedir. B.Ögel'e göre kelime yen-sihi olarak yazılır ve yincü olarak okunur. Biz de Ögel gibi yen-sihih olarak yazdık. Bu kelimeyle ilgili daha ayrıntılı bilgi için, Yusuf Gedikli, “Hun Türkçesi üzerine Araştırmalar ve İncelemeler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 174, Haziran 2008, s.207, 239 .

²²⁸ İ.Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü* s.59; İ.Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* s.230.

²²⁹ Saadet Çağatay, “Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözcükler”, *Yayınlanmış Tüm Makaleleri*, haz.Aysu Ata, İstanbul 2008, s.90.

²³⁰ Saadettin Gömeç; “Kağan ve Katun”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XVIII, s. 29, Ankara 1997, s.90.

2.1.2. Katun'un Konumu, Sahip Olması Gereken Nitelikler

Türk tarihi incelendiğinde kağanların birden fazla kadınla evlendiği fakat bunlardan sadece birisinin katun olduğu görülmektedir.²³¹ Örneğin Atilla'nın birçok hanımı olmasına rağmen, ilk eşi Arıkan (Arıghan) başkadındır.²³² Katun Türk ve asil aileden olmalıdır.²³³ Asalet iki taraflıdır. Hem baba cihetinde hem ana cihetinde asil olmayan asaletli sayılmamaktadır.²³⁴ Hükümdarlık, sadece asil babadan değil, aynı zamanda asil anadan doğmak suretiyle elde edilebilmektedir. Hakan asil olmayan bir kızla evlenmiş ise ondan olan çocuğu iktidar mevkiine geçememektedir.²³⁵ Bunun en bariz misalleri asalet unvanlarında görülmektedir. Bir prensin hakan olabilmesi için, hem tigin (anne tarafından asil olanlara verilen unvan) hem inal (baba tarafından asil olanlara verilen unvan) olması gerekmektedir.²³⁶ Yani yalnız Türk ve asil katunların çocukları veliaht olabilmektedir.²³⁷ Örneğin, Atilla'nın ölümünden sonra sadece Arıkan'ın çocukları (İlek, Ernek, Dengizek) taht üzerinde hak sahibi olabilmıştır.²³⁸ Benzer örnekler Gök-Türklerde de görülmektedir. I.Gök-Türk Devleti, Batı kanadı hükümdarı Taspar'ın ölümü akabinde, devlet adamları onun vasiyeti doğrultusunda Tallo-pien'i kağan olarak tahta geçirmek ister. Ancak halk annesinin Türk olmaması sebebiyle, onu kağanlığa kabul etmez. An-lo ise annesi de Türk ve asil olduğundan kağan seçilir.²³⁹ Yaşanan bu örnekler, yukarıda ifade edilen iddiaları kuvvetlendirmektedir. Katunun asil olması devletin devamı, toplumun geleceği için bir çeşit sigorta niteliğindedir. Şöyle ki siyasi olarak Türk İmparatorlukları “kabile federasyonundan” doğmuştur. Çekirdeğinde iç kabileler bulunmaktadır. Bunlar:1) hükümran boy 2) evlilik yoluyla akraba olunan boylar 3)müttefik boylar.²⁴⁰ Hükümran boy zaten toplumun önemli bir kısmı üzerinde otorite sahibidir. Ancak müttefik boylar ile zaman zaman çıkar çatışmaları yaşanabilmektedir. Böyle dönemlerde evlilik yoluyla akrabalık kurulan boyların tutumu hükümran boy ve kağan için önemlidir. Eğer kağan soylu ve güçlü bir boydan evlendiyse, katunun ailesi kağana destek vermekte, aldığı

²³¹ A.Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara 2001, s.151; H.N.Orkun; *Türk Tarihi*,s..68; Gyula Nemeth, *Attila ve Hunları*, s.97; S.Gömeç, “Kağan ve Katun”s.90.

²³² İ.Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.231; İ.Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*; s..59; G.Çandarlıoğlu, “Türk Toplumunda Kadın”, s.8.

²³³ G.Çandarlıoğlu, *a.g.m.* s.9

²³⁴ H.N.Orkun, *Türk tarihi I*, s.136; H.N. Orkun, *Türk Tarihi II*, s.68.

²³⁵ G.Çandarlıoğlu, *a.g.m.* s.9.

²³⁶ S.Gömeç, *a.g.m.* s.90; A.Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.* s.151; Ziya Gökalp, *Türk Devleti'nin Tekamülü*, haz. Kazım Yaşar Koprıman, Ankara 1981,s.58-59.

²³⁷ A.Ahmetbeyoğlu, *a.g.e.* s.151; Gy. Nemeth, *a.g.e.* s.97; H.N. Orkun, *Türk Tarihi II*, s.68.

²³⁸ A.Taşağıl, *Gök-Türkler C.I*, s.34.

²³⁹ Carther Findley, *Dünya Tarihinde Türkler*, İstanbul 2006, s.57 .

²⁴⁰ C.Findley, *a.g.e.* s.57.

kararlarda onun yanında yer almaktadır. Böylece halkın kağana karşı güveni artmakta bu da toplumda huzur ve barışı güçlendirmektedir. İşte bu nedenledir ki kağanın soylu kadınla evliliği Türk toplumunun ve devletinin yararınadır.

Eski Türklerde kağan ve katun evliliklerinde dikkate değer bir başka husus da “garsı guda” yani karşılıklı dünür olma adetidir. Çin kaynaklarına göre M.Ö. III. asırda Hun hükümdarları muayyen bir boydan evlenmektedir. Hunlarda bu geleneğin bulunduğu Ci-hav-şen adlı prens hakkındaki bir hikayeden anlaşılmaktadır. Bu hikayeye göre, Hun hükümdarı Hülü-çüan-çü (M.Ö. 68-60) öldükten sonra oğlu Ci-hav-şan yeni hükümdarın zulmünden korkup Vu-şan-mu beyi olan kayınpederinin yanına gider. Vu-şan-mu beyi Hun hükümdarının akrabalarından birinin kızıyla evlidir. Demek ki Vu-şan-mu beyi Hun hükümdar sülalesine hem güvey hem de kayınpederdir.²⁴¹ Benzer evlilikler Gök-Türklerde de karşımıza çıkmaktadır. Bilge Kağan yazıtında “Türgiş Hakanı’na kızımı büyük bir merasimle gelin verdim. Türgiş Hakanı’nın kızını büyük merasimle oğluma alıverdim.”²⁴² ifadesi göstermektedir ki karşılıklı dünürlük Gök-Türkler ile Türgişler arasında da görülmektedir.

Karşılıklı veya karşılıksız kız alınacak boy kesinlikle başka soydan olmalıdır. Yani exogamie geleneği kağanlar için de geçerlidir. Kan karışımı, kanunlar ve geleneklerle yasaklanmaktadır. Tahta çıkan kağan kendi örneğiyle de geleneği korumalıdır.²⁴³ Kendi boyundan evlenen kağan, diğer boylardan uzaklaşabilir. Bu da toplumda barış ve güveni bozacak eğilimlere yol açabilir. Dolayısıyla evlilik yoluyla akrabalıklar toplumsal birlik için gerekli sayılmakta ve başka soyla evlilik makbul görülmektedir.

Kağanların Türk olmayan devlet ve topluluklardan kadınlarla da evlilikler yaptığı görülmektedir. Bu tür evlilikler siyasi amaçlıdır. Bu şekilde gelin gelen prenses, kesinlikle katunun konumuna sahip olamaz. Kağanın dışarıdan aldığı eşler Çin prenseslerinden ise “Konçüy” unvanını almaktadır. Başka kavimlerden veya devletlerden ise “Kuma” şeklinde ifade edilmektedir. Konçüy katundan, kuma da konçüyden bir derece aşağıdadır.²⁴⁴ Kuma ve konçüyün çocukları tahtta hak iddia edemezler. Bütün bunlar bize göstermektedir ki kağanların birden fazla eşi olabilmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi sadece bir tanesi katun unvanını

²⁴¹ A.İnan, “Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri”, s.341.

²⁴² H.N.Orkun, *Eski Türk Yazıtları* (Bilge Kağan Yazıtı, Kuzey tarafı satır 9-10) s.56-57.

²⁴³ Sofi Trom-Semen, *Atalarımız Hunlar*, s.101.

²⁴⁴ Z.Gökalp, *Türk Devletinin Tekamülü*, s.59.

taşımaktadır ve katunun Türk aynı zamanda da asil olması gerekmektedir. Ne yazık ki Uygurlar dönemine gelindiğinde durum değişir. Çinliler Uygur sarayına gelin gidecek Çinli prenseslere katun unvanının verilmesini ve bu prenseslerin katunun sahip olduğu tüm haklara sahip olmasını istemektedir. Uygur hükümdarları, Çin isteklerini kabul eder ve bu durum zaman içinde yadırganmaz hale gelir. Böylece Uygurlarda hükümdar ailesinin yani katunların bir bölümü Çinli prenseslerdir, Uygur hükümdarlarından yedisinin “başkadını” Çinlidir.²⁴⁵

2.1.3. Katunun Tahta Çıkışı

Katunlar töre gereği katunluk tahtına oturmaktadır.²⁴⁶ Daha doğrusu topluluktan ayrılarak, halkın ve diğer eşlerin üzerinde, daha yüksek bir makama yükseltilmektedir.²⁴⁷ Gök-Türk yazıtlarında konuyla ilgili ifadeler yer almaktadır ve bu ifadeler şöyle demektedir:

“Türük budun yok bolmazun teyin, bodun bolçum teyin, kangım el teriş kagana ögim el bilge katun tenqri tepesinte tutup yögerü kötürmiş erinç”²⁴⁸ (Türk kavmi yok olmasın diye Tenqri babam El Teriş Hakan’ı, annem El Bilge Hatunu tanrı tepesinden tutup yukarı götürmüş.)²⁴⁹ Diğer bir satırda ise “Türük bodun atıküsi yok bolmazın teyin, kangım kaganıg egim katına kötürmüş, tengri el berigme tengri türük bodun altı küsi yok bolmazun özümün ol tengri kagan alurtı erinç”²⁵⁰ (Türk milletin adı sanı yok olmasın diye babam hakanı annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, onlara ülke veren tanrı, Türk milletin adı sanı yok olmasın diye beni o Tanrı, hakan olarak tahta oturttu.)²⁵¹ Benzer nitelikteki ifadeler, Uygur kitabelerinde de sıkça geçmektedir. Uygurların ünlü kağanı Mayun Çor, kardeşi Tay Bilge Tutuk’u ortadan kaldırdıktan sonra, katunu ile birlikte hükümdarlık tahtına oturur.²⁵² Olay yazıtlarda şöyle ifade

²⁴⁵ Denis Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul 2000, s.436; Zekiye Genç, *Uygurlarda Kadın*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.29.

Moyen-çor’un hatunlarından biri de Çin hükümdarı Su-dzung’un (756-763) kızı Ning-guo prensesiydi. 759 da Moyen-çor ölünce Çin’e geri döndü. Karabalgasuna gelin giderken Ning-guo prensesine refakat etmiş ve orada Moyen-çor’un cariyelerinden biri olmuş olan, Ning-guo’nun daha genç prensesi yeni kağanın başkadını olur. Mog-yü Kağan, Tang genaralı Pu-gu Huayın’ın iki kızı ile peşpeşe evlenir. Mog-yü Kağan, daha tahta geçmeden önce evlendiği ilk Çinli hanımı 768’ de ölünce, ertesi yıl ölen eşinin kız kardeşi ile evlilik yapar. Tun Bağa’nın hanımı, Şyen-an prensesi; Çin hükümdarı De-dzung’un (779-805) kızı idi. Şyen-an Prensesi ilk kocasından 18 yıl sonra 808 de ölmüş, Tun Bağa’nın üç halefinin de başkadını olmuştur. Bir kağanla evlenen tek Çinli prenses, hükümdar Şyen-dzung’un kızı, Tay-ho prensesiydi. Karabalgasun’a 822’de gelen bu prenses, devletin yıkılışına kadar Uygurlar arasında yaşamıştır. (D.Sinor, *a.g.e.* s.436.)

²⁴⁶ S.Gömeç, “Kağan ve Katun”, s.90.

²⁴⁷ Jean Poul-Roux, “Ortaçağ Türk Kadını I”, *Erdem*, 1989, s.203.

²⁴⁸ Jean Poul-Roux, *a.g.m.* s.20.

²⁴⁹ H.N.Orkun, *Eski Türk Yazıtları* (Bilge Kağan Yazıtı Doğu Tarafı satır:10-11) s.34-35.

²⁵⁰ Jean Poul-Roux, *a.g.m.* s.203.

²⁵¹ H.N.Orkun, *Eski Türk Yazıtları* (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Tarafı satır 25-26) s.41

²⁵² S.Gömeç, “Kağan ve Katun”, s.89, S.Gömeç; *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Ankara 1997, s.26.

edilir. “Kara sub ermiş kara badun turayım kagan tedi tengri balmış et etmiş bilge kagan tedi el bilge katun tedi kagan..katun ötüken ürtüsi anta sengüz başkan iduk baş.” (Kara su gibi engin alan kara halk, bana Turayım Kağan adını verdi. Bana Tengri Balmış El Etmiş Bilge Kağan adını verdi ve o El Bilge Hatun adını koydu. Kagan... Katun... Başkanın tepesine, Ötüken’in ortasına tahtı yerleştirdim.)²⁵³ Görüldüğü gibi kağan ile birlikte katunun da atanması önemli bir olaydır.²⁵⁴

Bu yazıtlarda katunların devletin kuruluşunda aldıkları rol ısrarla belirtilmektedir. Katun, kağan ile birlikte devletin çatı kirişini meydana getirmektedir. İkisi de devletin varlığı için vazgeçilmez görülmektedir. Onlar kozmik düzenin kefil olmalarının yanı sıra bütün toplumsal yaşamın da kefilidirler. İmparatorluğun kaderi kağaninkine olduğu gibi -daha az olsa da- katunların kaderine de bağlıdır.²⁵⁵ Diğer yandan kağan ve katunun seçimi ilahi bir iştir. Kuşkusuz bu durum Gök-Tanrı’nın eseridir. Bu onun tarafından istenmektedir. Ancak diğer ulusal tanrıların (kutsal yer, su gibi) tamamı da bu seçimi istemektedir. Şu halde, katunda kağanın büyük ulusal tanrılarla olan ilişkilerinin aynına sahiptir.²⁵⁶ Bu ilişki Bilge Kağan yazıtının başka bir satırında daha açık olarak karşımıza çıkmaktadır.” Umaytag²⁵⁷ ögüm katun kutuna inim er at boldı.” (Umay’a benzeyen annem katunun taliine, küçük kardeşim Kül Tegin er adını aldı.²⁵⁸ Yani olgunlaştı. Umaytag deyimi kağan için kullanılan tengriteg “Tanrı gibi” deyimini karşılamaktadır. Bundan çıkan sonuç şudur ki: katunun Umay ile olan ilişkisi, Kağan’ın Tengri ile olan ilişkisiyle aynı niteliktedir. Umay-Katun sözcükleri Ulan Bator yazıtında da birlikte kullanılmıştır.²⁵⁹

Kağan ve katun tahta törenle çıkar. Tahta çıkış törenleri ile ilgili Uygurlar dönemine ait yazılı belgeler elimizde mevcuttur. 821’de ho’ch’in anlaşması doğrultusunda, Uygur sarayında yapılan düğün ve katunun tahta çıkış merasimi, Çin kaynaklarında şöyle anlatılmaktadır: “Düğün günü kağan kulesine çıktı, doğuya dönüp oturdu. Kulenin altında prensese ev olarak büyük bir keçe çadır kurdurmuştu. Bazı

²⁵³ H.N.Orkun, *Eski Türk Yazıtları* (Taryat Terhin Yazıtı satır 14-15) Jean Poul-Roux, “Ortaçağ Türk Kadını I” s.203.

²⁵⁴ S.Gömeç, “Kağan ve Katun” s.89; S.Gömeç, *Uygur Türkleri...*s.26.

²⁵⁵ Jean Poul-Roux, *a.g.m.* s.202.

²⁵⁶ Jean Poul-Roux, *a.g.m.* s.203.

²⁵⁷ Kaşgarlı Mahmut Umaydan şöyle bahseder: “Umaytag tapınsa ogul bulur.” Yani Umaya tapan kimse ogul sahibi olur.(D.L.T. s.621)Umayın tanrıça olarak kabul edildiğini, islama aykırı olmasından ötürü açıkca ifade etmez. Ancak toplumdaki önemini ortaya koyan bu cümleyi belirtmeden de edemez. Umay tasviri için bkz.(Resim 1)

²⁵⁸ H.N.Orkun, *Eski Türk Yazıtları* (Bilge Kağan Yazıtı, Doğu Tarafı, satır 31) s.44; Jean Poul-Roux; *a.g.m.* s.206.

²⁵⁹ H.N.Orkun, *a.g.e.* s.161. (Ulan Batur Yazıtı); Jean Poul-Roux, *a.g.m.* s.207.

Ulan Bator yazıtı son derece kısadır ve sadece ulusal güçlerin isimleri yazılmıştır. Bunlar; Kögmen, İduk yer sub (Kutsal toprak ve sular),Kan Tengri ve Umay Katun

Uygur prenseslerini ona örf ve adetleri öğretmek için göndermişti. T'ai-ho prensesi, Tang elbiselerini çıkarıp, Uygur elbiselerini giyene kadar yaşlı bir hanım onun için bekledi. Prenses çadırından çıkıp, kulenin önüne gelerek batıya doğru dönerek reveransla kağana hürmetlerini bildirdi. Sonra tekrar çadırına gitti. Katun elbiselerini giydi. Kırmızı elbise, büyük kırmızı palto giydi, boynuzlu altın işlemeli şapka taktı. Altın taktı. Çadırdan çıkıp ikinci reveransla kağana hürmet gösterdi. Sonra kendisi için hazırlanan tahtrevana bindi. Dokuz kabile reisi olan dokuz nazır tahtrevanı taşıyarak dokuz defa doğu istikametinde kulenin etrafında döndürdüler. Sonra prenses tahtrevandan indi. Kuleye çıkıp Kağanın yanına oturdu. Memurlar Kağan ile katuna hürmet gösterdiler.”²⁶⁰

Türk kültürünün izlerini taşıyan Moğollarda da kağan ve katunun tahta çıkış merasimi Türk adetlerine benzemektedir. Babür'ün hatıratında böyle bir merasimin örneğini görmek mümkündür. “Moğol adetine göre her ikisini de (Yunus Kağan ile Esen Daulat Begüm'ü) beyaz bir keçe üzerine oturtular ve onları egemenlik işareti olarak havaya kaldırdılar.”²⁶¹ Geleneğin izleri XIX.yy. da bile karşımıza çıkmaktadır. Acem büyükelçisi Rıza Kuli Han, Hive'de bir hanın seçimini şöyle anlatır: “Onları beyaz bir keçe üzerine oturtular ve onları kaldırdılar.” Esas olarak, tören şu şekilde cereyan eder:

Unvan alan kimse yerde duran keçeden bir halı üzerine oturtulur. Töreni yönetenler ona uzun bir konuşma yaparlar, sonra geleceğin Katunu onun yanında yer almak üzere gelince, büyük şahsiyetler onları havaya kaldırır ve onları görkemli bir biçimde bağırarak, imparator ve imparatoriçe ilan ederler.²⁶²

2.1.4.Katunun Siyasi ve Askeri Alandaki Etkinliği

Katun, Kağan ile beraber hükümet etmektedir.²⁶³ Yani Türk devletlerinde hatunlar da yönetimde söz sahibidirler. Aralarında, devlet siyasetine yön verenler, devlet reisliği yapanlar ve naip olarak devleti idare edenler vardır.²⁶⁴ Fermanların muhakkak surette “Hakan ve Hatun buyurur ki...” diye başlaması gerekmektedir.

²⁶⁰ G.Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, İstanbul 2004, s.30-31;
G.Çandarlıoğlu, *Türk Destan Kahramanları*, İstanbul 1977, s.85-86; Ö.İzgi, *Kutluk BilgeKül Kağan, Bögü Kağan ve Uygurlar*, Ankara 1986, s.38.

²⁶¹ Jean Poul-Roux, “Ortaçağ Türk Kadını I”, s.204.

²⁶² Jean Poul-Roux, *a.g.m.* I, s.204.

²⁶³ S.Gömeç, “Kağan ve Katun” s. 90.

²⁶⁴ İ.Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s.59.

“Hakan buyurur ki...” Şeklinde başlayan fermanların hükümleri bazı yerlerde yerine getirilmemektedir. Katun, hakanın solunda oturur, siyasi konuşmalarda, elçi kabullerinde hazır bulunur, harp meclislerine bile iştirak eder.²⁶⁵ Mete, Pai-tang dağında Çin İmparatorunu kuşattığında eşi Mete’yle konuşur ve onu kuşatmayı kaldırmaya ikna eder. Mete kuşatmayı kaldırır, Çin imparatoru elçi gönderir ve ho-ch’in barışı yapılır.²⁶⁶

Atilla’nın eşi Arıkan da yönetimde etkilidir. Sarayda kendisine ait gayet gösterişli ve süslü bir köşkte oturmaktadır. Hizmetine bakan özel erkanı bulunmaktadır. Ülkeye gelen elçileri Atilla ile birlikte karşılamakta, bu elçiler kendisine de hediyeler getirmektedir.²⁶⁷ Priskos Hun sarayına ziyaretini şöyle anlatır: “Atilla’nın sarayına giderek Greca(Arıkan) diye adlandırılan hanımına hediyeler götürdüm. Sarayın içerisi çeşitli köşklere bölünmüş, tahtalar ince oyma işleriyle süslenmiş, zarif kusursuz krişler ustaca birleştirilmişti. Yerden dairevi şekilde yükseltilmiş bir bölüm vardı. Orada Atilla’nın hanımı oturuyordu. Kapıda duran barbarlardan içeri girmek için kolayca izin aldım ve kraliçeyi yumuşak halının üzerine yatmış bir vaziyette buldum. Yerler tamamen yün halıyla kaplıydı. Etrafında birçok hizmetçi vardı. Karşısında da yerde oturan kızlar vardı ki bunlar ellerinde renkli yünlerden elbiseler örüyor ve bazı barbar elbiselerinin üzerine süsleyen keten bezler dokuyorlardı. Selamdan sonra hediyeleri takdim ettim.”²⁶⁸ Bu ziyaretin akabinde Arıkan, Priskos’u evinde yemeğe davet eder. Priskos bu konuda da şöyle demektedir. “Atilla’nın karısı Greca(Arıkan), kendi işlerini gördürdüğü Adamis vasıtasıyla evinde bizi yemeğe davet etti. Birkaç ileri gelen İskit ile birlikte gittik. Bizi çok hürmet dolu sözlerle karşıladılar ve bize harika bir yemek

²⁶⁵ G.Çandarlıoğlu, “Türk Toplumunda Kadın” s.9.

²⁵⁵ Mete Pai-teng dağında Çin imparatoru Kao-ti’yi kuşatır. Yedi gün boyunca kuşatma içindeki ve dışındaki Hun askerleri birbirlerine yardım edemez. İmparator Kao-ti ayrılık yaratmak için gizlice Mete’nin eşine elçisiyle birlikte cömertçe hediyeler yollar. Yen-Chih’de Mete’ye şöyle der: “İki hükümdar birbirlerine zorluk çıkartmamalı. Bugün Han topraklarını ele geçirseniz bile Chan-yü siz sonsuza kadar buralarda oturamazsınız. Ayrıca Han hükümdarının koruyucu ruhları da vardır. Ch’an-yü; Bunu da hesaba katmalısınız.” Bu sırada Mete, kendi tarafına geçmiş olan Han Hsin’in generallerinden Wong Huang ve Chao li ile buluşmayı kararlaştırmıştır. Ancak bu iki general askerleri ile uzun süre gelmeyince Mete onların han ile işbirliği yapmış olmalarından şüphelenmiş ve Yen-chih’nin sözlerini de dikkate alarak kuşatmayı bir köşeden çözmüştür. Han, askerlerini alarak çekip gider, Liu Ching’i ha-ch’in antlaşması yapmak üzere Hunlara gönderir. Liu Ching hanedandan bir Weng-chu’yu (Prenses)i, Mete’ye Yen-chih olarak sunar. Ayrıca her yıl hunlara belirli miktarda ipekli kumaş, içki ve yiyecek verilmek üzere Ha-ch’in antlaşması imzalayarak kardeş olurlar. Ayşe ONAT vd., *Han Hanedanlığı Tarihi* s.10-11

Mete’nin kuşatmayı kaldırmasında izlenen milli siyaset etkili olmuştur. Bu siyasete Mete’nin eşinin yanı sıra kabile reislerinin milli siyasetten yana olan tutumları da katkı sağlamıştır. Çin’i yönetmek için, Çin’e yerleşmek gerekir ki bu göçebelikten vazgeçmek, sürüleri terk ederek yerleşik hayata geçmek ve Çinli olmak demektir. Mete bunların yerine milli siyaseti tercih eder. Hatunun bu konuda oynadığı rol önemlidir. Bkz.Eberhard, *Çin Tarihi*, sa.89. Hatun milli siyaseti uygulama konusunda adeta Mete’yi uyarır. Hatunun bir devlet adamı gibi milli siyasetin takipçisi olması, hatunların da siyaset bilimi ve devlet yönetimi hakkında eğitim almış olabilecekları düşüncesini akla getirmektedir.

²⁶⁶ Ayşe Onat vd., *Han Hanedanlığı Tarihi*, s.10; W.Eberhard, *Çin Tarihi*, s.89; B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.99; L.N.Gumilev, *Avrasya’dan Makaleler*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2006, s.397.

²⁶⁷ Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu* s.151.

²⁶⁸ A. Ahmetbeyoğlu, *Priskos’a göre Avrupa Hunları Fragment 8* (Yüksek Lisans Tezi) s.40.

verdiler.”²⁶⁹ Hatunların tertitledikleri ziyafetler destanlara, hikayelere de konu olmuştur. Dede Korkut hikayelerinde Dirse Han’ın hatununun verdiği ziyafetle ilgili “Oğlancuğumun ilk avudur deyü, atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurdu. Kanglı Oğuz beglerin toylayayım dedi. Yağmurlanup yerinden örü durdu. Kırk ince belli kızı boyuna aldı. Dirse Han’a karşı vardı.”²⁷⁰ ifadeleri bunu göstermektedir. Kırgızların Manas destanı’nda da benzer bir bölüm vardır. Kanıkey, savaşa gidecek olan eşi Manas ve çoraları için ziyafet verir, güzel ve genç kızlar Alplere hizmet eder, içki sunar, elbiseler (sarpay, gömlek, dambal) hediye eder, onları dualarla uğurlar.²⁷¹

Kadınların siyasi ve idari faaliyetlere iştirak etmesi, elçileri, bilim adamlarını, yabancı heyetleri kabul ederek onlarla çeşitli konuları görüşmesi, müzakere etmesi, hatta ziyafetler tertiplemesi yalnız Hunlarda rastlanan bir durum değildir. Tarihin her devrinde ve her Türk devletinde Türk kadınları bu tür faaliyetleri büyük bir vakar ve haysiyetle yürütmüşlerdir.²⁷²

Gök-Türklerde de hatun devlet işlerinde kağanla birlikte söz sahibidir. Doğu Gök-Türk Devleti Hükümdarı İşbara Kağan, Çinli elçi Yü-ch’ing-tse’yi kabul ederken, İşbara’nın Hatunu Ch’ien-Chin prenses de kabulde hazır bulunur. Görüşmeler sertleştiği sırada söz alarak eşini destekleyici mahiyette konuşur.²⁷³

Batı Gök-Türklere bağlı reislerin bir kısmı Çin egemenliğine girmeye başlamıştır, Ho-li de bunlardan biridir. Çin imparatorunun hizmetine girmiş bir de Çinli prensesle evlenmiştir. İmparatorun annesini ziyaret için izin alarak Liang-chou bölgesine gider. Ailesine ve kendisine ait boylar o bölgede yaşamaktadır. Ancak bu sırada bölgede Sir Tarduş kağanı Bilge kuvvetlenmektedir ve Ho-li’nin boyu Sir Tarduşlara bağlanmaktan yanadır. Ho-li bunu engellemeye çalışınca kendi halkı onu tutuklar ve Sir Tarduş kağanı Bilge’nin karargahına götürür. Ho-li zorla götürüldüğünü

²⁶⁹ A.Ahmetbeyoğlu, *a.g.t.* s.49; Gy. Nemeth, *Attila ve Hunları*, çev. Şerif Baştav, Ankara 1982, s.97.

²⁷⁰ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s.31.

²⁷¹ Naciye Yıldız, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile ilgili Tespit ve Tahliller*, s.744.

²⁷² B.Ögel, *Türk Kültürünün...* s.32.

²⁷³ A.Taşagıl, *Gök-Türkler I* s.45.

Askeri ve siyasi gücü azalan İşbara, hatununun Çinli olmasından faydalanmayı düşünür. Bu fikre prenses de katılır. Hatun Çin’e elçi göndererek soyadını değiştirip, yönetime hakim olan suî ailesinin soyadını; Yang-shih’yı almayı rica eder.(Yıl 584) İmparator prensesin mektubundan memnun olur. Elçi göndererek ch’ien-chin prenses adını Ta-i (Büyük Gönüllü) şeklinde değiştirir. Bu arada Sui imparatorluğunun Chin bölgesi prensi Kuang Gök-Türklere hücum etmeyi düşünmektedir. Ancak Hatunun söz konusu teşebbüsünden etkilenen imparator Kuang’a saldırı izni vermez. (A.Taşagıl, *Gök-Türkler I*, s.44-45.) Gök-Türkler Ch’ien Chin hatun’un girişimi sayesinde olası Çin saldırısından bu seferlik kurtulmuş olur.

ispatlamak için kulağını keser. Buna sinirlenen Bilge Kağan, Ho-li'nin idamına karar verir. Fakat hatunu itiraz eder, bunun üzerine idam durdurulur.²⁷⁴

Konuyla ilgili bir başka örnek ise Bilge Kağanın eşi Po-fu Katunla ilgilidir. Kültegin amcası Kapgan Kağan'ın ölümünden sonra tahta çıkan amca çocuklarını ortadan kaldırarak ağabeyi Bilge Kağanı tahta oturtur. Bir gece içinde yapıldığı tahmin edilen bu hükümet darbesinin gerektirdiği iç temizlik yapılmaktadır. Bu olaydan İlteriş Kağan'dan sonra Kapgan Kağan'a da yıllarca hizmet eden Tonyukuk kurtulur. Bilge Kağan'ın eşi Po-fu, Tonyukuk'un kızıdır. Bu temizlikten kurtulma nedeni büyük ihtimalle Po-fu Katun'dur.²⁷⁵ Po-fu, 725 'te Çin'den gelen elçi kabulünde de yer almıştır.²⁷⁶ Dahası Uygurların Gök-Türkleri yıkmasından sonra, Po-fu Katun halkına liderlik ederek Çin'e sığınır, Çin imparatoru onun ve vezirlerinin şerefine eğlenceler tertip eder, halkına yiyecek verir, yerleşmeleri için toprak gösterir.²⁷⁷

Katunlar askeri divanlara da katılmış, hatta savaş sırasında sefere de iştirak etmişlerdir.²⁷⁸ Çin İmparatoru Yang, Sihih-pi tarafından 615 yılında Yen-men'de kuşatılır. Kurtulmak için adamlarından biri olan Hsiao Yü tarafından yapılan öneriyi kabul eder. Hsiao Yü Gök-Türklerin geleneğinde hatunların ordunun stratejilerini bildiğini, İ'ch'eng Hatun'un İmparatorluk ailesi kızı olduğu dolayısıyla Çin'in yardımına koşması gerektiğini, elçi gönderip, temasa geçildiğinde mutlaka yardım edeceğini söyler. Haklı da çıkar. Durumu öğrenen Çinli prenses yardım için hemen harekete geçer. Sihih-pi'ye adam göndererek devletin kuzey tarafında isyan çıktığını söyler. Shih-pi mecburen kuşatmayı kaldırıp ülkesine döner. İmparator bu şekilde kurtulur.²⁷⁹ İ-ch'eng Hatun başka olaylarda da rol oynar. Sihih-pi'nin ölümünden sonra tahta çıkan Ch'u-lo Kağan'la evlenir. Ch'u-lo Kağan'ın ölümünden sonra ise onun yerine kimin geçeceği tartışma konusu olur. Hatun İ-ch'eng kağan seçiminde de etkili olur. Ch'imin'in en küçük oğlu Bagatur Şad'ı destekler. Bu şad tahta çıktıktan sonra "İl" unvanını alır, İ-ch'eng Hatun'la o da evlenir.²⁸⁰ Hatta hatunun etkisi ile Ma-i şehrini kuşatır ve Çinlilerden alır.²⁸¹

²⁷⁴ A.Taşagıl, *Gök-Türkler II*, s.55.

²⁷⁵ O.F.Sertkaya, *Gök-Türk Tarihi'nin Meseleleri*, s.16 -17.

²⁷⁶ S.Gömeç, "Kağan ve Katun" s.90; A.Taşagıl, *Gök-Türkler III*, s.49.

²⁷⁷ A.Taşagıl, *Gök-Türkler III*, s.92.

²⁷⁸ Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul 1978, s.7.

²⁷⁹ A.Taşagıl, *Gök-Türkler I*, s.65.

²⁸⁰ A.Taşagıl, *Gök-Türkler*, I, s.72.

²⁸¹ A.Taşagıl, *Gök-Türkler*, I, s.76; Necati Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, İstanbul 2008, s.181.

Hatunların hepsi bu örnekte olduğu gibi görev ve yetkilerini kötü yönde kullanmaz elbette. Çi-çi Yabgu'nun hatunları onunla birlikte savaşır ve ölürlür.²⁸² Sabar Kağanı'nın ölümü üzerine eşi Boğarık²⁸³ Hatun ordunun başına geçerek, Bizans üzerine yürür. Bizans imparatoru pahalı ve güzel hediyelerle hatunu barışa ikna eder.²⁸⁴

VII. yy. sonlarında Buhara hükümdarı olan Hudad vefat ettiğinde dul hatunu Tohşade, çocuk yaştaki oğlunun vasisi olarak Buhara, Semerkant ve Amul Ticaret yollarını kontrol altında tutar. Adı geçen hatun, Arap ordularını bölgeye yaklaştırmaz. Arap orduları Buhara'yı ancak Tohşade Hatun vefat ettikten sonra ele geçirebilir.²⁸⁵

Hatunların savaşa katıldığını yazıtlardan da anlıyoruz. Bilge Kağan yazıtında “Amga kalesinde kışlayıp ilk baharda Oğuzlara doğru ordu yola çıkardık. Kül Tegini baş kumandan tayin edip gönderdik. Düşman Oğuzlar karargahı bastılar.Kül Tegin Öksüz denilen atına binip dokuz eri mızrakladı.Karargahı vermedi.Annem hatun, büyük annelerim (kaynanalarım veya analıklarım) ablalarım, gelinim, prenseslerim içinde sağ kalanlar cariyeye olacaklar idi.”²⁸⁶ İfadelerine bakılırsa hanımlar karargahlara giderek erkeklerinin yanında yer alıyor.

Uygur Hükümdarı Moyun-Çur için dikildiği anlaşılan Şine-Usu yazıtında “Ozmış Tekin Han olmuş. Koyun yılında (üzerine) yürüdüm. İkinci harbi, ikinci ayın altıncı gününde yaptım... tutum; hatununu orada aldım. Türk kavmi orada bütün(?) yok oldu”ifadesi yer almaktadır.²⁸⁷ Bu yazıt da göstermektedir ki, hatunlar da savaşa gidiyor. Dikkate değer bir başka husus da şudur: Büyük bir kabile yenince onu yok etmek ya da onu kendi topraklarına katmak için Hatunu da ele geçirmek gerekir.²⁸⁸ Kağanın öldürülmesi ve hatunun tutsak edilmesi siyasi bir gücü yok etmek için birbirini tamamlayan ve gerekli olan iki işlemdir.²⁸⁹ Bu anlayış bize hatunun siyasi ve toplumsal alandaki anlamını, önemini, gücünü açıkça göstermektedir.

Türk devlet ve boylarına ait destanlarda da hatunların savaşçı kimliği üzerinde durulmaktadır. Dede Korkut hikayelerinde Sarı Tonlu Selcan Hatun'un vasıfları

²⁸² B.Ögel, *Batı Hun İmparatorluğu Tarihi* II, Ankara 1981, s.176.

²⁸³ Bo<bog<bug=Reis komutan

Arık<arig=temiz asil

Türk kadınlarında sıkça rastlanan isimlerdendir. Arık Bo ile birleşir, Boğarık olur.(İ.Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.139).

²⁸⁴ İ.Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.139.

²⁸⁵ Muslina Galima, *Turan'ın Alp Kızları*, s.29.

²⁸⁶ H.N.Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, (Bilge Kağan Yazıtı Şimal Tarafı 8 ve 9. satır.) s.50 .

²⁸⁷ H.N.Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, s.166 ,184.

²⁸⁸ J.P.Roux, “Ortaçağ Türk Kadını I”, s.205.

²⁸⁹ J.P.Roux, *a.g.e.* s.206.

anlatılırken şu ifadeler kaydedilmiştir. “Sağına soluna iki koşa yay çeker idi. Attuğu oh yire düşmezdi.”²⁹⁰ hatun alplere yakışır meziyetlere sahiptir. Selcan Hatun eşi Kan Turalı’yı düşman elinden de kurtarır. Dedem Korkut’un deyimiyle “Bir bölük kaza şahin girmiş gibi kafire at saldı. Bir ucundan kırıp kafiri ol bir ucundan çıktı”.²⁹¹ Hatun eşi için savaşa giriyor, onu korumak adına kendi canını ortaya koyuyor. Bu türden kahramanlıklar destan kadınlarında sıkça rastlanan davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir Oğuz hikayesinde de uzun Boylu Burla Hatun, oğlunu kurtarmak için kırk ince kızla, kılıç kuşanır, düşmanı kırar geçirir. “Boyu Uzun Burla Hatun, kara tuğun kafirun kılıçladı, yere saldı. Tekür alındı, melik tutuldu, tuğ yıkıldı, ursanu yenildi, kafir kaçtı. Derelerde kafire kurgun girdi...”²⁹² Benzer durum Kırgızların Manas destanında da karşımıza çıkar. Hatun Kanıkey, Manas’ı kurtarmak için çarpışır, yaralı kocasını atının terkesine alarak gider...²⁹³ Savaşçı hatun motifi Sarı Uygur efsanelerinde de görülür. Rivayete göre; Uygurların asli yurdu Xizhi hazrı’da Akdağ ve Karadağ adında iki dağ varmış, Akdağ eteklerinde Ak Bey, Karadağ eteklerinde yabancı ve düşman topluluklar yaşarmış. Ak Bey’in kötü niyetli veziri iki topluluk arasındaki düşman lıkları uyandırarak savaş başlatır. Amacı Ak Bey’i yok ederek hükümdar olmaktır. Ak Bey’in savaş planlarını düşmana bildirerek ağır yenilgilere neden olur, Ak Bey yaralanır. Sarı Uygurlar yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıkları anda, Ak Bey’in Hatunu Şaramak, eşinin kılıcını kuşanır, tüm boyun genç kadın ve kızlarından oluşan bir ordu kurarak taaruza geçmeye hazırlanır. Bunun üzerine savaştan bıkmış yorulmuş askerler de tekrar toparlanır hep beraber savaşa çıkarlar. Gece yarısında Kara Bey’in birliklerine saldırır ve ağır bir yenilgiye uğratırlar, savaşı kazanırlar. Ak Bey sevinçle eşinin karşısına çıkar. Hatun Şamarak, atından iner, saygıyla eğilerek eşine kılıcını takdim eder, eşinin yarasıyla meşgul olmaya başlar.²⁹⁴ Benzer sahneler diğer savaşçı hatunlarda da görülür. Savaştan galip çıksalarda böbürlenmez, gururlanmaz, eşlerine saygıda kusur etmez, onları yüceltmesini bilirler.

Katunla ilgili bir başka konu ise, katunun cenaze merasimidir. Kapgan Kağan, Kırgızları 698 de yenince, bir casusun Türğişler, On Oklar ve Çinlilerle bir ortaklığa gittiğini haber verdiği anda, orduyu şöyle diyerek terk eder: “Katun yok bolmuş, erti

²⁹⁰ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkut Kitabı*, s.883.

²⁹¹ O. Şaik Gökyay, *a.g.e.* s.132 , 883.

²⁹² O. Şaik Gökyay, *a.g.e.* s.109.

²⁹³ Zühre İndirkaş, “İslam Öncesi Türk...” 26.

²⁹⁴ Zekiye Genç, *Uygurlarda Kadın*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ, İstanbul 2009, s.107.

anı yoglatayım”.²⁹⁵ (Hatun öldü, cenaze törenini yaptıracağım.) Anlaşıyor ki, görkemli cenaze töreni olan yog, imparatorluğun dört köşesinden gelen halk ve heyetler akımı olmadan, kağanlar için yapılan törenlerden -belki daha az gösterişli olarak- imparatoriçeler için de yapılıyordu. Bu arada hatunun kendi anıt mezarı olduğunu doğrulayan hiçbir şey yoktur; ancak onu inkar edecek bir şeyde bulunmamaktadır. Kağan ve eşinin aynı mezar tapınağına gömülmüş olmalarını düşünmek mantıklı olabilir.²⁹⁶

Sonuç olarak diyebiliriz ki katun da devlet yönetiminde, ordu idaresinde, sosyal ve dini alanda kağan gibi etkili ve saygın bir konumdadır. Ancak katun da kağan gibi birtakım meziyetlere ve asalete sahip olmalıdır.

2.2.HO-CH'İN ANTLAŞMASI

“Ho”sözcüğü barış ve uyum, “Ch'in” ise akrabalık anlamındadır. Ho-ch'in, Han Devleti ve Hsiung-nu'lar (Hunlar) arasında evlilik bağı kurularak yapılmış bir anlaşmayı ifade etmektedir.²⁹⁷ Bu türden antlaşmalar daha sonraları Orta Asya'daki devletler ile Çin hanedanları arasındaki ilişkilerde temel teşkil eder.²⁹⁸ Türkler zaman içerisinde siyasi ve askeri amaçlı evlilikleri başka devletlerle de yapar. Bu tür evlilikler doğal olarak iki şekilde gerçekleşir. Ya dışardan kız alırsınız ya da dışarıya kız verirsiniz. Türkler her ikisini de yapmış, hem kız vermiş hem de kız almıştır.

2.2.1. Türk Yurtlarına Gelin Gelen Prensesler

Evlilik yoluyla uyum anlaşması fikri ilk olarak Liu Ching'den çıkmıştır. O sıralarda Çin ülkesi daha yeni düzene girmektedir. Ancak imparator Kao-ti, P'ing-Ch'eng' da zor duruma düşünce (Mete karşısında) Liu Ching'in sözleri kabul edilerek, Hsiung-nu'larla ho-ch'in antlaşması yapılır. İmparator, Mete'ye hediyeler ve Çinli prenses göndererek akrabalık kurmak suretiyle huzuru sağlamak ister. Hsiao Hui ve imparatoriçe Kao-hou dönemlerinde de bu uygulamaya devam edilir; ancak bu yöntem Hsiung-nu'ların saldırı ve yağmalarını durduramaz.

²⁹⁵ H.N.Orkun, *Eski Türk Yazıtları* (Tonyukuk Yazıtı satır 31) s.110.

²⁹⁶ J.P.Roux, “Ortaçağ Türk Kadını I” s.208.

²⁹⁷ Ayşe Onat vd., *Han Hanedanlığı Tarihi* Bölüm 94/A/B, TTK , Ankara 2004, s.110 .

²⁹⁸ A. Onat vd., *Han Hanedanlığı*... s.110.

Hsiao Wen zamanına gelindiğinde, sınırlarda pazarlar kurulur, Han kızları Hsiung-nulara eş olarak gönderilir, hediyelerin miktarı artarak yılda 1000 altını bulur.²⁹⁹ Anlaşıldığı üzere hükümdarlar arasındaki kız alışverişi siyasi ilişkilerde bir tedbir, bir araçtır. Çinliler bunu gayet iyi kullanmaktadır. Türklerin muhtemel saldırılarını önlemek, Türklerle iyi geçinmek veya ittifak düzenlemek için Türk hükümdarlarına kız vermeye devam ederler.³⁰⁰ Yani, ho'ch'in anlaşmaları, Hsiung-nuların daha önce eşi görülmemiş tehdidine karşı Çin'in bulduğu çarelerden biridir. Çinlilerin güttüğü bu politikanın mantığında, gelecekteki Hsiung-nu hükümdarını ne yapıp edip Çine bağlamak yatmaktadır. Bu politika sayesinde imparator kızını Hsiung-nu hükümdarına meşru eş olarak gönderecek, böylece Ch'an-yü'nün varisi imparatorun torunu olacak ve imparatora bir evladın yükümlülükleriyle bağlı hale gelecektir.

Evlilik politikasının yanı sıra “yozlaştırma”(Hsiung-nulara lüks mallar göndererek alıştırmak) ve “terbiye”(uygun davranış kurallarını öğretmek üzere edipler gönderme) seferleri de düzenlenecektir.³⁰¹ Böylece Hsiung-nular Çin'e bağlı ve itaatkar hale gelecektir. Bu politikanın devam etmesinde Hsiung-nu hükümdarının ve hatta ileri gelenlerinin istekleri de etkili olmaktadır. Şöyle ki Hun hükümdar ve ileri gelenleri arasında Çinli eş almak moda haline gelir. Doğal olarak bu şahısların hepsi imparator kızı almayı arzu etmektedir. Ancak Hun ileri gelenlerinin hepsine yetecek kadar prenses bulmak hiçbir zaman mümkün değildir. Çinliler lütfkar daleveralarla Hun hükümdarlarının gözünü, birçok defa alelade kızlarla boyarlar. Fakat Gök oğlunun (Çin Hükümdarı) ittifak ve barış politikasını korumak için körü körüne boyun eğen Çinli prenseslerin, çöl yolunu tuttukları da görülür.³⁰²

Başlangıçta Ho-ch'in uygulamasında, Han imparatorluk ailesinden bir prenses, Hsiung-nulara eş olarak gelmektedir. Ho-hon-yeh'in Wang Ch'iang ile evlenmesinden sonra iki devlet arasındaki eşitlik bozulur, Hsiung-nu hükümdarının statüsü bir basamak aşağı düşer.³⁰³ Çinlilerin Ho-Ch'in anlaşmalarından beklediği amaçlar adım adım gerçekleşir ve Hsiung-nu hükümdarları Çin'e tabii olmaya başlar.³⁰⁴

²⁹⁹ A. Onat vd., *Han Hanedanlığı* s.93.

³⁰⁰ Alimcan İneyet, “Çin Edebiyatında Türklerle İlgili Şiirler”, *Türk Kültürü*, Mart 1993, s.174.

³⁰¹ Carter V.Findley, *Dünya Tarihinde Türkler*, çev. Ayşe Anadol, İstanbul 2006, s.45 .

³⁰² L.Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay, Ankara 1986, s.45.

³⁰³ A.Onat vd., *Han Hanedanlığı*... s.121-122.

³⁰⁴ Ho-hon-yeh Ch'an-yü, Han Hükümdarlık ailesine damat olarak akrabalık kurmayı arzu ettiğini söyleyince, İmparator Yüan-ti hanedan mensubu bir prenses yerine haremde bulunan, iyi bir aileden gelen ve küçük adı Chao-Ch'ün olan Wang Ch'iang, Ho-han_yeh'e eş olarak vermiştir. Böylece o zamana kadar ho'ch'in anlaşmalarında dikkat edilen eşitlik prensibi sona ermiş, Çinliler bir adım öne geçmiştir. Ne gariptir ki, Ch'an-yü

Gök-Türk Devleti döneminde de Ho'ch'in anlaşmaları görülür. Bumın Kağan Juan Juanlara karşı ittifak arayışına girdiğinde, Batı Weilere elçi göndererek bir prensesle evlenmek için teklifte bulunur. Ch'i adını taşıyan Doğu Weilere karşı ittifak arayışında olan Batı Weiler bu teklifi hemen kabul eder. Ch'ang-lo prenses gelin olarak Göktürklerle gönderilir. Böylece Gök-Türk ve Batı Wei dostluğu, ittifakı sağlanır.

Mukan'ın 672'deki ölümünden sonra Taspar kağan olur. Onun döneminde de her iki Çin devleti (Chou ve Ch'i) Gök-Türklerle iyi ilişkiler kurabilmek için birbiriyle yarışmakta, diğer yandan Çinde tek hakim olabilmek amacıyla birbirleriyle de yoğun bir mücadele yaşamaktadırlar. Choular Gök-Türklerden aldıkları destek sayesinde daha güçlü hale gelmişlerdir. Taspar ilk yıl ağabeyi Mukan'ın politikası doğrultusunda hareket ederken sonra Ch'ilere meyleder. Choulara karşı Ch'ileri destekler ve Choulara defalarca saldırır. Ancak bu desteğe rağmen Ch'i devleti Choular karşısında başarı gösteremez. Ch'ilerin kaybedeceğini gören Taspar, 579 yılında Choulara elçi göndererek bir prensesle evlenmek istediğini bildirir. Kendilerine defalarca saldırmış ve yağma faaliyetlerinde bulunmuş Taspar'ın teklifini Choular kabul etmek zorunda kalır. 580 yılında Chou prensesi Ch'ien-chin Gök-Türk ülkesine gelin olarak gönderilir.³⁰⁵ 581 yılında Chou hanedanı yerini Sui hanedanına bırakır. Bu arada Gök-Türk ülkesinde de Taspar ölür karışıklıklar ve taht kavgaları başlar, yaklaşık bir yıl süren karışıklıklar İşbara'nın tahta çıkması ile sona erer. Leviratuas geleneğine uyan İşbara dul kalan Chou prensesi Ch'ien-chin ile evlenir.³⁰⁶ Bu hatun daha sonra Tou-lan Kağan ile de evlenir, Sui hanedanı aleyhine çalışmalar yürütür ve Gök-Türklerle Sui hanedanlığı arasındaki ilişkilerin bozulmasında rol oynar. Durum ortaya çıkınca da Sui hanedanının girişimleri ve entrikaları sonucu Tou-lan, Kağan tarafından ortadan kaldırılır.³⁰⁷

Gök-Türkler arasına nifak sokmak ve Tou-lan kağanı saf dışı etmek için Sui imparatoru kuzeyde oturan ve reis durumunda olan T'u-li (Ch'i-min)'ye iyi davranır, onun 597 yılında yaptığı haneden mensubu bir prensesle evlenme teklifini kabul eder. An-i ünvanı verilen hanedan mensubu bir prenses Ch'i-min ile evlendirilir. Bu prensesin ölümünden sonra ise, akrabalık ilişkisini kesmek istemeyen Çinliler, hemen İ-

bundan mutlu olmuş, mektup sunarak, Shangju'nun batısından Tun-huang'a kadar olan sınırları korumak ve nesiller boyunca bunu kesintisiz devam ettirmek arzusunda olduğunu belirtmiştir. (bakınız: A.Onat vd., *Han Hanedanlığı...* s..61; Denis Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, s.198.)

³⁰⁵ A.Taşagıl, *Gök-Türkler I*, s.1.

³⁰⁶ A.Taşagıl, *a.g.e.* s.30.

³⁰⁷ A.Taşagıl, *a.g.e.* s.44.

ch'eng prensesi Ch'i-min'e sunarlar. Akrabalık bağları ve verdikleri desteklerle Ci'i-min'i kendilerine iyice bağlayan Çinliler hedeflerine ulaşır. 603 yılında Doğu Gök-Türk kağanı Tardu, isyan eden Töles boyları karşısında başarısız olup ordusu dağılınca meydan Ch'i-min'e kalır, Ch'i-min, Doğu Gök-Türk hükümdarı olur. Çin'e hayranlığı artarak devam eden Ch'i-min defalarca Çinlileşme isteğinde bulunur.³⁰⁸ Bu gelişmeler Hun kağanı Hu-han-ye'nin tutum ve davranışlarını hatırlatmaktadır.³⁰⁹

Ch'i-min'in ölümünden sonra tahta oğlu Shih-pi geçer. Babasına benzemeyen Shih-pi Doğu Gök-Türklerin yeniden güçlenmesini sağlar.

Shih-pi'nin esas kadınından olan Shih-po-pi adında bir oğlu vardır. Daha küçükken babası tarafından Ni-pu Şad³¹⁰ ünvanı verilerek, devletin doğusundaki orduların idaresine gönderilir. Bu çocuk daha sonra T'u-li Kağan adını alır, Çin'e sığınana kadar da bu unvanı taşır. Daha şad unvanını taşıdığı sıralarda, Sui hanedanı prenseslerinden Huai-nan ile evlenir. Bu evlenme ile ilgili kaynaklarda teferruatlı bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sui hanedanının evlilik yoluyla Shih-pi Kağan'ın bu gözde oğlu ile ileriye yönelik münasebet kurmak teşebbüsleri bulunduğu tahmin edilebilir.³¹¹

II. Gök-Türk hükümdarı Bilge Kağan da Çin ile Ho'ch'in anlaşması yaparak bir prensesle evlenmek istediğini bildirir. Ancak olumlu cevap alamaz. Çin elçisi Yüan Chen, imparator tarafından Gök-Türklerle gönderildiğinde konu hemen bu evlilik meselesine getirilir.. Bilge Kağan bu konuda oyalandığını düşünmektedir. Çinli elçi Yüan Chen'a şöyle der:

“Tibetliler köpek neslinden gelmeler, T'ang onlarla evlilik münasebeti kurdu. Kıtanlar Türklerin en eski köleleri iken, onlara da prenses verildi. Sadece biz kenara atıldık, Türkler her durumda dünürlük talebinde bulunuyorlar, ama T'ang Devleti bir tek bizden bu lütuflarını esirgiyor, niye?” Çinli elçi Yüan Chen diplomatik bir cevapla olayı kapatmaya çalışır ve der ki : “Kağan siz imparatorun oğlu oldunuz.(Bilge daha önce imparatorun oğlu olarak anılmak istemiştir.) Baba ile oğul nasıl dünürlük yapar?”

³⁰⁸ A.Taşagıl, *Gök-Türkler I*, s.51-52.

³⁰⁹ A.Taşagıl, *a.g.e.* s.57,60-61; Lui Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, çev.Ersel Kayaoğlu, Deniz Banguoğlu, İstanbul 2006, s.515.

³¹⁰ Şad: Clauson, bu unvanın Eski İran kültür dairesi içerisinde, küçük şehir devletlerinin hakimlerinde verildiğini belirtir. Unvanın Türkler arasında kral naibi anlamında olduğunu söyler. ... bu unvan CTS metninde iki yerde (5153:6 ve 5163:8) geçmektedir ve emrinde asker bulunan teginlere “şad” denildiği belirtilmektedir. Ancak konar göçer boy topluluklarına hakim olan Doğu Türklerinde “klasik bozkır kültürü” diyebileceğimiz bir şekilde, şad unvanı kağanlıktaki 2. kişi için kullanılmaktadır. Kağanların kağan olmadan önce şad unvanını taşıdıkları görülür.Hatta sol şad unvanı, veliahd için kullanılır.Ayrıntılara bakıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Kağan olmadan evvel, Ch'u-lo Kağan Elteber Şad, Elig Kağan Bagatur Şad, T'u-li Kağan ise Ni-pu Şad unvanlarını taşımışlardır. (ayrıntılı bilgi için, , İsenbike Togan, Gülnar Kara, Cahide Baysal, *Eski T'ang Tarihi*, s.81-82.)

³¹¹ A.Taşagıl, *Gök-Türkler II*, s. 16; Lui Mau-Tsai, *a.g.e.* s.515.

Bilge Kağan karşılık olarak şöyle cevap verir: “Sınır ötesi kavimlerden ikisine, imparatorun soyadı olan Li lütfedildiği halde, gene de prenses elde edebildiler, bu misallere bakılırsa, neden olmasın? Yani diğer bir deyişle isteğimizin yerine getirilmemesi için bir sebebp yok. Duyduğumuza göre sınır ötesi kavimlere giden prenseslerin hepsi imparatorun öz kızı değil. Biz şimdi bu teklifte bulunurken prenseslerin sahici mi düzmece mi olduğunu sormuyoruz. Şimdi sürekli olarak yaptığımız tekliflere karşılık alamamış olduk. Gerçekten de, sizin sınırlarınızın ötesindeki başka kavimleri, yani yabancıları görünce utanıyoruz.”³¹² Bu konuşmadan anlaşılmaktadır ki Çinli bir prenses ile kenar halklardan birinin reisinin başlangıçta politik nedenlere dayanan evliliği daha sonra onlar tarafından özel onur olarak talep edilir hale gelmiştir.³¹³ Türk Hükümdarlar için, Çinli prenseslerle evlenememek çevre halklar arasında ve belki de kendi halkları nazarında prestij kaybı olarak algılanmaktadır. Ancak Çinlilerin bu evliliklerden beklentileri ve bu evliliklerden yararlanma biçimleri barışı sağlamaktan çok, kendileri için tehdit oluşturan toplulukları içerden entrikalarla yıkma projesinin bir parçasıdır. Doğu Gök-Türklerin yıkılması sonucunu pek çok Türk boyu Çin’in kuzey sınırına yayılır. Bu gelişmeler T’ang imparatorluğu devlet adamları arasında sorunlara neden olur. Yaşanan gelişmeleri değerlendirmek amacıyla sarayda devlet adamları arasında müzakereler yapılır. İmparator devlet adamlarının önerilerini dinler. Bu önerilerden biri Hsia eyaleti kumandanı Tao Ching’e aittir ve şöyledir: “Türklerin diğer komşu milletler gibi hayvan karakterini gösteren davranışları vardır. Kanun ve cezalar onları değiştiremez. Sevgi ve doğruluk onlara bir şey öğretmez. Şimdi Çin’e teslim olmalarına rağmen kendi vatanlarını kolay kolay unutmayacaklardır. Bu sebeple onların Çin de yerleştirilmeleri bizim için zararlı görünüyor. Çünkü isyan ettikleri takdirde başkentimiz Ch’ang-an’a baskın yapabilirler. Bu sebepten dolayı onların yıkılışından şöyle faydalanalım; bir taraftan fevkalade lütuf göstermek için Gök-Türk kağanlarına Çin prenslik unvanlarını verelim ve onları Çinli prenseslerle evlendirelim. Diğer yandan da topraklarını boylara ayıralım. Böylece Gök-Türkler her zaman vasalınız olur. Benim görüş ve tavsiyelerim budur”³¹⁴ Bu konuşma Ho’ch’in anlaşmalarının amacını, çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

³¹² A.Taşagıl, Gök-Türkler, C.III, s.49; İsenbike Togan, Eski T’ang Tarihi, s.57.

³¹³ Lui Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre...* s.515.

³¹⁴ A.Taşagıl, *a.g.e.* C.II, s.22.

Bu türden evlilikler Uygurlar döneminde de sık sık görülmektedir. İlk olarak Moyen-Çor Kağan Çinli bir prensesle evlenme girişiminde bulunur. Uygurlar Çin’de çıkan isyanların bastırılmasında büyük rol oynamıştır. Bu nedenle girişim olumlu sonuç verir. İmparator küçük kızını Ning-kuo Prenses unvanı ile Uygurlara gelin olarak gönderir. Prenses yola çıkmadan önce, onun için bir ziyafet düzenlenir. İmparator bir konuşma yapar. Bu konuşmada şunları söyler:

“Chou sülalesi zamanı barbarlara (Türkler) çok iyi davranılıyordu. Barbarlar çok memnun oluyorlar ve yavaş yavaş Çin’le olan münasebetleri düzeliyor. Han sülalesi zamanında evlilik vasıtası ile akrabalıklar kuruldu. İki devlet arasındaki münasebetleri iyileştirmek için ben de eski imparatorların bulduğu çareye başvuracağım.

İsyanlar çıktıktan sonra ülkemiz sarsılıyordu. Uygurlar, Çin imparatoruna samimiyet göstererek asker gönderdiler. İsyancılarla savaş yaptılar. Çin İmparatorluğunu savunmaya çalıştılar. Nihayet isyanları bastırdılar. Bundan önce Çin ile Uygurlar arasında akrabalık vardı. Wu-shen’in yardımı ile Çin toprağı sağlam oldu. Şimdi iki başkenti geri aldılar. Eskiden beri devam eden sınırlar muhafaza edilmiştir.

Uygur kağanı Çin’e yardımına karşılık Çinli prenses ile evlenmek istiyor. Uzakta kalan çocuğumu özlemek ve kan akrabalığının sevgisi insanlık duygusudur. Kızım bambaşka bir yere gideceğinden üzgünüm. Fakat ülkemiz ve halkımız için kızımın oraya gitmesi lazım. Ona merhamet etmediğimi zannediyorlar. Çin milleti için ülkenin dışında saray kurulmasını ve kızımın oraya tayin edilmesini istiyorum. Kızım on binlerce li kadar uzakta evlensin ulusular arası sulh olsun. Uygurlarla samimiyet ve itimat kurduktan sonra ailemiz ve ülkemizde sulh ve asayiş olacak. Sahih ve doğruluk, sahte gururu itaat ettirir. En küçük kızım Ning-kuo Prensesi olarak Kağan ile evlensin.”³¹⁵

İmparator kızına cesaret vermek için ona Hsien-yang’a kadar refakat eder. Çin kaynaklarının biri (CTS,195 4 a:) prensesin ayrılırken ağlayarak “Devlet işleri çok ciddidir. Ölse de gitmeyi reddetmeyeceğim.” dediğini,³¹⁶ Bir başka kaynak ise (HTS, 217 A, a;) prensesin ağlayarak “Ülkemizde pek çok müşküller var. Keşke ölmüş olsaydım, o zaman gitmeyecektim.”³¹⁷ dediğini kaydeder. Ning-kuo Prenses Moyun-çor’un ölümüne kadar Uygur ülkesinde kalır, hatun unvanını taşır ve hatunun tüm yetiklerine sahip olur. Eşi öldükten sonra ise çocuğunun olmadığı gerekçesini ileri

³¹⁵ G.Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, İstanbul 2004, s.75.

³¹⁶ G.Çandarlıoğlu, *a.g.e.* s.71.

³¹⁷ G.Çandarlıoğlu, *a.g.e.* s.73.

sürerek ülkesine geri dönmek için izin alır ve döner.³¹⁸ Moyen-çor'un dışındaki Uygur kağanlarının bazıları da Çinli prenseslerle bu türden evlilikler yaparlar. Böğü kağan ilk eşi Çin genarali P'u-ku Huai-en'in kızıdır. Hatun unvanına sahiptir. Bu hatunun ölümünden sonra Böğü Çin imparatoruna müracaat ederek Çinli bir prensesle evlilik ricasında bulunur. İmparator, sarayda büyümesini sağladığı ve 10. kızı ilan ettiği, P'u-ku Huai-en'in küçük kızı Chung-hui Prensesi 769 senesinde Böğü Kağan'a eş olarak gönderir. Bu hanım da hatunluğa yükseltilir.³¹⁹ Ancak Böğü dönemi bu akrabalık ilişkilerine rağmen Çin için hayırlı olmaz. Uygurlar zaman zaman Çin üzerine akınlar düzenler yağma faaliyetlerinde bulunurlar. Uygur Çin ilişkileri inişli çıkışlı yürür. Alp Kutlug Bilge Kağan da yönetimi ele geçirdikten sonra Çin imparatoruna müracaat ederek bir prensesle evlenmek dileğinde bulunur. Bu istekler siyasi gerginlikler nedeniyle bir süre bekletilir. Ancak 787 senesinde Çin ülkesinin hudud bölgelerinde at sıkıntısı başlayınca Uygurlarla anlaşmak zorunda kalırlar, danışmanları imparatoru ikna ederler.

İmparator, Hsien-An Kung-chu'nun Uygur kağanı ile evlenmesine izin verir.³²⁰ Hsien-an prenses 21 yıl Uygurlar arasında yaşar. Ülkesine geri dönmez. Dört hükümdar onun döneminde kağanlık yapmıştır. Bu hatun 808 yılında Uygur ülkesinde ölür. 813 yılına gelindiğinde Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge Kağan da Çin'e bir elçi gönderip evlilik ricasında bulunur. Uygur ülkesine prenses göndermenin masraflı olduğunu ileri süren imparator bu isteğe razı olmaz. Uygur kağanı ikna edilir ve evlilik fikrinden vazgeçer.³²¹ Ancak Çinliler askeri yönden zor durumdadır ve her an yaşanabilecek Uygur saldırısından çekinmektedir. Bu nedenle 814 senesinde Dini Merasimler Bakanı Li Chiang, imparatora haber gönderir ve iknaya çalışır. Uygurlarla akrabalığın faydalarını sıralar, akraba olunmazsa yaşanabilecek sorunları belirtir. Li Chiang şöyle demektedir:

“Kuzey barbarları (Uygurlar) tamahkar ve yağmacı onlar sadece menfaat düşünürler. Bu ikinci yıl onların normal alışveriş için gönderdikleri atlar gelmedi. Onlar ipeklilerle nasıl doyurulabilir. Benim fikrim onların da istediği oluyor, (sonbahara kadar bekleyip) rüzgar kuvvetli esince, atları şişmanlayınca Çin'e ani bir akın yapacaklar. Bu

³¹⁸ G.Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri...* s 77.

³¹⁹ G.Çandarlıoğlu, *a.g.e.* s.96.

³²⁰ G.Çandarlıoğlu, *a.g.e.* s.109-110.

³²¹ Özkan İZGİ, *Çin elçisi Wang-Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara 1989 s.2.

sebeple ben eminim. Saraya büyük zorluk çıkaracaklar. Bizi heyecanlandıran birinci sebep budur.”

“Bizim ordumuz yeterli kuvvete ulaşmadı. Bizim karakol sistemimiz yeterli derecede tesirli değil. Bizim mızraklı süvarilerimiz, zırhlarımız kafi derece de hazır değil. Bizim surlarımız ve hendeklerimiz tamamlanmamış. Eğer biz T’ien-te ordusunu düzenleyecek olursak, barbarlar muhakkak ki, şüphelenecek ve eğer biz batı (Shou-hsiang) kalesini terk edersek, çöl yollarında dayanacak bir şey olmayacak. Bu bizi telaşlandıran ikinci sebeptir.”

“Şimdi hudud generallerimizle plan yapmalıyız. Eğer biz uzak nehir hudutlarına gözle bakıp, saraydan durumu kontrol edebiliriz diye kendimizi memnun edersek, barbarlar aniden yeni isteklerle hududu ihlal edebilirler. Biz menfaatlerimizi kaybederiz. Bu bizi telaşlandıran üçüncü sebeptir.”

“Bizim dostluğumuza sahip olduklarından beri Uygurlar, dağların ve nehirlerin tabii planına tamamiyle vakıf oldular. Hangi sınır adamla techiz edilmiş, hangisi değil biliyorlar. Eğer haydutlar çeşitli vilayetlerimizi yağmalarsa, bizim için kuvvetlerimizi toplamak on gün veya birkaç hafta alır. Bu arada onlar gece gündüz bizim adamalarımızı esir alır ve hayvanlarımızı yağmalar. İmparatorluk ordusu oraya gidebildiği zamanda barbarlar geri dönmüş olacaklardır. Eğer haydutlar daha uzun kalacak olursa bizim acemi asker çoğalacaktır. Bu bizi telaşlandıran dördüncü sebeptir.”

“Uygurlar ve Tibetliler birbirleriyle muharebededir. Bu sebeple hudutlar sakindir. Şimdi Uygurlar bizimle at ticareti yapmıyor. Eğer Uygurlar Tibetliler ile ticaret yapıp onların bize karşı düşmanlıklarını kamçılarsa, sınır halkı onların elinde felakete sürüklenecektir. Bu bizi telaşlandıran beşinci sebeptir.”

“Benim fikrim bu evliliği kabul çok uygun, böylece dini merasimler barbar ülkesinde korunmuş olacaktır. Bu durumda üç menfaat olacaktır. Eğer bu evlilik olursa, ateş kulelerinin alarm vermesine lüzum olmayacak, kaleleri ve siperleri düzenleyebiliriz. Kuvvetli inşaat yapabilecek pek çok askerimiz olacak, ordumuz kuvvetlenecek, bu birincisi.”

“Keder verici şeylerden uzaklaşıp, kuzeydeki hareketimizi güneye çevirebiliriz. Huai’ın batısındaki bölgelerdeki zorluklara dikkat edebiliriz, bu ikincisi.”

“Eğer kuzey barbarları evlilik bağı ile bizimle akraba olup, güvenirlerse Tibet’le düşmanlıkları daha da derinleşir. Onların ülkelerinde sulh olmaz. Biz onarın hücumlarından ferah oturacağız. Onların hudutlarda yaptıkları yağma ve haydutluklardan kurtulacağız, bu üçüncüsü.”

“Bunu reddetmeyi söylemek, sakat nasihat olacaktır. Şimdi bazıları prensesi göndermek bize pahalıya mal olacaktır, diyor. Evet, bu doğrudur. Fakat imparatorluğun yıllık gelirinin üçte biri hudutlara gitmektedir. Büyük güneydoğu eyaletlerinin yıllık vergisi 200.000 kuangdır. Eğer biz bir eyaletin vergisini bu evlilik için harcarsak kaybımız çok olur mu? Eğer evliliğim masrafı çok oluyor diye, onlar söz vermezsek ve onların beyinin ordusu kuzeye hücum ederse bizim 30.000 piyade ve 5.000 süvariye ihtiyacımız olacak. Başka türlü onları oradan uzaklaştıramayız. Daha çok harcayacağız. Bu akla sığar mı?”³²²

Ancak bütün bu açıklamalar imparatoru ikna etmez. İmparator onu dinlemez. Ancak Uygur kağanının defalarca yaptığı evlilik isteğindeki kararlılığı ve Çin’in isyanlar nedeniyle zor durumda olması sonucu imparator Hsien-tsung, 820 yılında Uygurlara evet der. Ancak düğün gerçekleşmeden imparator ölür. Mu-tsung imparatorluk tahtına çıkar. Bir sene sonra da 10. kız kardeşini T’ai-ho prensesi olarak, Uygur kağanı ile evlendirmeye hazırlanır. Fakat 821 senesinin başında Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge Kağan, çok istediği evliliği gerçekleştirmeden ölür. Onun yerine Kün tengride Ülüg Bulmuş Alp Küçlüg Bilge Kağan tahta çıkar. Çin İmparatoru Mu-tsung, verdiği sözü tutar ve prenses T’ai-ho yeni kağana hatun olmak üzere gönderilir. Düğün son derece görkemli olur, taraflar birbirilerine çok kıymetli hediyeler sunar. Bu sırada Uygurlar Çin’i korumak adına Tibet’e akın düzenler.³²³ Çin hayli zor gerçekleşen bu düğünden ve Uygurlarla kurulan akrabalık ilişkisinden istediğini elde eder, Tibet saldırılarından kurtulur, sınır güvenliği sağlanır.

2.2.2.Yabancı Ülkelere Gelin Giden Türk Prensesleri

Türklerle iyi ilişkiler kurmak isteyen komşu devletler sadece Türklere kız verme değil aynı şekilde Türklerden kız alma yöntemine de başvurarak sıhriyet bağları kurmaya çalışırlar. Böylece akrabalık bağları sayesinde, hem Türklerden gelebilecek saldırıları önlemeye hem de iç ve dış düşmanlarına karşı Türklerle müttefik olup

³²² G.Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri...* s.127-128; B.Ögel, *Türk Kültürü...* s.111.

³²³ G.Çandarlıoğlu, *a.g.e.* s.130-131.

güçlerini artırmaya gayret ederler. Bu gayretler kimi zaman amacına ulaşırken kimi zaman da sonuçsuz kalır, hatta sorunların büyümesine neden olur.

Mukan Kağan döneminde Batı Wei'in yerini Chou hanedanı alır. Ch'i'ler ve Chou'lar arasındaki mücadelenin 563 yılında doğru kızıştığı görülür. Her iki Çin devleti de Gök-Türklerden yardım almak için yarışa girer. Bu devletlerin ikisi de Mukan'a değerli hediyelerle birlikte elçiler göndererek Mukan'ın kızını gelin olarak almak istediklerini bildirirler.³²⁴ Diplomasinin bütün araçları seferber edilerek (uyarı, entrika, rüşvet gibi) Gök-Türkler ikna edilmeye çalışılır. Sonunda Choular amaçlarına ulaşır. Mukan kızı A-shih-na Prensesi, Chou ülkesine gelin olarak gönderir. Prenses İmparator Kao-tsu ile evlenir.³²⁵ Evlilik sonrası Gök-Türkler Choulara destek verir, Çin kaynaklarında, Chouların bu evlilik sayesindeki kazançlarını gösteren ilginç bir konuşma kaydedilmektedir. Chou İmparatoru Kao-tsu, karısı A-shih-na prensesi çirkin bulduğunu ve beğenmediğini söylemektedir. Bunun üzerine Çinli bir prenses amcasını şöyle uyarır: “Sınırlarda henüz huzur hakim değil ve T'u-küe (Gök-Türk)ler hala güçlü, bu yüzden sevgili amcam senden hoşnutsuzluğunu bastırmanı ve eşine iyi davranmanı rica ediyorum. Çin halkını düşünsene! T'u-küelerin desteğini alırsan hiçbir yerde kötülük kalmaz.”³²⁶ İmparator bu tavsiyeyi dinlemiş olacak ki, A-shih-na prensesi, bu ülkede imparatoriçelerin yükselebildiği bütün makamlara ulaşır, 582 hastalanarak ölür.³²⁷ Ancak Choular amacına ulaşır ve Ch'iler karşısında daha da kuvvetlenir.

Arap İslam Devleti ile Türkler arasında da benzer ilişkiler görülür. Abbasiler kanlı bir ihtilal ile iktidara geldikten sonra, Abbasi halifelerinin Hazarlarla ilişkileri yeni bir boyut kazanır. Abbasi halifeleri, Hazar hakanları ile dostluk münasebetlerini geliştirmeye özen gösterirler, hatta onlarla sıhriyet bağları kuracak kadar ileri giderler. Bu dostluğun önemini kavrayan ve bunu devlet politikası haline getiren ilk halife 754-775 yıllarında devletin başında bulunan El-Mansur olur. Mansur, kuzey hudutlarında barışın sağlanabilmesi için Hazarlarla iyi geçinmek gerektiğine inanmaktadır. Çünkü bu yalın kılıç komşular Ermeniyeye bölgesine akınlar yapmakta ve birçok müslümanın ölümüne neden olmaktadır. Mansur'a göre bu akınları durdurmanın yolu akrabalık bağları kurmaktan geçmektedir. Ermeniyeye valisi Yezid b. Üseyd'e çok özel bir mektup

³²⁴ A.Taşagıl, *Gök-Türkler*, C.I, s.22.

³²⁵ A.Taşagıl, *a.g.e.* C.I, s.25-26; Lui Mau-Tsai, *Çin Kaynaklarına Göre...* s.514.

³²⁶ Lui Mau-Tsai, *a.g.e.* s.514.

³²⁷ Zekeriya Kitapçı, “Hazarlar Hakkında Yeni Tarihi Gerçekler”, *TDAV*, S.155, İstanbul 2005, s.37.

yazarak onun Hazar hakanının kızı veya aristokrat bir Hazar hatunu ile evlenmesini ister. Mektubunda şöyle demektedir:

“Bundan sonra derim ki Ermeniyeye ve gerisindeki ülkelerde barış ve emniyet ancak Hazarlar ve Hazar hakanları ile sıhriyet bağları kurmakla sağlanabilir. Bana göre senin ilk işin bir an önce Hazarlarla sıhriyet bağları kurmak ve ülkede huzuru sağlamak olmalıdır. Aksi halde senin ve bu topraklarda bulunan memurlarının geleceğinden, Hazarlar bakımından çok büyük endişeler duyuyorum. Çünkü Hazarlar öyle bir kavimdir ki onlar bir şey yapmak istediklerinde hemen bir araya gelirler ve sonunda bunu mutlaka elde ederler. Bunu iyi düşün ve benim bu yöndeki emrime karşı çıkma. Hazarlarla akrabalık için elinden ne geliyorsa yap. Allah'ın selamı senin üzerine olsun”³²⁸

Yezid b. Üseyd hemen harekete geçer. Hazar hakanı Toator Han'a bir dünürcü göndererek kızına talip olur. Olumlu cevap alınır, muazzam bir düğünle evlilik gerçekleşir.³²⁹ Muhteşem bir düğünün sonucunda iki ülke arasında dostluk kurulur. Yezid'in bu evlilikten iki de oğlu olur. Bu dostluk ortamı Hazar saldırılarının durmasını sağlar. Ancak barış ortamı çok uzun sürmez. Hazar hakanının kızı bir süre sonra ölür. Annelerinin ardından iki küçük evladı da ölür. Haberler Hazar hakanına ulaştığında, Hakan zehirlenmiş olabilecekleri düşüncesi ile hemen savaş hazırlıklarını tamamlar ve Kafkaslardan taaruza geçer.(764-765) Korkunç bir intikam alır. Önüne geleni kılıçtan geçirir, büyük miktarda ganimet alır ve ülkesine döner.³³⁰

El- Mansur'dan sonra Hilafet makamına oğlu el-Mehdi geçmiştir. (775-785) Halife olduktan sonra babasının politikasını izler, Hazarlarla daha önce başlatılmış olan siyasi münasebetleri geliştirmeye çalışır. Dostluk ve sıhriyet bağları kurar. Pek çok Hazar hatunu halife sarayında boy gösterir. Bunların en dikkate değer olanı, Halife Mehdi'nin eşi Hayzuran Hatun'dur. Hayzuran Hatun, devlet idaresinde son derece etkili, yetkili, sözü tutulur, iradesi geçerli saygıdeğer Türk hatunu olarak karşımıza çıkar. İki oğlu olur ve her ikisi de hilafet makamına oturur. Türk kanı taşıyan bu halifelerden biri el-Hadi,(785-786) diğeri ise Harun er-Reşid (786-809)'dir.³³¹

Harun Reşid halife olduktan sonra Hazarlarla Abbasiler arasındaki sıhriyet bağları ve dostluk daha da kuvvetlenir. İki devlet arasında yüksek seviyeli ziyaretler

³²⁸ Z.Kitapçı, “Hazarlar Hakkında...” s.38.

³²⁹ Z.Kitapçı, *a.g.m.* s. 38-39.

³³⁰ Şerif Başta, *Hazar Kağanlığı Tarihi, Tarihte Türk Devletleri*, Cilt I, s.149; Z.Kitapçı, *a.g.m.s.* 39.

³³¹ Z.Kitapçı, *a.g.m.* s. 39-40.

başlar. Bütün bunlar yeni bir akrabalık bağı kurulması için zemin yaratır. Halifenin veziri Fazl b. Yahya el-Bermeki'nin Hazar hakanının kızı "Siti" veya kız kardeşi (bu konudaki bilgimiz tam değildir) Arapça kaynaklardaki adıyla "Seyide Hanım Sultan" ile evlenmesi gündeme gelir. Evlilik uygun görülür ve gelin alayı çok kıymetli hediyelerle Bağdat'a doğru yola çıkar. Gelin alayına Hazar hakanının maiyet erkanı ve Türk aristokrat tabakasının en önde gelen temsilcileri olan Hazar Tarhanları eşlik etmektedir. Ancak gelin alayı Bağdat'a yaklaştığı sırada Hazar prensesi ansızın vefat eder. Sebebi bilinmemektedir. Fakat Hazar Hakanı prensesin Araplar tarafından zehirlenerek öldürüldüğüne inanır. Çok güçlü bir ordu hazırlar, İslam ülkelerine saldırır, on binlerce kişiyi öldürür, bir o kadarını da esir alır.(799)³³² Bu evlilik girişimi de Araplar için felaketle sonuçlanır.

Halife el-Memun'un (813-833) annesi de Türk'tür ve Türklere yakınlığı ile tanınır. Onun döneminde ilişkiler yeniden iyileşme sürecine girer. Fakat saraya yakınlığı ile tanınan el-Cahız, döneme ait bir olayı şöyle aktarmaktadır: "Bir gün el-Memun'un vezirlerinden Fazl b.Sehl'in yanına geldim. Birde ne göreyim, Hazar hakanının elçisi orada idi. Elçi hala hakanın kız kardeşinin ölümünden bahsediyordu."³³³

Türkler komşularla kız alıp vermek suretiyle dostluk ve akrabalık kurmuşlardır. Ancak kendi saraylarına gelin gelen hanımlara hürmet gösterip güvenliklerini sağladıkları gibi gönderdikleri Türk prenseslere de aynı şekilde değer verilmesini beklemişlerdir. Başka bir ülkeye gelin giden Türk prensesinin herhangi bir şekilde zarar görmesi onlar için savaş nedeni olmuş, gereken karşılık zaman kaybetmeden verilmiştir.

Rus yıllıklarındaki kayıtlardan anlaşıldığına göre benzer evlilikler (ho'ch'in) Ruslar ile Kumanlar arasında da gerçekleşmiştir. Kiev Rus Knezlerinin birçoğu, hem siyasi olarak Kuman Hanlarını kendi taraflarına çekmek için, hem de güzelliklerinden dolayı kuman kızları ile evlenirler.³³⁴

Mesela 1094 yılında Kumanlarla Ruslar arasında yapılan barışta Kuman hanlarının kızları, Knezlere gelin gider. Taraflar şöyledir: Kuman Hanı Tugorhan'ın kızı, Kiev Knezi Svyatopalk ile evlenir. Başbuğ Osuluk (Uzluk veya Soluk) 'un kızı, Çernigov Knezi Oleg ile evlenir. Böylece her iki taraf arasında kurulan barış muhafaza

³³² Ş.Başta, *Tarihte Türk Devletleri*, C. I, s.149; Z.Kitapçı, "Hazarlar Hakkında..." s.40.

³³³ Z.Kitapçı, *a.g.m.* s.41.

³³⁴ Mualla Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, Ankara 2007, s.56.

edilmek istenir, evlilikler bir çeşit barış sigortası olur. Ancak bu barış uzun sürmez. Rus-Kuman münasebetlerinde gerginlikler yeniden başlar.³³⁵ Rus knezlerinin kendi aralarındaki mücadelelere Kumanları çekmeye ve hatta kullanmaya çalışmaları evliliklere rağmen dostluğu bozar.

Kuman Başbuğu Şaruhan ölünce yerine oğlu Ortak (Arak) başbuğ olur. Atrak'ın kızı güzelliğiyle meşhurdur ve Gürcü Kralı Bagratlı David II, (1088-1125) ile evlidir. Bu evlilik Don-Kuban boyundaki Kumanlarla Gürcüler arasında yakın münasebetler kurulmasını sağlar. Atrak, Rus Knezi Vladimir tarafından baskıya maruz kalınca, 1118 yılında damadı Gürcü Kralı David II'in daveti üzerine 40.000 aile ile Gürcistan'a gider. Kuman-Kıpçak kütleleri Çoruh, Kür dolaylarına yerleştirilir.³³⁶ Bu evlilik, Kuman Türklerinin yararına olduğu gibi Gürcü kralının yararına da olur, gelen Türklerden 40.000 kişilik muazzam bir ordu kurarak Anadolu Selçuklularına karşı direnir.

1107 tarihine ait yıllıklarda da şöyle bir kayıt bulunmaktadır. “Bu yılın ocak ayında Vladimir, David ve Oleg, Ayepe (Aepa) ve Ayapa'nın yanına geldiler ve onlarla barış yaptılar. Vladimir oğlu Yuri'ye Yasen'in torunu ve Yepiop'un kızını; Oleg ise oğluna Akaspid'in torunu ve Ayepe'nin kızını 12 Şubatta gelin aldılar.”³³⁷ Rus knezler bu sayede Kuman desteğini kazanır. Ancak burada kurulan dostluğa Vladimir ihanet eder. Kumanlara karşı Knezleri birleştirerek büyük bir başarı kazanır. Kumanlar kısa aralıklarla karşılık verirler. Bütün bunlar yaşanırken, knezlere gelin giden Türk kızlarının durumunu gösteren bir bilgiye ulaşamadık.

2.3.TOPLUMSAL HAYATTA KADIN

2.3.1. Anne Olarak Kadının Yeri

Eski Türklerde anneye “ög”³³⁸, “tata”³³⁹, “ana”³⁴⁰ “ayi”³⁴¹ gibi isimler verilmekte, anneye sevgi gösteren hitaplarla seslenilecekse “Anacan”³⁴² “Apican”³⁴³,

³³⁵ M.Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına...* s. 60-61.

³³⁶ M.Uydu Yücel, *a.g.e.* s.63.

³³⁷ M.Uydu Yücel, *a.g.e.* s.56.

³³⁸ A.Donuk, “Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Müsterek Akrabalık İsimleri Üzerine”, *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına, Prof. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, ed. Harunnisa Alan vd., İstanbul 2008, s.557.

³³⁹ A.Donuk, *a.g.m.* s.569.

³⁴⁰ A.Donuk, *a.g.m.* s.552.

³⁴¹ A.Donuk, *a.g.m.* s.560.

³⁴² A.Donuk, “Uygur Türkçesi ile...” s.560.

³⁴³ A.Donuk, *a.g.m.* s.560.

“Enike”³⁴⁴ gibi, anneciğim anlamına gelen sözcükler kullanılmaktadır. Her ne kadar Türk ailesi babaerkil yapıya dayanıyor görünse de gündelik hayatta anne, baba değerlidir. Hatta Türk toplumlarının büyük çoğunluğunda ana önce gelir, “ana-baba” “ana- ata” ifadeleri bunu göstermektedir.³⁴⁵

Türk toplumunda “ana” kutsaldır. Dolayısıyla kadın ana olduktan sonra değerine değer katar. Kadının annelik sıfatı kazanması yani ana olması çocuk doğurması ile mümkündür ve kutlanmaya değer bir olaydır. Bu nedenle çocuk doğduğunda baba ebeye hediyeler sunar, doğumu kutlamak için ziyafetler verilir.³⁴⁶ Çocuğun dünyaya gelmesi, kadının ana olması evliliği tamamlayan bir olay olarak algılanır. Tölesler de çocuk doğuncaya kadar erkek eşinin ailesi yanında kalır, evli çift, ancak çocuk doğduktan sonra kendi evlerine geçer³⁴⁷ ve aile olur.

Anneye verilen değer eski Türk yazıtlarındaki ifadelerde açıkça görülür. Bilge Kağan annesini tanrıça Umay’a benzetir.³⁴⁸ Kültegin annesi ve diğer aile fertleri cariyeye olmasın diye canı pahasına onları düşman saldırısından korur.³⁴⁹ Çin İmparatoru, Batı Gök-Türk hükümdarı Ch’u-lo Kağan’ı kendisine bağlayabilmek için onun annesini kullanır. Annesinin öldürüleceği tehdidi ile karşı karşıya kalan Ch’u-lo Kağan, gözyaşları içinde Çin’e bağlılık bildirir.³⁵⁰

³⁴⁴ A.Donuk, *a.g.m.* s.563.

³⁴⁵ B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s.248.

³⁴⁶ Yakutlarda çocuk dünyaya geldiği gibi babası ebeye bir kadeh rakı sunar, toplananlara ziyafet çeker. Ebe buğday unundan bir yemek yapar. Kadınlar bu yemekten yedikten sonra bir çukur kazıp son’u (eş-plasenta) ve bu yemekten bir parça, bir kap ve kaşıkla beraber gömerler. Bu Yakutlar da Ayısı’ta, Altaylar’da Umay ana denilen Tanrıçaya kurbandır. (A.Donuk, “Şamanizm”, s.173) Tören şöyle yapılır. Kazılan çukura son gömüldükten sonra çukurun çevresine ağaç kabuğundan yapılmış küçük üç çadır yaparlar ve bunları erkeklerle göstermezler. Küçük çadırlara ateş sokarlar. Kayın ağacı kabuğundan sığın, geyik, güneş, ay resimleri ve üç tane ok (çocuk kız ise kabuktan makas, inek ve kısrak resimleri) yaparlar. Sığın ve geyik resimlerini ateşin yanına korlar. Sonra bu resimleri oklarla atıp ateşe düşürürler. Kabuktan yapılmış küçük çadırları da yakarlar. Ateş sönmek üzere iken kadınlar bir daire teşkil ederler ve avuçlarını yağlarlar. Hepsi birden el çırpmağa, alkışlamaya başlarlar. Bu sırada hepsinin birden gülmesi gerekmektedir. Gülmek için önce kendilerini zorlarlar; yüzlerine yağ ve kurum sürerler. Birden hepsi gülmeye başlar ve: - Doğum tanrısı hatun ye! diye bağırlar. Aralarında bulunan bir genç kadın kahlaha atarak gülerse “ayısı’ta buna girdi. Çocukları çok olacak” derler.(A.Donuk, “Tarihte ve Bugün Şamanizm”, *Araştırmalar ve Materyaller*, TTK, Ankara 1972, s. 38-39.)

³⁴⁷ W.Eberhard, *Çin’in Şimal Koşulları*, s.78.

³⁴⁸ H.N.Orkun, *Eski Türk yazıtları*, s.44. “Umay’a benzeyen annem hatunun taline...”(Bilge Kağan yazıtı ID 31.)

³⁴⁹ Kül Tegin atına binip dokuz eri mızrakladı. Karargahı vermedi. Annem Hatun, büyük annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim içinde sağ kalanlar cariyeye olacaklar idi... Kül Tegin yok olsa idi, hep ölecek idiniz. (Bilge Kağan Yazıtı, IŞ9-IŞ10, H.N.Orkun, *a.g.e.* s.50.)

³⁵⁰ Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, C.I, s.90. Bu olay Çin kaynağı TCTC 181, s.5636 da şöyle anlatılır: 608 yılı, ilkbahar 1.ay P’ei chü, Batı Gök-Türk Ch’u-lo Kağan’ın annesini hatırladığını duydu. Elçi göndererek onu. annesini kucaklamaya davet etti. 2. ayda imparator, Ssu-ch’ao-ho olan Ts’ui Chün-su’yu bir mektupla durumu izah etmek için Ch’u-lo’ya gönderdi. Ch’u-lo mağrur davrandı. İmparatorun fermanını almak için ayağa kalkmak istemedi. Chün-su ona dedi ki: “Gök-Türkler aslında tek bir ülke idi. İçlerinde ikiye ayrıldılar. Her yıl karşılıklı savaştılar. Birkaç on yıl bu böyle devam ettiği halde birbirlerini yıkamadılar. Onların düşmanca güçleri biliniyordu Sonra Ch’i-min bir milyon halkıyla kendisi hayat tarzını değiştirdi. Göğün oğluna (Çin) vassal oldu. Nasıl idi? Tam kağan tarafından kesilecek iken, tek başına kontrol edemediği için, büyük ülkeden ödünç asker aldı. Beraber kağanı yıktılar. Bütün vezirler Ch’i-min’in ricasını kabul etmek istediler. Göğün oğlunun müsadisiyle kumandanlar çikalı günler oldu. Kağanın yolunu bekleyen annesi Hsiang-fu-jen (Ch’u-lo’nun

Türk destanlarına bakıldığında da anne olan kadınların yüceltildiği, çocuğu olmayan kadınların ise eleştirildiği, sitemlere maruz kaldığı görülür. Dirse Han eşine seslenirken yakınır, çocuk doğurmadığı için ona kızar, sitem eder, suçlar. Sevgili eşine sitem ve öfkesini şu sözlerle gösterir:

“Han kızı yerümden durayın mı
Yakanıla boğazundan tutuban
Kaba ökçem altına salayınmı
Kara polat öz kılıcum elüme alayınmı
Öz gövdenden başunu keseyin mi
Can tatlusun sana bildüreyinmi
Alaca kanun yeryüzüne dökeyinmi
Han kızı sebebi nedür, değil mana
Katı azab ederem şimdi sana,”³⁵¹

diyerek eşinin canını yakacak acı sözler sarf eder. Dirse Han’ın hatunu eşini uyarır, toylar yapılır, yoksullar yedirilir, içirilir, borçlular borcundan kurtarılır. Dualar edilir ve bütün bu hayır işlerinin sonunda, Dirse Han’ın hatunu hamile kalır ve bir erkek evlada kavuşurlar. Kadının olduğu kadar erkeğin de toplumda değer görmesi için evlat şarttır. Bu nedenle çok çocuk doğuran kadın çok kıymet görür.

Toplumda anneye değer verilmesi sadece çocuk doğurmasından dolayı değildir. Çocuğu için yaptığı fedakarlıklar, evladını iyi yetiştirebilmek için verdiği mücadele, yavrusunu -yaşı ne olursa olsun - tehlikelerden koruma çabası da anneyi yüceltir. Türk destanları bu konuya önem verir ve destanlarda bununla ilgili bölümlere yer ayrılır. Mesela Kırgızların Manas destanında anne fedakarlık demektir. Çocuğu zor duruma düştüğünde silahlanarak ona yardım etmeye gider. Manas’ın annesi Baybiçe Çıyırdı, zırhını kuşanıp silahlanarak tehlikede gördüğü oğlu Manas’a yardıma gider.³⁵² Kanikey oğlu Semetey’i seferden vazgeçiremeyince silahlanır, onunla birlikte savaşmak ister.³⁵³

annesini) batı ülkelerinin yıkılmasından endişe ediyordu. Sabah karanlığından geceye kadar büyük bir yas içinde sürünerek gidip suçunun bağışlanmasını, kağanın çağırılmasını rica edip, Çin sarayına vararak itaat etmesini emretti. İmparator acıdı ve üzüldü, bu sebeple tekrar buraya elçi gönderdi. Şimdi Kağan gururlu ve kibirli olması sebebiyle Hsiang-fu-jen imparatoru aldatmış oluyor. Şehirde yerlerde süründürülerek dolaştırılacak, kafası Gök-Türk merkezine ulaştırılacak, harekete geçirilen Büyük Sui ‘in askerleri doğudaki ülkeyi destekleyecek, sağdan kaldırılacak, soldan kaldırılacak ve kağana hücum edilecek, bir gün bile geçmeden kağan mahvolacak! İki eğilip selamlamaktan başka yol yok. Saygıdeğer annenizin hayatını bir vassal sözü söylemeyi esirgemekle durduruyorsunuz. Devletin elçileri yüksekte olur.”Ch’u-lo etrafına korkuyla bakmaya başladı ve ayağa kalktı. Gözyaşları akıtarak tekrar tekrar eğildi. Diz çökerek imparatorun mektubunu aldı. Bu Chün-su ile elçi gönderip, kan terleyen atlardan sundu. (A.Taşgıl, *Gök-Türkler*, C.I, s.169.)

³⁵¹ Necati Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, s.129.

³⁵² O.Ş. Gökyay, *Dedem Korkut Kitabı*, s.26-27.

³⁵³ Naciye Yıldız, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile ilgili Tespit ve Tahliller*, s.846.

Annenin oğlu için mücadelesi Ay Çörük'te de karşımıza çıkar. Ay Çörük, Semetey'i öldürüp altı aylık hamileyken kendisine nikah kıyan Kıyas'a karşı koyarak oğlunu öldürmesine izin vermez. Akıllı ile hem ikna etmeye çalışır hem de tehditten geri durmaz.³⁵⁴ Kahramanlığın sadece güç ile değil, aynı zamanda akıl ve cesaret ile de bağlantılı olduğunu bize gösterir.³⁵⁵ Dede Korkut hikayelerinde Burla Hatun düşmana esir düşen oğlu Uruz'u kurtarmak için kılıç kuşanır.³⁵⁶ Aynı şekilde Dirse Han'ın hanımı da oğlu Boğaç Han avdan dönmeyince oğlunu bulmak için silah kuşanır, aramaya çıkar.³⁵⁷ Anne çocuğu uğruna savaşçı olur, gözü kararır, her türlü tehlikeyi göğüsler. Dolayısıyla toplumda ve evlatlarının gözünde itibar kazanır, yücelir.

Annenin analık vazifeleri vardır. Evladına vatan ve yurt sevgisini öğretmek, görev ve sorumluluklarını göstermek gibi. Bunun yanında evlada kardeş vermek de analık vazifelerinden biridir. Manas destanında oğlu Manas'a bir kardeş veremeyen Bağdı Döölöt Baybiçe (Çıyırdı), Manas'ın arkadaşını emzirerek sü kardeş olmalarını sağlar. Manas'a adeta bir erkek kardeş kazandırır.

Fedakarlık simgesi olan annenin doğal olarak toplumda yeri de yüksektir. Ana hakkı vardır mesela. Dede Korkut'a göre ana hakkı "Tanrı Hakkı"dır.³⁵⁸ Hukuk açısından ilişilemez, el sürülemez. Çünkü ana ulu varlıktır. Suç işlese bile hiç kimse kılıç çekemez, üzerine yürüyemez. Anne değerlidir, Kazan Han kaçırılan annesini kurtarmak için düşmanla pazarlık eder.³⁵⁹ Düşmana esir düşen Uruz anne babasına

³⁵⁴ N.Yıldız, *a.g.e.* s.496.

³⁵⁵ O.Ş.Gökyay, *Dedem Korkut...* s.109. Destandaki anlatım şöyledir:

Cediger'in Er Kıyas, töröm,
Akıl olsa sonradan gelir töröm,
Öfke olsa çabuk gelir töröm
Altı ayı onun ki, altı ayı seninki,
Çaranada bu bala,
Hangi şehrini bozdu?
Bu balamı öldürme!
Bu balamı öldürürsen
Ak kuru elbisemi giyme zsem,
Akın Han'a varmazsam,
İntikamı alınmamış öcümü almazsam

Ay Çörük, adım kurusun! (Naciye Yıldız, *a.g.e.* s. 891.)

³⁵⁶ O.Ş.Gökyay, *a.g.e.* s.32.

³⁵⁷ N.Yıldız, *a.g.e.* s.491.

³⁵⁸ Anne hakkının Tanrı hakkıyla bir tutuluşu destnda şöyle anlatılır:

Ana hakkı Tanrı hakkı değilmiseydi,
Kalkubanı yerümden duraydım,
Yakanıla boğazından tutaydım,
Kaba ökçem altına salaydım, (O.Ş. Gökyay, *a.g.e.* s.49.)

³⁵⁹ Kazan düşmana şöyle seslenir:

Kırk yigidilen oğlum Uruz'u götürübdürürsün
Sana yesir olsun
Tavla tavla şahbaz atlarım götürübdürürsün
Sana binit olsun

veda sayılacak bir seslenişte bulunur. Onların sağlık ve esenlikte olmalarını diler.³⁶⁰ Destanlarda evlatlar anneleriyle sevgi ve muhabbet dolu ifadelerle konuşur.³⁶¹ Yaralanan evlatlar anne sütü anne şefkatiyle iyileşir.³⁶² Kadının çocuğuna olan bağlılığı, eşine bağlılıktan önce gelir. Eşin evlada karşı bir hata yapması halinde çocuğunun yanında yer alır. Gerekirse eşini terk eder, sıkıntı çeker, eşinden hesap sorar.³⁶³

Uygurlar dönemine ait olan bir hatime duasında, duayı yazdıran Balaçuk, kedisinden sonra önce annesini, sonra babasını zikreder. “Bu töre cevherini yazdırmış olmanın iyiliği sayesinde ve karşılığında ben Balaçuk’un bu anda mevcut her türlü arzularını yerine gelsin, bitsin. Bir de yine bu iyilik sayesinde annem Seviçük Tengrim’in, babam Kedın Inal’ın Tatar Tengrim’i...’’³⁶⁴ Görüldüğü gibi anne babadan önce yer almaktadır. Bir başka duada ise önce baba sonra anne için dua edilir aynı duada, üvey anne olması muhtemel bir hanımda anneden sonra gelir. “Arslan Bilge Tengri İlig babam Kireşiz Iduk-Kut, annem Toklug Kutlug Ağa ile aynı şekilde Kurçigan Ağa da ağabeyta burkan diyarında...’’³⁶⁵ Turfan yazmaları arasında bulunan bir başka parçada ise yine anne ilk sırada yerini almıştır. “Annem, babam, karılarım, bir

Katar katar develerüm götürübdürürsün
Sana yüklet olsun
Karıcık anam götürübdürürsün,
Anamı vergil mana,
Savaşmadan uruşmadan kayıdayım,
Mere kafır, ağ südünü emdügüm örme saçlu karıcık
Sen esen ol, anam esen olsun,
Menden yegrek kadir Tanrı size oğul vere
Ağ südünü anam mana helal eylesün,
Gerü döneyim, gideyim, bellü bilgil, (O.Ş. Gökyay, *Dedem Korkut*.... s.52.)

³⁶⁰ Uruz kendisini kurtarmak için gelen babasına şöyle seslenir:

Sen esen ol, anam esen olsun,
Menden yegrek kadir Tanrı size oğul vere
Ağ südünü anam mana helal eylesün,
Savaşmagıl döngil baba gerü. (O.Ş.Gökyay, *a.g.e.* s. 104.)

³⁶¹ Boğaç Han kendisini yaralı bulan annesinin sesini duyuya gözlerini açar ve şöyle der:

Berü gelgil
Ak südün emdügüm kadınım anam
Ak bürçeklü, izzetlü canım anam, (O.Ş. Gökyay, *a.g.e.* s.34.)

³⁶² Boğaç’ın yarasının ilacı annesinin sütüdür. Annesine şöyle der: Canım anam ağlamagil, mana bu yaradan ölüm yoktur. Korkmagil, boz atlu Hızır-İlyas mana geldi, üç kere yarımı sığadı; bu yaradan sana ölüm yoktur, dağ çiçeği anan südü senün yarana merhemdür, dedi. (O.Ş. Gökyay, *a.g.e.* s.34.)

³⁶³ Naciye Yıldız, *a.g.e.* s.492. Manas’ın annesi Baybiçe Bağdı Döölöt eşine şöyle karşı çıkar:

Hangi yönümü sen kötü buldun, Çakıp?
Benim bir oğlum Manas Han’ı Çakıp,
Al cehenneme salacak mı Çakıp?
Abeke, Köböş fenayı, Çakıp,
Cennete itip salacak mı Çakıp?
Kolunu kol gibi kesti,
Budunu but gibi kesti,
“Şimdi göğsüm soğudu! demiş,
“Ben Huda’ya razıyım”

İç çekiverdi, (Naciye Yıldız, *Manas Destanı ve...* s.847-848.)

³⁶⁴ Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, s.219.

³⁶⁵ Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*. s.227.

de büyüklerim en yüksek töreleri öğrenmiş hocalarım...’’³⁶⁶ Anne ve baba aynı derecede değerlidir, sevgide ve saygıda eşit tutulmaktadır. Uygurlar anneleri için şiirler de yazmış şarkılar da söylemişlerdir. Bunlardan biri şöyledir:

Ak bulutlar çıkıp kükrer
Hep kar mı yağdırır?
Bir ak saçlı ihtiyar anam
Acıyarak mı yaşlarını akıtır?

Kara bulutlar çıkıp kükrer
Kar mı yağmur mu yağdırır?
İhtiyar yaşlı anam
Kaygudan mı yaşını akıtır?’’³⁶⁷

Annenin toplumsal anlamda önemli yere sahip olduğu hukuk kurallarından da anlaşılır. Babadan sonra aileyi anne temsil eder. Bunun için ananın yeri, babanın diğer akrabalarından ileridir. Babanın mirası anneye değer. Çocuklarının vasisi de annedir. Türk tarihinde kadınların, hükümdarların naibi olabilmeleri veya devlet içinde söz sahibi olabilmeleri bu anlayıştan ileri gelmektedir.^{368*}

Toplumdaki atasözleri ve deyişler de annenin önemini anlatan ifadeleri yansıtmaktadır. “Kız anadan görmeyince öğüt almaz.” “Ana sütü” “El ağlar yalan ağlar, ko ağlasın öz analar...” “Yiğit anadan at kısraktan...” Bütün bunlar bize gösteriyor ki eski Türk topluluklarında anne saygın, itibarlı, toplum içinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

2.3.2.Eş Olarak Kadın

Eski Türklerde evin sahibi kadındır. Bundan dolayı ev kadını için söylenen en yaygın söz de “evci” dir. Eski Türkler zevce için “eşi, işler, yotuz, egmiç” gibi sözler kullanmışlardır. Eski Türkçe deki “uragut” ise avrat anlamındadır ve geniş manada kadın demektir. Anadolu’da eş için, “başa, başyoldaşı, bike, evşenliği, yanışik” gibi sözler kadına değer verildiğini gösterir. Bu sözler bugün kaybolmuş veya başka manalar için söylenir hale gelmiştir.³⁶⁹

Kadın erkek için önemlidir, erkeğin tamamlayıcısıdır. Kadınsız erkek eksiktir. Yakut Türklerinin Er-Sogotoh destanlarındaki ünlü Alpleri Sogotoh, eşsiz ve yalnız

³⁶⁶ Reşit Rahmeti Arat, *a.g.e.* s.242.

³⁶⁷ H.N.Orkun, *Türk Tarihi* C.I, Ankara 1946, s.167.

³⁶⁸ B.Ögel, *Türk Kültürünün...* s. 247.

* Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi “Hukuk Kurallarında Kadın” isimli bölümünde verilmiştir.

³⁶⁹ B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.252.

olduğu için, kendisine bahtsız ve garip kimse gözü ile bakılmakta, “Yalnız yaşayan adam” adı takılmaktadır. Bu yalnızlıktan sıkılan, bu yaşantının insanca olmadığını düşünen Er-Sogotoh, kendisine bir eş vermesi için Tanrı’ya şöyle seslenir: “Ey saygıdeğer, güzel yüce Tanrıçam! Bana hayatı veren ey benim büyük annem. Varlığım, neyim varsa, hep seninle dolmuştur. Dünyadaki varlıklar hepsi senden doğmuştur. Ama öyle yalnızım, o kadar yalnızım ki bilsen. Bana benzeyen bir eş kadın versen. Dolaşırım dünyada işsiz güçsüz, başıboş. Benim gücüme göre bir eş ver et beni hoş. Ben de insanoğlunu tanımak istiyorum, ben de insancasına yaşamak istiyorum.”³⁷⁰

Destanların pek çoğunda yiğitler kendilerine layık eş aramak için yollara düşer, aşılmaz engeller aşar. Kazanılması zor savaşlara girer.³⁷¹ Sonunda aradıkları kadını arayıp bulur ve de alırlar.³⁷² Uğrunda savaşlar kazanılan, inanılmaz maceralar yaşanan bu kadınlar, Türklere göre evin direği, hanımı, sultanıdır.³⁷³ O nedenle bu kadınlar, birtakım vasıflara sahip olmalıdırlar. Kadında aranan nitelikler yaşanan koşullara göre değişkenlik gösterse de temelde istenen özellikler aynıdır. Bu özelliklerin başında asalet gelir. Onun için de yiğitler asil kız arar. Bu arayış halk deyimlerinde de karşımıza çıkar. Mesela denir ki asıl ara soy ara, bulunmazsa ne çare? Asaletin hiçbir zaman değerini

³⁷⁰ B.Ögel, *Türk Mitolojisi*, s.102.

³⁷¹ Altay Türklerinin Maaday Kara Destanında Maaday Kara’nın oğlu Ködügey- Mergen Ay Kağan’ın kızı Altın-Küskü’yü alabilmek için önce yetmiş ulu dağı aşmak, doksan ulu ırmağı geçmek, yedi büyük engel ile karşılaşp yetmiş yıllık yolu almak zorundadır. Zira Ay Kağan’ın ülkesine ancak bu şekilde varabilmektedir. Altın-Küskü’nün çok talibi vardır. Ay Kağan kızını vereceği bahadırı belirlemek için yarışlar tertip eder: Birinci yarışta yetmiş dağın yanından, yetmiş ırmağın kenarından, yer ile göğün kavuştuğu yerden, demir dağın yamacından bir avuç kum getirilecektir. İkinci yarışta: doksan dağın berisine, doksan ırmağın ötesine, dokuz köşeli ölümsüz dağın tepesine altın bir parmak koyulacak; birde çuvaldız doğrultulacaktır tam ortasından okunu geçiren bahadır kızı alabilecektir. Üçüncü yarışta, kara kayanın parçalanması gerekmektedir. Ködügey Mergen bütün yarışları kazanır. Ancak Erlik Beyin (yer altı dünyasının efendisi) kızı Ködügey Mergen ile evlenmek istediğinden köpürür ve Altın-Küskü’yü kaçıır. Ködügey-Mergen Altın-Küskü’yü dokuz köşeli dağın içinden kaçıır, Ay Kağan’ın ülkesine geri getirir. Ay Kağan Ködügey-Mergen’i yeniden sınava tabii tutar. Dünyayı ayakta tutan birbirine eş iki balinadan birinin altın kanadını alıp gelmesini ister. Ködügey-Mergen istenileni yapar. İkinci sınavda demir dağdaki iki kara ayıdan birini zincire vurup getirir. Sonra ise hem altın kanadı hem de kara ayıyı geri götürmek zorunda kalır. Çünkü bunlar ülkeye felaket getirdiğinden ay Kağan Ködügey –Mergene bunları götürmesi için yalvarmıştır. Nihayet Altın-Küskü’yü alır ve ülkesine geri döner: (Emine Gürsoy-Naskali, *Altay Destanı Maaday Kara*, İstanbul 1999, s.19-20)

Dede Korkuta ise Kan Turalı, Sarı Donlu Selcan Hatunu alabilmek için, üç canavarla savaşmak zorunda kalır. Bu canavarlar doğüstü yaratıklar değildir artık. Zaman değişmiş, yiğitlerin eşlerini alabilmek için verecekleri mücadele daha gerçekçi varlıklara karşı yapılmaya başlamıştır. Kan Turalı’nın savaşacağı canavarlardan biri aslan, biri boğa, biri buğra (deve) dir. Kan turalı bunların hepsini öldürür ve Selcan Hatunu alır. (O.Ş.Gökyay, *Dedem Korkutun Kitabı*, s.125-126-127-128-129.)

³⁷² Naciye YILDIZ, *Manas Destanı ve...* s. 492.

³⁷³ Berü gel başıum bahtı, evüm tahtı
Evden çıkup yürüyende selvi boylum
Topuğunda sarmaşanda kara saçlum
Kurulu yaya benzer çatma kaşlum
Koşa badem sığmayan dar ağzlum
Güz almasına benzer al yanaklum
Kadunum, direğüm, dölüğüm. (O.Ş. Gökyay, *a.g.e.* s.26.)

kaybetmeyeceği de şöyle ifade edilmektedir: “Asıl azmaz, bal kokmaz, kokarsa yağ kokar, onun da aslı ayrandır.”³⁷⁴

Diğer bir özellik cesaret ve yiğitliktir. Kadın gerektiğinde eşi, gerektiğinde çocuğu için savaşı göze almalıdır. Yalnız evde değil, dışarıda da, savaşta da kocasının yanında olmalıdır.³⁷⁵ Tarihi kayıtlara ve destanlara bakıldığında kadının eşi ile savaş gittiğine, savaş meydanında öldüğüne, çocuğu için kılıç kuşandığına dair ifadeler ziyadesiyle mevcuttur.³⁷⁶

Kadında aranan diğer özellikler arasında sevgi ve sadakat önemli yer tutar. Kadının erkeğine karşı sarsılmaz bir sevgi, sadakat ve vefa duygusu vardır. Deli Dumrul hikayesinde, Dumrul’un anne ve babası oğulları yerine Azrail’e canlarını vermek istemez. “Can tatlıdır” derler. Ancak olan biteni öğrenen Dumrul’un karısı hiç tereddüt etmeden kocası uğruna canını ortaya koyar.³⁷⁷ Bu hikayede dikkate değer bir başka nokta ise, kocanın da eşine olan sevgisidir. Anne ve babasından kendi canı yerine can vermelerini isteyen Dumrul, eşinden böyle bir istekte bulunmaz, adeta ona kıyamaz. Dede Korkutta yer alan başka hikayelerde de sadakat ve sevgiye tekrar tekrar rastlarız.

³⁷⁴ Mehmet Eröz, *Türk Ailesi*, s.23.

³⁷⁵ B.Ögel, *Türk Kültürünün...* s.252.

³⁷⁶ Dirse Han’ın Hatunu, oğlu Boğaç’tan haber alamayınca eşine şunları der.

Han babamun katına ben varayım,
Ağır hazine bol leşker alayın,
Azgun dinli kafiye ben varayın
Yaralanup kazılık atumdan inmeyince,
Yenimile alaca kanum silmeyince,
Kol bud olup yer üstüne düşmeyince,

Yalnız oğul yollarından dönmeyeyim. (O.Ş. Gökyay, *Dedem Korkut...* s.32.) Nitekim Hatun dediğini yapar ve oğlunu bulur. Benzer örnekler “Kadın ve Askerlik” adlı bölümde daha ayrıntılı olarak verilmiştir.

³⁷⁷ Eşi, kendisiyle vedalaşmaya gelen Deli Dumrul’a şunları söyler:

Ne dersin, ne soylarsın?
Göz açup gördüğüm,
Gönül verip sevdiğüm,
Koç yiğidim, şah yiğidim
Tatlu damağ verüp soruştüğüm,
Bir yastukda baş koyup emidüğüm,
Karşu yatan kara dağları,
Senden sonra men neylerem?
Yaylar olsam menum gurum olsun,
Altun akçan harcayur olsun,
Menu kefenüm olsun,
Tavla tavla şahbaz atun
Biner olsam menüm tabutum olsun
Senden sonra bir yiğidi
Sevüp varsam, bile yatsam
Ala yılan olup meni soksun
Senün ol muhanat anan baban
Bir canda ne var ki sana kıyamamışlar
Arş tanığ olsun, Kürsi tanığ olsun
Yer tanığ olsun, gök tanığ olsun
Kadir Tanrı tanığ olsun
Menüm canım senin canuna kurban olsun. (O.Ş. Gökyay, *a.g.e.* s. 117-118.)

Mesela kardeşinin düşman elinde esir olduğunu öğrenen Seyrek sevdiği kızla evlenir ancak gerdeğe girmeden kardeşini kurtarmak için harekete geçer. Karısını, geri dönmediği takdirde istediği kişi ile evlenmekte serbest bırakır. Ancak karısı onu beklemekte kararlıdır.³⁷⁸

Buna benzer durumlar diğer Türk destanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Altay silsilesinde “kadın” adını taşıyan bir dağ vardır.³⁷⁹ Bu dağın garip bir hali vardır ki, dağdan hava değişimlerinde ağlar gibi bir ses gelir. Bu dağ, Altay Türklerinde kadın hakkında söylenen birçok şairane destana mevzu olmuştur. Bu destanlarda kadının sadakati harpte öldürülmüş zevcine ağlaması, tanrıdan kıyamete kadar ağlamak için dağ yapması ricaları terennüm olunur. Bu kadındağı Altay Türklerinin kadınlık şerefine diktikleri bir abidedir. Tepeleri daima karla kaplı Kadındağının siyah bulutlar ve dumanlar altında kaldığını gören, ağlamasını işiten herkes Altaylı Türk kadınının sadakati ve nihayetsiz muhabbeti önünde secde eder.³⁸⁰

Manas destanında Kanikey ölen eşi Manas’ın yasını tutar, çevresindekilerin evlenmesi yönündeki girişimlerine sert karşılıklar verir, birçok sıkıntıya göğüs gerer. Baba evine dönüp oğlu Semetey’i bir alp olarak yetiştirir. Semetey büyüüp babasının intikamını alır, Böylece Kanikey de Kocasının intikamını almış olur. Kanikey’in gelini Ay Çörök de kayınvalidesi gibidir. Kendisine zorla nikah kıyan Er Kıyas’tan intikam almanın yolunu oğlu Seytek sayesinde bulur. Seytek Er Kıyas’ı öldürür. Kadınlar eşlerine karşı bu şekilde de olsa sadakat ve vefa duygularını gösterir, eşlerinin intikamlarını alırlar.³⁸¹ Sadakat sadece destanlarda karşımıza çıkmaz. Her ne kadar leviratus geleneği varsa de tarihi kayıtların ifadesine göre Gök-Türk kadınları eşlerini

³⁷⁸ Seyreğin eşi, gerdeğe bile girmedeği kocasına şunları söyler:

Yiğidüm men sana bir yıl bakam,
Bir yılda gelmezisen iki yıl bakam,
İki yılda gelmezisen üç dört yıl bakam,
Dört yılda gelmezisen beş altı yıl bakam,
Altı yol ayırtına çadır dikem,
Gelenden gidenden haber soram,
Hayır haber getürene at, don verem,
Kaftanlar geydürem
Şer haber getürenün başın kesem.
Erkek sineği üzerüme kondurmayam

Murad ver murad al andan git yiğidüm. (O.Ş.Gökyay, *a.g.e.* s.168-169.)

³⁷⁹ Katunya (katun) Dağları, Altay Alpplerinin en yüksek katı olan 50 derece kuzey enlemiyle 54-55 derece doğu boylamı arasında uzanır. Her daim karlıdır. Katunya aynı zamanda Ob’u besleyen nehirlerden birini adındır. Ob’u besleyen batıdaki nehre Katun(kadın), doğudaki nehre ise Pi (bey) -genel olarak Biya- denir. (W.Radloff, *Sibirya’dan I*, İstanbul 1954, s.5.)

³⁸⁰ A.İnan, “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, s.275.

³⁸¹ N.Yıldız, *Manas Destanı*... s. 493-497.

kaybettikten sonra bir daha evlenmemektedir.³⁸² Burada sadece yaşayan e e değil, kaybedilen e e bile sadakat ve muhabbet beslendiği görülür.

Kadını erkeğinin gözünde yücelten diğer bir özellik namuslu oluşudur. Sadakat ve namus birbirinden ayrılamaz değerlerdir. Destanlarda bunların birçok  rneği karşımıza çıktığı gibi, Türk yurtlarını dolaşan seyyahların yazdıkları ve Türklerle ilgili tarihi belgelerde hatta Türk mitolojisinde de ka ımıza çıkmaktadır. Umay adı verilen (Yakutlarda, Ayzıt denir) ilahe, kadınları ve çocukları korur. Bu ilahe kadınlar doğuracağı zaman imdada yeti ir; onların kolayca doğurmasına yardım eder;    gün loğusanın ba ucunda bekledikten sonra, maiyetindeki dere, tarla, ağaç ve  i ek perileriyle semanın üçüncü katındaki sarayına avdet eder. Maamafih Umay'ın hiç müsamaha kabul etmeyen bir şartı vardır:  smetli olmak. Namusunu korumamı  kadınların yardımına ne kadar yalvarsalar, ne kadar kıymetli hediyeler, kurbanlar takdim ederlerse etsinler, bir türlü gelmez.

Bundan başka Umay'a mahsus bir de yaz bayramı vardır. Bu bayramın sabahında evlerin her yanı son derece temiz ve süslü hale getirilir. Herkes en güzel en süslü elbiselerini giyer, en çok sevdiği yemekler ne ise onlardan yer. O gün herkes mutlu,  en ve tebess ml  olur. Bu sırada ak  aman, elinde sazı ile gelir. (kı  ayinlerini kara  aman, yaz ayinlerini ak  aman icra eder) Dokuz genç kıızla dokuz delikanlı seçerek bunları ikişer ikişer el ele tutturarak asker gibi dizer, semaya doğru  ıkıyormu  gibi ileri doğru yürütür. Sazını  alarken Umay hakkında ilahileri de terennüm eder. Bu bedii alay g ya üçüncü kat göğe geldikleri zaman, Umay'ın sarayını muhafaza eden yasak ılar, ellerinde gümüş kırba larla ortaya çıkar. Alay içinde namus a kusurlu olanlar varsa, onları geri çevirerek diğerlerinin saraya girmesine izin verirler.³⁸³ Bu müeyyideler Türklerde ahlakın önemini artırır ayrıca kadının da erkeğin de bu konuda aynı derecede mükellef olduğunu gösterir.

Dede Korkut hikayelerinde kadının namusunu korumak adına göze aldığı fedakarlık örnekleri abide gibi karşımızda durur. Kazan Hanın e i Burla Hatun ve oğlu Uruz,   kli Melik tarafından esir alınır.   kli Melik kadınlar arasından alıp yatağına götürmek peşindedir. Ancak Burla Hatun'un kim olduğu gizlenir, kırk ince belli kızın hepsi benim diye ortaya çıkar. Bunun  zerine   kli Melik bir hile tertip etmeye karar verir. Uruz  ld r l p eti kadınlara yedirilecektir, annesinin bu eti yiyemeyeceği böylece

³⁸² Sence Divitçioğlu, *Kök Türkler*, s.159.

³⁸³ Ziya Gökalp, *Kitaplar I*, s.277; A. ınan, *Makaleler ve  ncelemeler*, s.396-399.

ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Burla Hatun bu oyunu duyar ve oğlu ile konuşur. Neticede namusunu korumak için oğlunun etini yemeyi göze alır.³⁸⁴

Destanda olay şöyle anlatılmaktadır:
Hiç bilürmüsün neler olıyorur oğul
Kafirler şimdi ters danışmışlar
Kazan oğlu Uruz'u hapisden çıkarun
Bağazından urgan ile asun,
İki talusundan çengele sancun,
Kıyma kıyma ağ etinden çekün,
Kara kavurma edüp kırk bir beg kızına iletün
Önüne kon, her kim yedi ol değil,
Her kim yemedi ol Kazan hatunudur.
Çekün döşeğümüze getürelüm,
Sağrak sürdürelüm, demişler, dedi.
Ne dersin oğul, senün etünden oğul, yiyeyimmi?
Yohsa sası dinlü kafirün döşeğine gireynmi?
Ağan Kazan Begün namusunu sındurayınmı,
Nicedeyin oğul hey, dedi.
Uruz aydur:

.....
Ko beni kadın ana çengele ursunlar.
Ko etümden çeksünler, kara kavurma etsünler.
Kırk beg kızınun önüne iletünler.
Anlar bir pare yedüğünde sen iki pare yegil,
Seni sası dinlü kafirler bilmesünler duymasunlar.
Ta kim sası dinlü kafirün döşeğine varmayasın;
Sağrağın sürmeyesin,
Atam Kazan namusunu sımayasın, sakın, dedi.

Eski Türklerde, özellikle göçebe Türkler arasında genç kızlarla genç erkeklerin uçsuz bucaksız steplerde birlikte koyun ve sığır otlattıkları, birlikte oyunlar oynayıp eğlendikleri, hatta ırmaklarda birlikte yüzdükleri³⁸⁵ halde zina suçunun çok ender

³⁸⁴ O.Ş.Gökyay, *Dedem Korkut...* s.49-50.

³⁸⁵ Ramazan Şeşen, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, s.57.

rastlanan bir durum olması araştırmacıları şaşırtmaktadır. Ancak şaşıracak bir neden yoktur. Çünkü Türkler zinaya çok aşağılık bir suç olarak bakarlar. Ayrıca töreye göre, zina kesinlikle yasaktır, cezası da ölümdür.³⁸⁶ Oğuz ülkesini dolaşan İbn Fazlan, Oğuzlar için, “Zina diye bir şey bilmezler. Böyle bir suç işleyeni ortaya çıkarırlarsa onu iki parçaya bölerler”³⁸⁷ şeklinde kayıt düşmektedir. Benzer bir ifadeyi ve zina karşısında uygulanan ölüm hükmünü Bulgarlar için de zikreder. Bu konudaki kanunların sertliği namus konusunun ne denli önem arz ettiğini ortaya koyması bakımından manidardır. Aynı şekilde Gerdizi de Zeyn el-ahbar’da Türk kadınlarının çok temiz (namuslu) olduklarını belirtir.³⁸⁸ Marko Polo da Türk Kadınlarını dünyanın en erdemli ve kocalarına karşı en sadık, en iyi kadınları olarak tanımlar.³⁸⁹ Bu gibi sözler pek çok seyyahın eserlerinde de bulunmaktadır.

Uygurlardan kalma bir türkûde kadının temizliği övülmekte böyle kadınlara duyulan saygı ifade edilmektedir. Türkü şöyle demektedir:

Ayıbsız tişike er	Ayıpsız kadın önünde
Boyunun sumış kerek	Başı eğmek gerek
Ol andağ tüzün birle	O zaman temizlik ile
Tiriglik kılmış kerek	Hayat kılmış gerek
Akikat bolsa tüzün	Hakikaten temiz olsa
Anga can birmiş kerek	Ona can vermek gerek ³⁹⁰

Kadın adları arasında temiz faziletli manasına gelen sözlerin bulunması da sebepsiz değildir. Mesela Hun, Sabir ve Uygur Türklerinde Arıg, Arık, Silig, Sılu³⁹¹ sözleri temiz anlamına gelir ve kadın ismi olarak kullanılır. Rasonyî’nin Wambery’ye dayandırarak verdiği bilgiye göre Türklerde alüfte, piç gibi sözlere de rastlanmamaktadır. Bu manaya gelen sözler diğer dillerden, bilhassa Farsçadan geçmiştir.³⁹² Bütün bu anlatılanlar Türk kadının ve erkeğinin ahlaki temizliğinin işaretleridir.

İyi bir eşte bulunması gereken özelliklerden bir diğeri de misafirperverliktir. Eve gelen misafir en iyi şekilde ağırlandırılmalıdır. Bu durum erkeği de kadını da yüceltir. Dede

³⁸⁶ Emin Işık, “Türk Aile Yapısının Kültürel Temelleri”, *Sosyo Ekonomik Yönleriyle Aile Sempozyumu*, s.65.

³⁸⁷ Ramazan Şeşen, *a.g.e.* s.31,57.

³⁸⁸ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, s.72.

³⁸⁹ Işık Ergüden, *Marco Polo Seyahatnamesi*, s.172.

³⁹⁰ L. Rasonyî, “Tarihte Türklük”, s.57.

³⁹¹ L. Rasonyî, *a.g.m.* s.58.

³⁹² L. Rasonyî, *a.g.m.* s.58.

Korkut iyi bir kadının özelliklerini şöyle anlatır: Evün tayağı oldur ki yazıdan yabandan eve bir udlu konuk gelse, er adam evde olmasa, ol anı yedürür içürür, ağırlar, azizler, göndürür.³⁹³ Manas destanında da Kanıkey, Manas'ın yiğit yoldaşlarını ağırlar. Hala Anadolu Yörüklerinde ve Türkmenlerinde, Türkistan göçebelerinde bu adet vardır. Kocası evde olmasa dahi, evin hanımına saygı gözüyle bakıldığından bundan bir kötülük doğmaz.³⁹⁴

Kadında aranan bir diğer nitelik ise saygıdır. Eşine karşı daima hürmetkardır. Onu adıyla çağırılmaz. Altay bölgesi ve Orta Asya Türkleri hakkında araştırma yapan Radloff, Türk ailelerinde kadının kocasına tabi olduğunu ve ona hitap ederken efendim manasına gelen “apışgayım” dediğini belirtir. Aynı şekilde erkeğin de karısına, karıcığım anlamına gelen “apakayım” diye hitap ettiğini ekler.³⁹⁵ Doğu Anadolu’da ve göçebe yörüklerde bu geleneğin izlerinin devam ettiği, kadının kocasına “adam”, “efendi” gibi hitaplarda bulunduğu görülmektedir. Kadının eşine saygı ve sevgisini ortaya koyan ifadeler destanları süslemektedir.³⁹⁶

Türk kadının statüsünü belirleyen faktörler; asaleti, cesaret ve yiğitliği, namusuna düşkünlüğü, eşine karşı sevgi sadakat ve saygısı, misafirperverliği olarak toparlanabilir. Kadın töreye bağlı kaldığı sürece eşine karşı sevgi ve saygısını yitirmez. Aynı şekilde de karşılık görür. İbn Batuta Kıpçak bölgesini dolaşırken gördüklerini şaşkınlıkla anlatır. Burada kadınlara son derece değer verildiğini, kadınların çarşı pazarda eşleriyle dolaştıklarını, dışarıdan bakan biri erkekleri bu kadınların hizmetçisi

³⁹³ O.Ş.Gökyay, *Dedem Korkut...* s.22.

³⁹⁴ Nihal Atsız, *Türk Ülküsü*, s.62.

³⁹⁵ W.Radloff, *Sibirya'dan I*, s.

³⁹⁶ Vay alduvağum eyesi,
Vay alnum başum umudu,
Vay şah yiğidüm,
Doyunca yüzüne bakamadüğüm hanum yiğit,
Kanda gitdün beni yalnız koyup canum yiğit?
Göz açuban gördüğüm,
Gönül ile sevdüğüm,
Bir yastukda baş koyduğum,
Yolunda öldüğüm, kurban olduğum... (O.Ş. Gökyay, *a.g.e.* s.69-70.)
Başka bir hikayede de benzer ifadeler karşımıza çıkar:
Başum bahtı evüm tahtı,
Han babamun güyegüsü,
Kadın anamun sevgüsü,
Atam anam verdüğüm,
Göz açuban gördüğüm,
Gönül verüp sevdüğüm,
Beg yiğidüm... (O.Ş. Gökyay, *a.g.e.* s.98.)

sanabileceğini ifade eder.³⁹⁷ Destanlarda da erkekler kadınlara sevgi dolu ifadeler kullanır. Onların güzelliğini asaletini yüceltir.³⁹⁸

Tuva ve Yenisey yazıtlı mezar taşları anlayabildiğimiz kadarıyla erkekler için dikilmiştir. Bu mezar taşları çoğunlukla ölüyü konuşturan doğrudan anlatım ile yazılmıştır. Mezar taşlarında, ölünün yaşamını kaybederken, kaybettiği en değerli şeyler bir bir sayılmaktadır. Kadınlardan ayrılmak en acı veren şey olmalı ki onlarla ilgili olan ifadeler büyük yer tutmaktadır.³⁹⁹ Kaybedilenleri tek tek sayan 21 yazıttan beş tanesi Kırgızlara, on altı tanesi Tuva'ya aittir. Üçünün dışında tepsi kaybettiği karısından bahseder. Dördüncü yazıtın ilk sözcükleri tahrip olmuştur. Dokuz yazıtta ilk olarak kadından söz edilir. Eşin bu kadar sık anılması ve sıralamada onlara öncelik verilmesi Türk toplumunda kadınların hem önemini hem de toplumdaki rolünü ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.⁴⁰⁰ Bunlardan birkaç örnek şöyle demektedir:

“Kuyda konçuyum essiz”⁴⁰¹

Karım kuyda felaket.

“Kuydaki kunçuyumga adrıldım”⁴⁰²

Kuyda olan karımdan ayrıldım.

“Kuyda kunçuyuma essizmin a yıtta özde oglum essizmin a adrıldım”⁴⁰³

Kuyda karımdan ayrıldım ah! Felaket! Ah! Bitti! Oğlum özde, felaket! Ah!

“Üç yetmiş yaşımka adrıldım ögük katı, yerimde adrıldım”⁴⁰⁴

Altmış üç yaşımda ayrıldım (öldüm) ülkemden ayrıldım, sevgili Hanımım (sevgili eşimin ülkesinden?)

³⁹⁷ A.Sait Aykut, *İbn Battuta Seyahatnamesi* s.230.

³⁹⁸ Dede Korkutta Kan Turalı, Selcan Hatun için şunları söyler:

Yalab yalab yalabıyan ince donlum,
Yer basmayup yürüyen selvi boylum
Kar üzerine kan damlamış gibi kızıl yanaklum,
Koşa sığmayan dar ağuzlum,
Kalemciler çaldığı kara kaşlum,
Kurumsu kırk tutam kara saçlum,

Aslan uruğu sultan kızı... (O.Ş. Gökyay, *a.g.e.* s.134-135.)

³⁹⁹ Jean-Poul Roux, “Ortaçağ Türk Kadını I”, s.210.

⁴⁰⁰ Jean-Poul Roux, *a.g.m.* s.213.

⁴⁰¹ H.N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Uyug Turan Yazıtı, satır I, s.35.

⁴⁰² H.N. Orkun, *a.g.e.* Ça Höl I, s.64.

⁴⁰³ H.N. Orkun, *a.g.e.* Elegeş Yazıtı, satır I, s.180.

⁴⁰⁴ H.N. Orkun, *a.g.e.* Uyug Turan Yazıtı II, satır I, s. 40.

Sonuç olarak Türk töresinde ve Türk destanlarında kadına büyük önem verilmekte, kadın eşine ne kadar kıymet veriyorsa eşinden de o derecede kıymet görmektedir. Elbette ki bu anlatılanlar ideal aile tipi için geçerlidir. Doğal olarak toplumun her katmanında aynı şeyler yaşanmaz. Ancak dil toplumun aynası ise Kazak atasözünü dikkate almalıyız. Kazaklar der ki “Birinci zenginlik sağlık, ikinci zenginlik ise kadındır.”

2.3.3. Hukuk Kurallarında Kadın

Türk toplumunda zarar veren günahkar olmayıp suçlu sayıldığından kutsal kabul edilen değerler dini ve batıl inanç görüntüsünden kurtulup “hukuk” töre şekline bürünmüştür.

Türklerde uygulanan yasalar Çin kaynaklarında, seyyahların eserlerinde ve büyük kısmı Türk töresinden oluşan Uluğ Yasa sayesinde günümüze ulaşabilmiştir. Bir toplumda kadın ile erkek arasındaki ilişkileri, kadının toplumdaki yerini belirleyebilmek için, o toplumun yasalarına bakmak gerekir. Türk yasalarında kadınla ilgili kanunlar şöyle sıralanabilir:

- Yabancı bir kızı kaçıranlar para cezası ve diyetle cezalandırılır aynı
- zamanda da kaçırdığı kızla evlendirilir.⁴⁰⁵ Gerdizi de Oğuzlarla ilgili şu bilgiyi verir: “Bir kişi bakire ile zina yaparsa ona 300 sopa vurulur. Ondan bir kısarak, gümüş bir kadeh, 50 deve ceza alınır”.⁴⁰⁶
- Evli kadına tecavüz edenler ölümle cezalandırılır.⁴⁰⁷ İbn. Fazlan Türklerde bir kadına tecavüz edenin önce iğdiş edildiğini sonra da iki parçaya bölünerek öldürüldüğünü kaydeder.⁴⁰⁸
- Fuhuş ölümle cezalandırılır. Fahişeler ve ırza geçenler iğdiş edilir, sonra ikiye ayrılır.⁴⁰⁹ Gerdizi bu konuda ilginç bir açıklamada bulunur. Bu açıklamaya göre Dokuz Oğuzlarda (Uygurlar) “bir kimse evli bir kadınla zina yaparsa, her ikisini hükümdarın kapısına getirirler. Hükümdarın emri üzerine her ikisine 300 er sopa vururlar. Zina eden adama yeni keçeden döşeli bir harkah yaptırıp kadının kocasına verirler. Eğer zina yapan adamın imkanı varsa, zina yaptığı kadının

⁴⁰⁵ S.Divitçioğlu, *Orta Asya Türk İmparatorluğu*, Ankara, 2005, s.154; B.Ögel, *Türk Kültürünün...* İstanbul, 1988, s.94.

⁴⁰⁶ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına...* s.80.

⁴⁰⁷ S.Divitçioğlu, *a.g.e.* s.154, B.Ögel, *a.g.e.* s.94.

⁴⁰⁸ Ramazan Şeşen, *İbn. Fazlan Seyahatnamesi*, s.112.

⁴⁰⁹ Ramazan Şeşen, *İbn Fazlan...* s.112; B.Ögel, *a.g.e.* s.94; İbrahim KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s.239.

kocasına bir kadın bulup mihrini de vermesini şart koşarlar. Zina yapan adam fakirse 300 sopa attıktan sonra onu serbest bırakırlar.⁴¹⁰ Ebu Dülel'in kaydına göre ise, Kutluklar zina edeni yakarak cezalandırırlar. Yakut'tan aktarıldığına göre ise, Karluklar zina edeni odun kesmeye mahkum ederler.⁴¹¹

Dikkat edilirse bu ceza hükümlerinden çıkan sonuç şudur: Genç kızlara karşı yapılan saldırılara verilen ceza, aynı eylemin evli kadınlara yapılması halinde artıyor; idama kadar gidebiliyor. Bu Türk toplumunda kadınlara kızlardan daha fazla değer verildiğinin işaretidir. Diğer yandan Dokuz Oğuz toplumunun zina konusuna büyük bir tepki göstermediği anlaşıyor. Bir zinaya üç yüz değnek nedir ki? Üstelik zina yapanlar evlendikten sonra... Kocanın zedelenmiş gururu ise, zina yapanın kalın parasını ödeyip, ona yeni bir kadın bulunmasıyla onarılmaktadır. Peki ama zinaya son derece sert kanunlarla engel olmaya çalışan toplum hangi sosyal nedenler, ne gibi etkileşimler sonucu böyle davranarak, kanunları ve gelenekleri değiştirmiştir?

Temel nedenler arasında göçebe-çoban obalarının ufalanmış birimler halinde yaşıyor olmaları yatmaktadır. Her oba birleşmiş oğuşlardan meydana gelen ufak ve kendini destekleyen bir üretim birimi olduğundan, bunların temelini oluşturan üretken aileyi bir darbeye dağıtmamak gerekmektedir. Dokuz Oğuz töreleriyle, zina olayı ile ortaya çıkması beklenen bu gibi sakıncalar giderilmiş olmaktadır. Üstelik bir taşla iki kuş vurularak: Zina yapanlar aralarında evlenirken, eski koca da kendine yeni bir eş bulmuş olmaktadır.⁴¹² Zinaya bakışın değişmesindeki diğer bir neden ise diğer toplumlarla etkileşim olmalıdır.⁴¹³ Doğal olarak Türkler de zaman zaman çevre medeniyetlerin etkisi altına girmiş, onlarda gördükleri iyi veya kötü davranışları modellemiş olmalıydılar. Din değişimi ve kültürel yapıdaki değişiklik, hayata bakış açısının değişmesi, hukuki değişimi de beraberinde getirmiş olmalıdır.

Kadınlara ilgili olan diğer kanunlara devam edersek;

- Aile kadınları icabında kocaları yahut çocukları lehine, Han'dan şefaatte bulunmak selahiyetine sahip olmuşlardır.⁴¹⁴
- Bir erkek karısını zina halinde yakalar ve öldürürse ona ceza verilmez.

⁴¹⁰ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre...* s.80.

⁴¹¹ Ramazan Şeşen, *İbn. Fazlan...* s.112.

⁴¹² S.Divitçioğlu, *Kök Türkiye*, s.155.

⁴¹³ Emin Işık, "Türk Aile Yapısının Kültürel Temelleri", *Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Aile Sempozyumu*, s.65.

⁴¹⁴ Gülçin Çandarlıoğlu, "Türk Toplumunda Kadın", *Hayat Tarih Mecmuası*, S.4 Mayıs 1968, s.7.

- Bir kimse hamile bir kadının çocuğunu düşürmesine veya ölü çocuk doğurmasına neden olursa çocuk beş aydan büyükse her ay için bir deve, beş aydan küçükse her ay için bir at ödettirilir.
- Kazaklar da bir kimse evli bir kadını zorla kaçıtır veya bir kızın ırzına taaruz ederse, akrabaları yarım kun⁴¹⁵ alır.
- Bir kadını veya köleyi öldüren 50 at ya da 500 koyun ile ayıp⁴¹⁶ olarak türlü cinsten dokuz baş hayvan alınır.⁴¹⁷
- Baba kızını evlendirirken çeyiz vermek zorundadır. Evlenmiş, çeyiz almış kız çocuklarının ana babalarının mirasından pay almaya hakları yoktur. Dul kalan kadın kocasının mirasından pay alma hakkına sahiptir.⁴¹⁸
- Kadının da erkeğinde boşanma hakkı vardır. Boşanmada kadın suçlu ise kalın geri verilir. Erkek suçlu ise kalını alamayacağı gibi çeyizi de iade etmek zorundadır.

Türk hukuk kurallarının tamamına sahip olmadığımız halde görüldüğü üzere kadını koruyan yasalar mevcuttur. Dönemin kadın erkek ilişkilerini değerlendirmek adına da bu kurallar önemlidir.

2.3.4. Kadın ve Askerlik

“Savaşçı” ve “halk” kelimeleri Türkler için aynı anlamı ifade ediyordu.⁴¹⁹ Ordu millet mefhumu ile bütünleşen Türkler hangi coğrafyada bulunursa bulunsunlar, kadını erkeği yaşlısı genci ile her an harbe hazır bulunmaktadır.⁴²⁰ Zaten bozkır cemiyetinde gördüğü işler, karşılaştığı tehlikeler bakımından erkek kadar kadının da hayatı tehlikededir. Kadın da kendisini müdafaa etmek zorundadır.⁴²¹ Bazı kadın mezarlarına tamtakım silahların konmuş olması, kadın savaşçılar olduğunun kanıtıdır.⁴²²

Türklerde kadınların savaşta düşman eline geçmesi, büyük ayıp sayılmaktadır. Bir kumandanın cesedinin düşman eline geçmesi ne ise kadının düşman eline geçmesi de odur⁴²³ ve aynı derecede onur kırıcıdır. Bunun nedeni belki de düşman eline geçen

⁴¹⁵ Kun: Para cezası. 100 at ve 1000 koyuna tekabül eder. Hür adamın öldürülmesi halinde alınır.

⁴¹⁶ Ayıp: Küçük suçlar için kullanılan para cezası. Üç defa olmak şartıyla, dokuz baş hayvan.

⁴¹⁷ W.Radloff, *Sibiryadan, II*, çev. Ahmet TEMİR, İstanbul 1956, s.534-535.

⁴¹⁸ M.Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1995, s.39.

⁴¹⁹ L.N. Gumilev, *Hunlar*, s.549.

⁴²⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara 2001 s.157.

⁴²¹ G.Çandarlıoğlu, “Türk Toplumunda Kadın” s.7.

⁴²² Carter V. Findley, *İslamiyetten önce Türkler ve Ataları*, s.37

⁴²³ Vasilij Viladimiroviç Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. Kazım Yaşar Koprıman, Ankara 1975, s.24.

kadının gördüğü muameledir. Esir kadın düşmanın cariyesidir ve çoğu zaman da haremine dahil olur. Nikahsız olarak düşmanına kadınlık yapmak mecburiyetinde kalır. Bu sebeple kadını korumakla görevli olan erkek bunu başaramazsa ölümü seçebilir. Kuman kralı Küten 13.yy. ilk yarısında, Avusturya kralı ve Macar halkı tarafından saldırıya uğrar. Küteni korumakla görevli muhafızlar öldürülür. Küten okuna sarılır, kendisini ve ailesini müdafaa eder. Son okunu da attıktan sonra, düşman eline geçmemek için, önce eşini, sonra çocuklarını öldürür. En son da kendisi intihar eder⁴²⁴ Bu Türk töresine uygun bir tavidir. Çünkü, düşman eline geçmektense ölmek daha onurlu bir davranıştır. Hele hele kadının düşmana esir olması kabullenilmesi zor bir durumdur. Türk kadını itibar sahibidir, düşman eline geçmesi büyük zilletir.⁴²⁵ Eğer her şeye rağmen kadın düşmana esir düştüyse, kurtarılması için ne gerekiyorsa yapılır. Bu mücadele, sadece kadın uğruna yapılmaz, onun temsil ettiği şey, toplumun ortak değerleridir.⁴²⁶ Kadını kurtarmak bu değerleri de kurtarmaktır. Esir kadın kurtarıldığında suçlanmaz, aşağılanmaz eski saygınlığından bir şey kaybetmez.

Öte yandan kadınlar da savaş alanına gider, geride bırakılmaz. Savaşmak zorunda değildir; ancak gerekirse savaşmakta tereddüt etmez. Bu konuyla ilgili en çarpıcı örneklerden biri Çi-çi Kağan'ın Çinlilere karşı yaptığı savaş sırasında yaşananlardır. M.Ö. 36 yılında Çi-çi Kağan Çinlilerle yaptığı savaşı kaybetmektedir. Atılan okların yoğunluğundan surları ve kuleleri koruyan muhafızlar adeta felç olmaktadır. Hatta Çi-çi bile atılan oklarla yaralanmış ve iç sarayda istirahat etmeye mecbur kalmıştır. Onun ortalıkta görünmemesi ise paniğe yol açmıştır. İlk korkuya kapılanlar Çi-çi ile ittifak yapmış olan K'ang Chü askerleri, en son telaşlananlar ise surların gerisinde müdafaa işiyle meşgul Hun kadınlarıdır.⁴²⁷ Anlaşıldığı üzere Çi-çi'nin hatunu ve cariyeleri savaş meydanında düşmana ok atmaktadır.⁴²⁸ Hunlar ile atlı kavimlerin akınlarında harem de orduyla birlikte gittiği bilinmektedir. Ancak arka cephede ağırlıklar arasında yer almaktadırlar. Burada ise ön cephe dedirler ve çoğu zaten savaşta hayatını kaybetmiştir. Bu gelişme Hun geleneklerine uygundur.⁴²⁹ Türk kadını hatun da olsa, sıradan kendi halinde bir kadın da olsa daima erkeğin yanında yer almakta, savaş meydanında da yanında bulunmakta, erkeği ile aynı kaderi, aynı sonu paylaşmayı onur saymaktadır.

⁴²⁴ H.N. Orkun, *Türk Tarihi*, II, s.223.

⁴²⁵ İ.Kafesoğlu, *Türk Milli Kültür Tarihi*, s.202.

⁴²⁶ İnci Enginün, "Manas Destanında Kadın", s.464.

⁴²⁷ L.N. Gumilev, *Hunlar*, s.188,

⁴²⁸ B.Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C. II, Ankara 1981, s.176.

⁴²⁹ B.Ögel, *Büyük Hun İmp...* s.178.

Kadınların karargaha orduyla birlikte gittiklerini gösteren örneklerden biri de Göktürklerde karşımıza çıkar. Bilge Kağan yazıtına göre, Oğuzlar, Kültegin'in karargahına saldırırlar. Karargahta annesi ve hanedanın diğer kadınları bulunmaktadır. Kültegin saldırganları durdurur. Kadınlar düşmana cariye olmaktan kurtulur. Benzer bir ifade Şine usu yazıtında da karşımıza çıkmaktadır. Moyun-çor düşmanı olan Göktürk hanı Ozmış Teginin eşini savaş meydanında esir alır.⁴³⁰

Sadece hanedan kadınları değil, diğer kadınlarda savaşçıdır. Kadınların savaşçı olduklarını kanıtlayan bir belge de Çin kaynaklarında Uygurlarla ilgili olarak kaydedilmiştir. CTS 195, 12a daki kayıt şöyledir.”9. yılın 6. ayında (835) Uygur elçileri saraya geldiler. Uygurlar at üzerinde okçulukta maharetli 7 kadın ve 2 Sha-t'o çocuğu getirdiler. Bunlar T'ai-ho prensesinin hediyeleri idi.”bu belge Türk kadının savaşçılığını gösteren önemli kayıtlardandır.⁴³¹

Kıpçak, Hun ve diğer Türk kabilelerinin bahadırılığı Avrupa halklarının gözünü korkutmuştur. Bu halkların kadınları da erkekleri kadar cesur ve savaşçıdır. Rus knezleri cengaver oğullara sahip olabilmek için Türk kadınlarıyla evlenirler, oğullarına Türk kadın almaya gayret ederler. Mesela Kiev knezi Oleg,Tuğra Han'ın kızıyla evlenir..Onların oğullarından İgor, oğlu Vladimir'e Artık Han'ın torununu alır.⁴³² Kıpçaklarla ilgili bir başka kayıt ise onların erkekler gibi ata bindiklerini, yer değiştirmede kullanılan ağır arabaları kullanabildiklerini, kılıç ya da mızrak taşıdıklarını, ok atıp gerektiğinde savaşa katıldıklarını bildirmektedir.⁴³³ Kıpçak'ta İbn. Batuta “her hatun'un arkasında atlara binmiş elli genç kız ve arabanın önünde yaklaşık yirmi kadar atlı yaşlı kadın” gördüğünü anlatır. Bir kadın süvarinin Sakarya Nehri'ni geçerken neredeyse boğulmakta olduğunu ve beraberindeki uşak tarafından kurtarıldığını da kaydeder.⁴³⁴ Plan Carpin şöyle yazar: “Kızlar ve kadınlar atlarla gidiyorlar ve bir erkek çevikliğiyle dörtnala gidiyorlar” Bu ifadeler abartılı değildir. Yine Plan Carpin onların erkekler gibi yay ve sadak taşıdıklarına işaret etmektedir. Kadınların gerektiğinde seferlere katıldıklarını İbn. Arabşah ve Jonville gibi farklı yazarlar da doğrulamaktadır. Orta Asya'yı gezen buradaki kültürleri inceleyen Raddloff kadının savaşçı kimliğinden kalan izlerin devam ettiğini gösteren ifadeler kullanır.

⁴³⁰ H.N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, (Bilge Kağan yazıtı şimal tarafı satır 9) s. 50.

⁴³¹ H.N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Şine usu Yazıtı. s.166.

⁴³² G.Çandarlıoğlu, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü* s.142.

⁴³³ Muslime Galima; *Turan'ın Alp Kızları* s.27-28.

⁴³⁴ J.P.Roux, “Ortaçağ Türk Kadını II”, s.702.

Kadınların da erkekler gibi ustalık, emniyet ve tahammülle ata bindiklerini belirtir.⁴³⁵ Kadınların savaşçı kimliğe sahip olması, erkekler gibi at binmesi yay çekmesi yaşam koşullarının değer yargılarının doğal bir sonucudur.

Kahramanın yanında savaşan genç nişanlı kız ya da genç evli kadın motifine Türk halk edebiyatında sık sık rastlanır. Her ikisi de güçlü kadının iyi yapılmış tablosunu sunarlar. Dede Korkut hikayelerinde, Manas destanında, Karakalpakların Kırk Kız destanında, Uygurların Şamarak destanında bunların örneklerine sıkça rastlanır. Dede Korkut'ta anlatılan Bamsı Beyrek hikayesinde Bay Bican Bey'in kızı Banu Çiçek savaşçı kadın motifi örneklerinden biridir. Yarıшта kimse onun atını geçemez, okunu yaramaz, güreşte erkeklerle başa baştır. Daha erkek ayağa davranmadan kalkıp hazırlanacak, eşi atına binmeden şahbaz atının beline binecek, erkek daha karıma varmadan o baş getirecek türden yani alp kız örneklerinden biridir. Güzeller şahı olarak nitelendirilen Banu Çiçek tam Bamsı Beyrek'in aradığı kızdır ve Beyrek'in beşik kurtmesidir. Ancak Beyrek ile evlenmeden önce onu er meydanında sınar. Kendi kimliğini gizleyerek Beyrek ile yarışa tutuşur. Olaylar hikayede şöyle anlatılır: “Men Banı Çiçegün dadısıyam, gel imdi senin ile ava çıkalum, eğer senin atun menüm atumu geçerise onun atını dahi geçersin, hem senin ile oh atalum, meni geçer isen anı dahi geçersin, ve hem senün ile güreşelüm, meni basarısan anı dahi basarsın.” Beyrek yarışları kazanır. Banu Çiçek kimliğini açıklar ve onunla evlenmeyi kabul eder.⁴³⁶

Bir başka hikayede ise Kan Turalı'nın eşi Sarı Donlu Selcan Hatun karşımıza çıkar. O da yiğit yaradılışlı, silah kullanmayı ata binmeyi erkekler kadar iyi bilen bir kadındır. Baskına gelen düşmana karşı kocasıyla birlikte savaşır, yaralanan kocasını düşmandan kurtarır. Hikayede olaylar şöyle verilmiştir: “Kan Turalı atına bindi, kara donlu kafiye at saldı, karşı vardı. Selcan Hatun at oynattı. Kan Turalı'nın önüne geçti. Kan Turalı; Görklüm kanda gidersin? dedi. Selcan Hatun; Beg yiğit, baş esen olsa bulunmaz mı olur? Bu gelen kafır çok kafirdür. Savaşalum değüşelüm, ölenümüz ölsün, diri kalanumuz odaya gelsün, dedi. Selcan Hatun at saldı, karımın basdı. Kaçanın kovmadı, aman dileyeni öldürmedi. Eyle sandı kim yağı basıldı. Kılıcının balçağı kan odaya geldi; Kan Turalıyı bulamadı...⁴³⁷.Selcan Hatun atına mahmuz urdu, bir yüksek

⁴³⁵ J.P. Roux, “Ortaçağ Türk Kadını II”, s. 703.

⁴³⁶ W.Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 298

yere çıkdı, gözledi. Gördü kim bir derenün içinde toz gah derilür, gah dağılur. üzerine geldi. Gördü kim Kan Turalının atını ohlamışlar, gözünün kapağını ohlamışlar, yüzünü kan bürümüş, durmaz kanın siler, Kafirler üşer, kılıcın yalın eyler, kafiri önüne katıp kovar. Selcan Hatun bunu böyle gördü, içine od düştü. Bir bölük kaza kırgın girmiş gibi kafire at saldı. Bir ucundan kırıp kafiri ol bir ucuna çıkdı, yağ basıldı, düşman sındı. Selcan Hatun Kan Turalıyı at ardına aldı, çıkdı.⁴³⁸ Kadın kocası kadar kahraman, düşmanını affedecek kadar erdemli, kocası uğruna canını ortaya koyacak kadar yüce yaradılışlıdır.

Dede Korkut hikayelerinde bir başka kadın kahraman ise Boyu Uzun Burla Hatun'dur. Oğlunu düşmandan kurtarmak için kılıç kuşanan kocasının ardından sefere giden anne olarak karşımıza çıkar. Olay hikayede şöyle anlatılmaktadır. “Meger hanum Uruz anası boyu uzun Burla Hatun oğlancuğunu andı, kararı kalmadı. Kırk ince bellü kız oğlanıyla kara aygırın tartırdı, batun bindi, kara kılıcın kuşandı. Başum tacı Kazan gelmedi deyü Kazanın izin izledi... Boyu uzun Burla Hatun, kara tuğun kafirun kılıçladı, yere saldı. Tekür alındı, melik tutuldu, tuğ yıkıldı, ursanı yenildi, kafir kaçdı. Derlerde kafire kırgun girdi. On beş bin kafir kimi kırıldı, kimi tutuldu.”⁴³⁹ Kadının anne olması savaşçı yönünü tüketmez tam tersi evladını koruma içgüdüsu onu daha da temkinli, cesur ve güçlü kılar.

Manas destanında da Kanıkey savaşçı kadın olarak karşımızda yerini alır. Oğlunu çıkacağı seferden döndüremeyince kendisi de onunla savaşa gitmeye karar verir. Ne pahasına olursa olsun oğlunu korumaya karardır. Destan şöyle der: “Han Semetay balamı, Vuruşmaya yalnız çıkarmayayım, Kendim bir tarafından girip, Güçlü vuruş salayım.” Semetey annesi Kanıkey'i ancak bağlayarak durdurabilir.⁴⁴⁰

Kadının savaşçı kimliği Karakalpak destanlarında da görülür. Bunlardan en meşhur olanı Kırk Kız destanıdır. Destan kahramanı Gülayım, Sarkop Hanı Allayar'ın peri yüzlü, yiğit kızıdır. Altı yiğit erkek evlat arasında doğup büyüyen tek kız çocuktur. Kız olmasına. rağmen çok merttir, cesur ve azimlidir. Güzelliği dillere destandır. Maiyetinde kırk tane kızı vardır. Bu kırk kız yanından hiç ayrılmamaktadır. Gülayım'ın bütün hayatı boyunca maksadı, yurdunu korumak olmuştur. Babasından Miyvalı (Sarıtav) adasını ister. Burada kendisine bir kale yaptırmasını, bu kalede askeri hünerler

⁴³⁷ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkut*, s.64.

⁴³⁸ O.Ş.Gökyay, *a.g.e.* s.131-132-133.

⁴³⁹ O.Ş.Gökyay, *a.g.e.* s.107, 109.

⁴⁴⁰ Naciye Yıldız, *Manas Destanı...* s.495.

öğrenmek istediğini belirtir. Babası teklifi hiç tereddütsüz kabul eder, adayı verir bir de kale yaptırır. Gülayım kaleye girerek burayı çiçeklendirir, yeşertir. Ortasına bir otağ diktirir, otağın etrafına sağlam olması için tunçtan sur yaptırır. Kapısını çelik ve kurşunlu demirden döktürür. Bu işler bitince halkına bir toy verir. Kırk kızının eline kılıç verip onlara yiğitlik öğretir. Kırk kız erkek gibi giyinip savaş talimleri yapar. Gece gündüz çalışırlar, atları da eğitirler.

Güzelliğini duyan herkes onu gören her yiğit Gülayımla evlenmek ister. Ancak Gülayım kendisi ile evlenmek isteyen herkesi reddeder, rüyasında görüp aşık olduğu Harezm yiğidi Arslan'ı beklemeye karar vermiştir. Arslan da rüyasında Gülayımı rüyasında görüp aşık olmuş ve aramaya çıkmıştır. Gülayım'ın ülkesine gelir; ancak Gülayım'a aşık olan çoban Jurin' la karşılaşır. Jurin Gülayım'ı kötüler. Arslan inanır ve geri döner.

Bu sırada düşman Gülayım'ın ülkesi Sarkop'a akın için hazırlanmaktadır. Karakalpak halk destanlarının hepsinde olduğu gibi Kırk Kız destanında da düşman Kalmuklardır. Kalmuk hanı Surtayşa (Eleksan) zalim ve yağmacı bir handır. Gülayım kırk kızı ile atları güçlendirmek ve onlara savaş talimi yaptırmak için kalesinden çıkıp uçsuz bucaksız çöle gittiği sırada, Surtayşa Sarkop'a saldırır. Halkı kılıçtan geçirmeye başlar, Gülayım'ın kardeşleri kaçar. Gülayımın babası Alaylar Sartuyşa'nın karşısına çıkar savaşı, ancak öldürülür, başı kesilir. Oğulları bir şey yapmaz; ama darağacından kurtulamaz ve onlar da öldürülür. Sartuyşa halkı esir alır, eziyet ve işkencelerle kendi yurduna köle olarak götürür.

Gülayım kırk kızı ile seferden döndüğünde ülkesinin talan edildiğini görür. Halkının çoğunun esir olarak götürüldüğünü, babasının ve kardeşlerinin akıbetini öğrenir. Babasının kabrini ziyaret eder, geride kalan yaşlıların ihtiyaçlarını giderir, dualarını alır ve kırk kızı ile Surtayşa'nın ülkesine sefere çıkar. Yolda Surtayşa'nın askerleri ile karşılaşır, onları yener. Gülayım'ın üç kızı da bu savaşta ölür. Bu sırada kardeşine kızarak ülkesini terk eden Arslan bu bölgeye yerleşmiştir. Avdan dönerken Gülayım'la karşılaşır, rüyasında gördüğü kız olduğunu anlar, karşısına çıkar. Gülayım Arslan'ı önce düşman sanır, ancak sonra durum anlaşılır, silahlar indirilir. Arslan aşkını Gülayım'a söyler; fakat Gülayım aşka vaktinin olmadığını, kurtarılması gereken bir halkı olduğunu söyler. Arslan da bunun üzerine onlara katılmayı teklif eder, yola koyulurlar.

Surtayşa'nın şehrine gelirler; ancak şehre girmek için ne bir kapı ne bir delik bulabilirler, bütün uğraşlara rağmen şehre giremezler. Bunun üzerine Gülayım en yakın yoldaşı olan Servinaz'ı Surtayşa'nın yanına göndererek onu savaş meydanına çağırır. Gülayım ile Surtayşa günlerce dövüşür. Nihayet Gülayım Surtayşa'yı yenerek, başını keser. Surtayşa'nın zulümden bıkmış olan halkı da, esaretten kurtulan Sarkop halkı da buna sevinir. Fakat Ğarğaşık denilen Kalmuk askeri Gülayıma meydan okur, onu savaşa çağırır. Arslan Gülayım'dan izin alarak onun yerine savaş meydanına çıkar ve Ğarğaşık denilen askeri yenerek başını keser. Artık liderleri olmayan Kalmuk askerleri kaçarlar. Sarkop'a dönen Gülayım ve Arslan burada evlenir.⁴⁴¹ Gülayım yurt ve millet sevgisini kendi aşkıdan üstün tutmuş bu asil davranışın karşılığını da hem halkını kurtararak hem de sevdiğine kavuşarak almıştır.

Kadının savaşçı kişiliğine, bağımsızlık tutkusuna, cesaret ve yiğitliğine Altay destanlarında da rastlanmaktadır. Oçı Bala destanı bunlardan biridir. Destana göre Oçı Bala ve ablası Oçıra Mancı adlı iki kız kardeş yurtlarında huzur içinde yaşarlar. Bir gün Oçı Bala ava çıkar. Kara dağın başından dünyayı izlerken, yer üstündeki yetmiş kağanın yurdunu işgal eden, insanlara zulmeden Kağan Kan Taacı görür. Kağan Kan Taacı oğlu Ak Calaa'yı, Oçı Bala'nın yurdunu işgal etmesi için uğurulamaktadır. Oçı Bala hemen avladığı hayvanları yüklenip yurduna geri döner. Ablasına gördüklerini anlatır. Ablası, başlarında bir kağan olmadığını o nedenle Ak Calaa'ya itaat etmeleri gerektiğini söyler. Buna karşılık Oçı Bala, kendisinin bu kötü kağana kul olmayacağını söyler ve Ak Calaa'ya karşı giderek savaşa tutuşur. Atın kanı deniz gibi, erin kanı nehir gibi akar, on binlerce asker ölür. Oçı Bala Ak Calaa'yı öldürür, atının sırtına yükler ve babasına gönderir. Destanın sonunda Oçı Bala Kağan Kan Taacı'yı da öldürür ve düşmandan ülkesini ebediyen kurtarır.⁴⁴²

Türk erkeği yiğittir. Bu nedenle kadının da kendisi gibi yiğit olmasını istemektedir. Bozkır kültüründe toplumun devamı, tehlikelerden korunabilmesi ve huzuru için kadının da yiğit yaradılışlı olması şarttır. Bundan dolayı kadın, savaşçı yanını geliştirerek hem erkeğinin, hem de yaşadığı toplumun beklentilerine cevap vermiş olur.

⁴⁴¹ Ceyhun Vedat Uygur, *Kırk Kız Destanı*, Ankara 2007, s.7 , 38 arası.

⁴⁴² İbrahim Dilek, *Altay Destanları II*, Ankara 2007, s. 27-28 .

2.3.5. Cariyeler

Eski Türklerde de tıpkı diğer medeniyetlerde olduğu gibi cariyelik ve kölelik kavramaları ve uygulamaları bulunmaktadır. Cariyelerin toplumdaki konum ve durumuna bakmadan evvel bu kavramın etimolojik gelişimine kısaca göz atalım.

Cariye Sözcüğünün Etimolojisi

Cariye savaş sırasında esir edilen veya para ile satın alınan sahipleri tarafından adeta menkul bir mal gözüyle bakılan, ellerinden her hak ve hürriyetleri alınmış, kadın ve kızlara denirdi. Savaş esirliği durumu, eski zamanların bütün milletlerinde geçerliydi. Alınan köleler efendilerine göre, iyi ve hafif, pek fena ve pek öldürücü işlerde kullanıldıkları gibi, cariyeler de özel hizmetlerde veya metres olarak kullanılırdı.⁴⁴³ Cariye sözcüğü farkı toplumlar da farklı terimlerle karşılık bulmuş, zaman zaman da küçük anlam kaymaları yaşamıştır.

Türklerde de cariyeye için kullanılan bazı kelimeler, bu kadınların(cariyelerin) sosyal durumlarını açıklamaktadır. Bu kadınlar çoğu zaman hizmetçi olmakla birlikte aynı zamanda sevgilidirler. S.Çağatay, Kutadgu Bilig ve Divanü Lügat-it Türkü inceler ve şu çıkarımda bulunur: “XI. yy da yazılmış olan Kaşgari de “avınçu”⁴⁴⁴ evlenilen bir nesne veya kimse anlamında iken aynı yerde “oxşağu” kadın yani oyuncak kadın olarak da gösterilmektedir. Divanü Lügat-it, 1427 ‘deki mısraı “avınçu sevgiler bile avnur” öz (senin) sevgili cariyelerle avunan vücut-(un) şeklinde tercüme edilip Kaşgari’deki avınçu ile izah etmek de mümkündür açıkça görüldüğü üzere, eski Türklerde de cariyeler, zaman zaman odalık veya sevgili görevlerini de yerine getirmektedir.”⁴⁴⁵

Eski Türkçede ve yazmalarda ‘cariye ‘için kullanılan “küng” hizmetçi kız, hizmetçi kadın manasındadır.⁴⁴⁶ Sarı Uygurlarda sözcük “kung” şeklindedir. Birçok lehçelerde bugüne kadar yaşayan “olca” sözcüğü de “harb ganimeti” anlamındadır. Mesela Kırım Türklerinde bu sözcük, “kadın, harb ganimeti ve cariyeye” manasındadır.⁴⁴⁷

⁴⁴³ Ali Seyyar, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri*, İstanbul, 2007, s.162.

⁴⁴⁴ Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügat-it Türk’te sözcüğü “avınçu” olarak göstermektedir. Avunulan, alışılan şey olarak açıklar ve” bunun için cariyelere de avunçu denir” ifadesini kulanır. Bkz. DLT, C. I, Ankara 2006, s.134.

⁴⁴⁵ Saadet Çağatay, “Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözlere”, s.103; Yusuf Has Hacı, *Kutadgu Bilig*, s.110.

⁴⁴⁶ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1968, s.122.

⁴⁴⁷ S.ÇAĞATAY, *a.g.m.* s.103.

Ekleme: seriye, cariyе, odalık. S.Çağatay bu sözün Ettuhfet'te de Türkçe kuma "ortak" sözünün Arapça karşılığı olarak verildiğini söylemektedir. Bu tabir de harp esnasında ele geçirilmiş ganimetler arasında bulunan kadınlara verilmiş yani cariyе anlamında olsa gerektir. Uygurlarda bulunan "esir" sözcüğü de cariyе demektir. Bu tabirlerde "olca"nın anlamına muvazi gitmekte olan "odalık" için kullanılan mecazi tabirlerdendir.

Anadolu'da halk dilinde "cariye" için çok az tabir bilinmektedir. Köy halkının yaşayış tarzına uymadığından herhalde bu tabirler muayyen bir mana değişimine tabi tutulmuştur. Karaveş, Konya, Sivas bölgesinde "cariye" anlamındadır. Tarama Sözlüğünde karavaş "cariye, hizmetçi kadın ve her iki cins için de "hizmetçi" olarak geçmektedir. Bu tabir Çince'den tercüme edilerek Türkçeye geçmiş olsa gerektir.

Daha eski yazı dillerinde bugünkü cariyе, odalık sözcükleri "keniz" (Ş.Sami) hizmetçi kadın cariyе olarak kullanılmaktadır. Bu söz Edirne, İzmir dolaylarında "oynak kadın" Çorum'da "güzel kız, hizmetçi kadın" anlamında kullanıldığı gibi birçok manaya gelen sıfat olarak da görev yapar. Mesela "güzel, titiz, çevik, mütenasip endamlı, işgüzar, becerikli" v.b...Anadolu'nun bir çok mahallerinde "erkek isteyen kızgın dişi kedi" karşılığında kullanılan "kırnav" aynı kelimedен mecazi olarak mı geçmiştir? Katii bir şey söylemek güçtür. Fakat güney ağızlarında "gırnav" (kavgacı kadın) ve Trabzon çevresinde "kınık" (uygunsuz kadın) , -r- düşmesi ve vokal asimilasyonuyla yukarıda geçen kınak sözünden çıkmış olsa gerektir.⁴⁴⁸

"Yalık" sözü de Anadolu'nun birçok yerlerinde çeşit çeşit manalara gelir. Mesela "uygunsuz kadın", "hafif meşrep kadın", "ahlaksız" gibi. Sözcük Kaşgarlı da "yalınguk" diye geçer, "cariye" ve "insan" anlamındadır. Uygurca da "insanlar" manasındadır. "Yalaka" sözü, Bolu çevresinde "sürtük", "Yallı" sözü ise Konya çevresinde "adi kadın" anlamındadır. Bu sözcükler belki de aynı kökten gelmiş olan teşkillerdir.

"Yamantı" sözü ise Edirne ve Tekirdağ çevresinde kullanılır ve "hizmetçi, sığıntı", her iki cins için de "hizmetçi" anlamlarına gelir. "Yamalık" ise, baldız, kız kardeşin ölümünden sonra onun kocasıyla evlenen kardeş demektir. "Yanaşık" ise Konya çevresinde kullanılmakta olup, "hizmetçi kadın" anlamındadır. "Yanaşma" sözcüğü ise Buca, İzmir çevresinde "cariye" , "sığıntı" ve "mülteci" gibi anlamlara

⁴⁴⁸ S.Çağatay, "Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözcükler", s.104.

gelir. Aynı sözcük Çanakkale ve Gelibolu'da şuradan buradan kaçıp gelmiş olan kız ve kadın için kullanılan tabirlerdir.⁴⁴⁹

Türklerde Cariyeler

Eski Türklerde de cariyе sözcüğü az çok yukarıdaki anlamlara gelmiş olmalıdır. Yazıtlarda, Eski Türklerle ilgili belgelerde cariyelik kurumu karşımıza çıkar. Hunlarda Ci-ci Kağan'ın Çinlilere ve Güney Hunlarına karşı verdiği son mücadelede hatunu ve cariyeleri de onunla birlikte dövdüşür.⁴⁵⁰ Demek ki cariyelerde savaş meydanlarında bulunabiliyor ve hatta savaşa dahi iştirak ediyor. Avrupa Hunlarında da cariyeler karşımıza çıkar. Hun ülkesini ziyaret eden Priskos, Attila'nın zevcesini ziyaret eder. Hatunun yanında birçok cariyе görür. Bu cariyeler renkli ipeklerle işlemeler hazırlamaktadır.⁴⁵¹ Priskos ve yanındakiler Bleda'nın dul eşlerinden birinin köyünde kalırlar. Bu kadın Priskos ve yanındakilere yiyecek ve güzel kadınlar gönderir. Demek ki cariyeler misafirlere de sunulmaktadır. Priskos, Attila'nın heyeti ile Onegesius'un (Attila'nın yakın adamı) köyüne yaklaştıklarında birçok kızın Attila'yı karşılamaya çıktığını da kaydetmektedir.⁴⁵²

Cariyelere yönelik benzer uygulamalar Gök-Türklerde de karşımıza çıkar. Gök-Türk ülkesine Bizans elçisi olarak gelen Zemarkhos'a Kağan lutuf nişanesi olarak bir Kırgız cariyе hediye eder. Gök-Türklerle ait yazıtlarda da cariyelik konusuna işaret eden ifadeler vardır. Örneğin, “Çin milletine beylik erkek evladı kul oldu, evladını kul eyledi. Pakize kız evladı cariyе oldu, evladını cariyе eyledi.”⁴⁵³ “Annem hatun, büyük annelerim, ablalarım, gelinim, prenseslerim içinde sağ kalanlar cariyе olacaklar idi”⁴⁵⁴ (Bilge Kağan yazıtı, IŞ, 9, sa.50) “Esirim, cariyem olan halkı gök yer emretti. Orada mızrakladım.”⁴⁵⁵ Kadınlar cariyе olmasın diye dövdüşülür, buna mukabil düşmanlık yapanlarda köle ve cariyе yapılır.

Uygur toplumunda da kölelik ve cariyelik kurumlarına rastlanmaktadır. Konuyla ilgili vesikalar mevcuttur. Ancak Uygurlardaki uygulamalar çağdaşı oldukları diğer toplumlar ve hatta Uygurlardan önceki Türk toplumları ile mukayese dahi edilemez.

⁴⁴⁹ B.Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu*, C.II, s.185.

⁴⁵⁰ Ali Ahmetbeyoğlu, *Gerek Seyyah Priskos'a (V.asır) Göre Avrupa Hunları*, YL. Tezi, s.40.

⁴⁵¹ A.Ahmetbeyoğlu, *a.g.t.* s.31.

⁴⁵² A.Ahmetbeyoğlu, *a.g.t.* s.33, ayrıca bkz. G. Nemeth, *Attila ve Hunları*, Ankara 1962, s.95.

⁴⁵³ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Ankara 1986, s.66.

⁴⁵⁴ H.N.Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, (Kül Tegin Yazıtı, ID7) s.32.

⁴⁵⁵ H.N.Orkun, *a.g.e.* (Kül Tegin Yazıtı IŞ, 9) s.50.

Zira Uygurlardaki köle ve cariyeler kendi iradelerine göre karar alabilmektedirler.⁴⁵⁶ Örneğin Uygurlar dönemine ait bir hukuk vesikasına göre demirci köle Baltur ile dokumacı köle Ay Sılıg sahiplerinden habersiz evlenmiş, efendileri de bu evliliği geç öğrenmelerine rağmen bozmayarak, evliliğin devamını sağlamışlardır.⁴⁵⁷

Konuyla ilgili Uygurca belge ve çevirisi şöyledir:

Metin	Çevirisi
1- bars yıl tokuz-unç ay altı otuz-ka	1- Kaplan yılı, dokuzuncu ayın yirmi altısında,
2- biz utuz-nung baltur atlıg temirçi	2- biz, Utuz'un Baltur adlı demirci
3- karabaş toyın-çuk-nung ay-sılıg	3- kölesi ile Toyunçuk'un Ay-Sılıg
4- atlıg ebçi karabaş bözçi bu ikegni	4- adlı dokumacı kadın kölesi, bu ikisi
5- begi-ler-inge ayıtmatın er ebçi	5- beylerinden izin almadan, koca ve karı
6- bolmış-lar kin men toyın-çuk	6- olmuşlar.Sonra biz, toyunçuk ile
7- utuz bilen eşitip atırmatın	7- Utuz, bundan haberdar olunca, onları ayırmadan
8- toyun-çuk-nung ebçi karabaş-ning	8- Toyunçuk'un kadın kölesinin
9- birtin toyın-çuk-nung ebçi karabaş-ning	9- vergisini ben Toyunçuk,
10-men utuz-nung temirci karabaş-ning	10-ve Utuz'un demirci kölesinin
11-birtin men utuz ok alır-men.men	11-vergisini de ben Utuz almaya karar verdik.
12-utuz kulum-nung temirçi karabaş-ning	12-Ben Utuz kulum hakkında toyunçuk'a ve
13-tip toyın-çuk-ka ebçi-ke çam kılmaz	13-kölesine karşı herhangi bir iddiada bulunmam
14-men, men toyun-çuk mening küng-nüng negü	14-Ben Toyunçuk da kölem hususunda Utuz'a ve kölesine
15-erser bar tip utuz-ka kul-ka	15-karşı her hangi bir davada bulunmam
16-çam kılmaz-men tanuk sarıg tanuk çaysu	16-Şahid Sarıg, şahid Çaysu,
17-tanuk ötüken temür bu tamga biz ikegü-	17-şahid Ötüken, (şahid) Temür.Bu mühür bizim
18-nüng ol men mongul-buka ayıtıp bitidim.	18- ikimizindir.Ben Mongul-Buka sorup yazdım. ⁴⁵⁸

Köle ve cariyeler para veya mal karşılığı alınıp satılabiliyor, azad edilebiliyor ve hatta miras bırakılabiliyordu.⁴⁵⁹ Uygurlar dönemine ait bir kadın köle (cariye) satışı ile ilgili vesika şöyledir:

⁴⁵⁶ B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.211.

⁴⁵⁷ N. Sevinç, *Eski Türkler de Kadın ve Aile*, s.47

⁴⁵⁸ Reşit Rahmeti Arat, "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *Makaleler*, C.I, yay. haz. O.F.Sertkaya, Ankara1987 s.559-60; Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi*, Ankara, 1987, s.147

⁴⁵⁹ Özkan İzgi, *a.g.e.* s.137-138,145.

Metin

- 1- (tongu)z yıl (al)tınç a(y) yangıka manga yap togrıl-ka
- 2- ...kümüş kerçek bolup kimz-un atlag ebçi karabaş(m)
- 3- -nı elig s(e)tir yarmak kümüş-ke ineçi-ke togru tomlıd(u)
- 4- (sat)dım bu karabaş s(a)tıgı kü(mü)ş-ni bitig kılmiş kün
- 5-üz-e men ineçi tüked sanap birtim men yap togrıl yme
- 6- tükel sanap aldım bu karabaş üz-(e-...ine(çi)
- 7- er (klıg) bol(z)-un tapl(asar) öz-i tutz-un taplamasar (a)d(ın)
- 8-... ötkürü s(a)tz-un bu karabaş yul-ınta men(ya)p to(grıl)
- 9- ...içim inim togmış-ım kadaş-ım yigen-im tagay-ı(m)
- 10- kim kayu çam çarım (kılmaz)un-lar apam birök çam çarım
- 11- k(ılsar)-lar bu karabaş tenginçe iki karabaş yaradu bir (ip)
- 12- yulup alz-un yuldaçı kişi korluk bolz-un bu bitig tut(a)
- 13- ineçi korsuz bolz-un tanuk elig tanuk takıçuk tanuk tarım
- 14- tanuk tobula bu tamga(meni) ngol men edgü togrıl kimz-un
- 15-tonguz yıl altınç ay on yangıka men ya-togrıl kimz-un
- 16-atlıg karabaş s(a)tıgı elig stir yarmak kümüş-üg ineçi
- 17 - -tin tükel altım tanu(k) takıçuk bu tamga meningol men edgü togrıl bitidim.

Çevirisi

- 1-Domuz yılı altıncı ay, yedinci günü bana Yap Togrıl'a
- 2- gümüş lazım olup Kimzun isimli kadın kölemi
- 3- ellistir yarmak gümüşe İneçi'ye tamamen sattım.
- 4- Bu kölenin satışı yapıldığı (ve) gümüş ödendiği gün
- 5- ben İneçi tamamen sayıp verdim.Ben Yap Togrıl yine
- 6- tamamen sayarak aldım. Bu köle üzerinde İneçi
- 7- kuvvetli olsun.Hoşlanırsa kendisi tutsun, hoşlanmazsa

- 8- bir başkasına satsın.Bu (kadın) kölenin satışında ben Yap Togrıl
- 9- ağabeyim, kardeşim, akrabam , atalarım, yeğenim, amcam(dayım)
- 10-kimse güçlük çıkarmasınlar.Eğer güçlük çıkartırlarsa
- 11-bu kadın kölenin aynısının iki tanesini verip
- 12- bu (iş yapanlar) zararlı olsunlar.Bu vesikayı (elinde) tutan
- 13- İneçi zararsız olsun.Şahit Elig, şahit Takıçuk, şahit Tarım
- 14-şahit Tobula.bu mühür benimdir.Ben Edgü Togrıl sorarak bitirdim.
- 15-Domuz yılı altıncı ay, onuncu günü ben yapTogrıl, Kimsun
- 16-isimli kölenin satışından elli stir yarmak gümüşü İneçi
- 17- den tamamen aldım.Şahit Takıçuk.Bu mühür benimdir.Ben Edgü togrıl bitirdim(yazdım)⁴⁶⁰

Uygurlarda kölelik ve cariyelik ile ilgili başka sözcüklere de rastlanmaktadır. Mesela “eget” (gerdek gecesi gelin için gönderilen hizmetçi), “egetlen” (cariye sahibi gelin), “karabaş” (hizmetçi kadın, sağdıç kadın) gibi... Bunlar bize Uygurlarda kölelik-cariyelik sistemlerinin özellikle varlıklı ailelerde yaygın olduğunu göstermektedir.⁴⁶¹

Köle ve cariyelerin ne tür davranışlara maruz kaldığı, neler yaşadığı, neler hissettiği ile ilgili bilgi sahibi olmamızı sağlayacak kaynaklar çok yetersizdir. Fakat Hunlar dönemine ait olan Çinli asil bir kadının cariyelik hikayesi, kurtuluşu, yaşadıklarını şiire dökmesi hakkında Çin kaynaklarında yer alan bilgiler oldukça ilginçtir. Bu konu hakkında Tilla Deniz Baykuzu, Çin kaynaklarına dayanarak şunları anlatmaktadır:

“Zarif bir genç kız olan Ts'ai Wen-chi, babasının doğu Han Hanedanlığının yüksek rütbeli bir görevlisi olmasından dolayı iyi bir eğitim alır. Çok iyi edebiyatçı ve müzisyen olan babası Ts'ai İ, kızını bu konularda bizzat kendisi yetiştirmiştir. Babasının yeteneklerini almış olan Wen-chi, edebiyata özellikle de müziğe karşı büyük ilgi ve sevgi beslemektedir. Babası akşamları müzik çalarken onu dinlemekte ve yaptığı hataları hemen fark etmektedir. Baba Ts'ai İ, “Siyah Flüt” adı verilen bir alet çalarken

⁴⁶⁰ Özkan İzgi, *Uygurların Siyasi...* s.143.

⁴⁶¹ Zekiye Genç, *Uygurlarda Kadın*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.84.

kızı, “Ku Ch’ing” adlı bir Çin entrumanında ustalaşmıştır. Kısa süre sonra babası onu hanedanlığın ileri gelenlerinden biri ile evlendirir. Ancak genç kız bir yıl sonra kocasının ölümü üzerine baba evine geri döner.

Hanedenliğin en karışık yıllarından olan M.S 194 yılında bir Hun birliği Çin başkentine saldırır, hatta saraya kadar girerek yağma yapar. Bu yağma sırasında Ts’ai Wen-chi de yakalanır ve Hun topraklarına esir olarak götürülür. Zarafeti ve güzelliğiyle Hunların sol Bilge prensinin dikkatini çeken genç kız, onun cariyesi yapılır. Tam on iki yıl Hunlarla birlikte yaşayan Wen-chi, prense iki de erkek evlat verir. Babasının arkadaşı olan ünlü general Ts’ao Ts’ao, onun Hunların elinde esir olduğunu öğrenir, kurtarmak için altın ve değerli hediyelerle bedelini ödeyerek onun ülkesine dönmesini sağlar. Ancak Wen-chi, bırakmak zorunda kaldığı çocuklarının acısını hep yaşar.⁴⁶²

Hou Han Shu, Hun Beyi’nin eşinin geri dönderilmesi konusunda nasıl bir tepkide bulunduğu dair hiçbir ipucu vermemektedir. Bildiğimiz onun eşini geri göndermeyi kabul ettiğidir. Bunun sebeplerini o dönemin kanunlarında ve Güney Hunlarının içinde bulunduğu şartlarda aramak doğru olacaktır. Eski Türk hukukuna göre savaşta ele geçirilen kişiler köle sayıldıkları için ve bedeli ödenen esir özgür olma hakkına sahip olduğundan özgür bırakılmış olabilir. Ne de olsa Wen-chi, bir savaş ganimetidir. Sol Bilge Beyi gibi büyük bir liderin cariyesi bile olsa esir sayılmaktadır. Bir diğer ihtimal ise şöyledir. O dönemde Güney Hunları hala Çin hakimiyetinde bulunmaktadırlar. Bu nedenle Sol Bilge Beyi gönül rızası ile olmasa da Wen-chi’yi göndermek suretiyle devlet çıkarlarını kendi isteklerinden önde tutmuş olabilir. Ancak çocuklar Hun hakanına aittir ve verilemez.⁴⁶³

Ts’ai Wen-chi, “Hun Flütünden⁴⁶⁴ On Sekiz Şarkı” adını verdiği şiirini dile getirmesiyle birlikte Çin tarihinde önemli bir yere sahip olur. On sekiz bölümden oluşan bu şiirde, Hun bozkırına gidişinden dönüşüne kadar geçen süre içinde yaşadığı duyguları, çektiği acıları ve vatan hasretini anlatır. Bu şiir onu, Çin edebiyat tarihinin en ünlü kadın şairlerinden biri yapar.⁴⁶⁵

⁴⁶² Tilla Deniz Baykuzu, “Güney Hunları ve Hun Flütünden On Sekiz Şarkı”, *BİLİG*, Bahar 2005, sayı 33, s.101-102.

⁴⁶³ Tilla Deniz Baykuzu, *a.g.m.* s.105.

⁴⁶⁴ Hun Flütü: Hun üflemeli müzik aletidir. Önceleri yaprakları kıvrıp üflemek suretiyle müzik yapan Hunlar daha sonra bunu ağaçtan yapmışlardır. Üç deliklidir. Han hanedenlağı döneminde kuzey sınırlarındaki kabilelerde ve Türkistan topraklarında yaşayan halklar arasında oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Zamanla Çin Hanaedanlıkları orkestralarının vazgeçilmez entrümanı haline gelmiştir.(Tilla Deniz Baykuzu, *a.g.e.* s.111)

⁴⁶⁵ Tilla Deniz Baykuzu, *a.g.m.* s.106.

Wen-chi'nin bu şiiri halk arasında da yayılır, hatta öyle bir an gelir ki burada anlatılan yurt sevgisi Çinli halk tarafından bayraklaştırılır, neredeyse Çinlilerin medeniyetsiz addettikleri kuzey kavimlerinin hakimiyetine karşı bir onur gösterisi olarak ele alınır. Böylece Wen-chi, Çin tarihinin bir kadın kahramanı haline gelir.⁴⁶⁶

Bu şiirin bazı bölümlerinin tercümesi ise şöyledir:

.....

Hun garnizonlarının ışıkları kilometrelerce uzaktan ışıldıyor.
Burada yaşlı ve güçsüzü öldürmek
Gence ve güçlüye tapınmak, bir gelenek!
Yeni otlaklarda geziniyor, seddin arkasında konaklıyorlar!
Arı ve karıncalar gibi, sığır ve koyun sürüleri otlaklara üşüşüyorlar.
Otlar ve su tükenince atlarına binecek ve sığırlarını sürecekle...
Bu yedinci bölüm arayışlarımın şarkısıdır!
Bu şekilde yaşamaktan nasıl da nefret ediyorum!

.....

Kendimi öldüremem zira hala umut dolu kalbim!
Tek arzuma kavuşmak için yeterince uzun yaşayabilirim.
Bir gün dut ve katalpa ağaçlarını evimin,
Belki de yeniden görebilirim!
Kemiklerim çoktan yok olurdu eğer ölmeye razı olsaydım.
Hun Karargahında günler ve aylar geçti,
Hun kocam beni sevdi ona iki oğul verdim.
Onları unutmayacağım bir şekilde yetiştirdim, büyüttüm!
Ama bozkır kamplarında yetiştikleri için üzgünüm,
Bu on birinci bölüm oğullarımın acısı içindir.
Yaşadıklarına bakınca yüreğim paramparça oluyor!

.....

Zavallı hayatımda asla inanmazdım!
Bir gün gelip aniden evime döneceğim hiç. aklıma gelmezdi.
Hun oğullarımı kucaklıyor ve onları okşuyorum,

⁴⁶⁶ Tilla Deniz Baykuzu, “Güney Hunları ve...” s.107.

Gözyaşları giysilerimizi ıslatıyor.
Han sarayından rüzgar gibi koşan dört atla
Bir elçi geldi beni almaya
Oğullarımın acısını kim ölçebilir?
Onlarla yaşayacağımı düşünmüşlerdi onlarla öleceğimi,
Şimdi ayrılmak zorunda olan benim!
Oğullarımın acısı kararttı güneşimi!
Beraberce uçardık uzaklara, eğer kanatlarımız olsaydı
Ayaklarımı hareket ettiremiyorum!
Attığım her adımda onlardan biraz daha uzaklaşıyorum!
Ruhum boğuluyor...
Siluetleri kaybolup gitti uzakta,
Geriye sadece sevgim kaldı!
On üçüncü bölüm telleri hızla çekerek çalıyorum,
Fakat melodi hüzünlü!
Hiç kimse içimi parçalayan kederimi bilemez!⁴⁶⁷

Oldukça dokunaklı olan bu şiir, belki de cariyeler olarak yaşamak zorunda kalan birçok kadının duygularını anlatmaktadır. Tarihin satır aralarına sakladığı belki başka hikayeler bulunur ve cariyeler kadınları, onların yaşadıklarını, tarihin akışına etkilerini daha iyi anlama fırsatı yakalarız.

2.3.6. Kadınların Giyim ve Uğraşları

Belli bir bölgede şu veya bu tarihi dönemde var olmuş giyim gibi özel bir maddi kültür dalının incelenmesi ve yeniden yapımı değişik kaynakların karmışık kullanımını gerektirir. Antropomorfik kaya imleri, garfitler, duvar resimleri, giyim malzemesi, yazılı ve etnografik veriler gibi.⁴⁶⁸ İslam Öncesi Türk kadın giyimi ile ilgili, yukarıdaki sözü edilen verilerin yeterli olmaması ve maddi kalıntıların kurganların soyulması neticesinde yok olması, bu konuda kaynak sorununu doğurmuştur. Eldeki malzemeler ışığında eski Türk giyimleri konusuna pek çok çalışmada temas edilmiştir. Elbiselerin ayrıntıları Eski Türk antropomorfik kaya heykellerle ve kurganlarla ilgili çalışmalarda

⁴⁶⁷ Tilla Deniz Baykuzu, “Güney Hunları ve...” s.107-108.

⁴⁶⁸ Gleb V. Kubarev, “Sanat Malzemelerine Göre Orta Asyalı Türklerin Giyimi”, *Türkler*, C.IV, s. 193.

yer almıştır. Bazı yazarların makalelerinde de Türk giyiminin şu veya bu unsurlarıyla ilgili yorumlar yapılmıştır.⁴⁶⁹ Ancak bu konuda özel çalışmalar yoktur Eldeki veriler ve uzmanların görüşleri ışığında Türk kadınının giyimi ile ilgili bilgiler şöyledir: Eski Türklerde elbiseye “ton” (don) veya “kedüm/kedgü) denmektedir. Elbise günümüzde olduğu gibi eskiden de dış elbise ve iç elbise olarak ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca elbiseler, günümüzde olduğu gibi eskidende ütülenerek giyilmektedir.⁴⁷⁰

Kurganlarda çıkan elbiselere, kaya resimlerine ve heykellere bakılırsa, Türklerin kıyafeti bugünkü medeni kıyafete çok yakındır.⁴⁷¹ Kadınların ve erkeklerin kıyafetleri de birbirinden pek ayrılmamaktadır.⁴⁷² Diyebiliriz ki Türk erkeği hangi elbiseyi giyiyorsa Türk kadını da aynı elbiseyi giymektedir. Yalnız kadınların elbiselerinin etekleri, erkeklerin elbiselerine göre daha uzun olmaktadır.⁴⁷³

Erkek giyiminde olduğu gibi kadın kıyafetleri de üç parçadan oluşmaktadır. Ayağa giyilen şalvar,⁴⁷⁴ vücuda giyilen cepken⁴⁷⁵ ve üstlük.⁴⁷⁶ Kadınların ayaklarına çizme⁴⁷⁷ veya çizme yerine normal sayılabilecek bir ayakkabı, başlarına ise süslü başlıklar⁴⁷⁸ giydikleri anlaşılmaktadır.⁴⁷⁹ Bunların dışında eski Türklerin mevsimlik giysilerinin olduğu da açıktır. Ayrıca daha şatafatlı ve iyi nitelikte malzemenin yapılmakla birlikte, bayramlık elbiselerin sıradan elbiselerden ayrılır tarafı olmadığı da görülmektedir. Değişik toplumsal düzeydeki insanların elbisesini ayıran şeyin tarzdan

⁴⁶⁹ Liu Mau-Tsai, Nejat Diyarbakirli, Şerfettin Turan gibi yazarların eserlerinde bu konuda yorumlar vardır.

⁴⁷⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş* C.V, s.9; Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, s. 32.

⁴⁷¹ Salim Koca, *a.g.m.* s. 32.

⁴⁷² Gleb V. Kubarev, *a.g.m.* s.195; Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, s. 211; Salim Koca, *a.g.m.* s. 32; Radloff, *Sibirya’dan II*, s. 271.

⁴⁷³ Salim Koca, *a.g.m.* s.32.

⁴⁷⁴ Şalvar: Şalvar veya pantolon giymek savşçı kavimlere ait bir giyim adettir. Ata binen herkes bir pantolon giymek zorundadır. Ancak pantolonlar çoğu zaman kaftanların altında kalmaları ve aynı zamanda da çizmenin de pantolonun bir kısmını kapatması nedeniyle adeta iç don, şeklinde görünmektedir. Türklerin giydikleri pantolonları iki gruba ayırmak mümkündür. 1) Seyahat ve savaş pantolonları, 2) Günlük pantolonlar. Seyahat ve savaş pantolonları herhalde deriden, günlük pantolonlar ise kumaştan yapılmış olsa gerektir.(B.Ögel, *a.g.e.* s. 101, 103) Kenkol kurganında bulunan kadın iskeleti Türk kadın giyimi konusunda önemli ipuçları vermektedir. Kadın cesedi kısmen mumyalanmış ve başı kırmızı ipek bir kumaşla örtülerek ensesine bağlanmıştır. İpekli entarisinin üzerinde ipekten bağlar görünmektedir. Ayaklarında da çarık bulunmaktadır. Tetkike değer nokta, kadının da deriden bir pantolon giymiş olmasıdır.(B.Ögel, *a.g.e.* s. 93, 94) Pantolon veya şalvar örnekleri için bkz. Resim:2.

⁴⁷⁵ Cepken: Kısa ceket, yağmurluk. Türk kadınları ve erkekleri tarafından dış giyim olarak kullanılmıştır. (B.Ögel, *a.g.e.* s. 8) Cepken örnekleri için bkz. Resim: 3.

⁴⁷⁶ Üstlük: Dış don. Dışa giyilen elbise, taşkı ton, yani dış elbise. Eski Anadolu metnlerinde ise buna üstlük denmektedir. bkz. Hun elbiseleri, Resim: 4,5,6,7

⁴⁷⁷ Türk çizmeleri çeşit bakımından ikiye ayrılabilir. 1) Deri çizme. 2) Keçe çizme. Şekil bakımından da tam ve yarım olmak üzere iki bölüme ayrılabilir.(B.Ögel, *a.g.e.* s. 113) çorap ve çizme örnekleri için bkz. Resim:8,9,10,

⁴⁷⁸ Başlıklar: Bürüncük, bürüncük. Kadın başörtüsü. Pek çok millette ve bölgede birbirine benzer. Uygurlar döneminde bogtak denilen şapkalar da görülmektedir. (B.Ögel, *a.g.e.* s. 189) Wang Yen-Te’nin belirttiğine göre Uygur kadınları başlarına Yu-mao giyerler. Su-mu-che diye de bilinir. Bu şapkanın bir Hu (barbar) giyimi olduğu da söylenmektedir. Bu başlıkla ilgili başka bir açıklama ise Uygur kızlarının kalpak şeklindeki başlıkları olduğu yönündedir. (Özkan İzgi, *Wang Yen-Te’nin Seyahatnamesi*, s. 58.) Hun başlıkları için bkz. Resim : 11.

⁴⁷⁹ Şerafettin Turan, *a.g.e.* s.210.

ziyade kumaş olduğu gör÷lmektedir. Süslü ipek belli bir konum içindir ama ev yapımı yün elbiseler ve kürk giyimi başka bir konuma işaret etmektedir.⁴⁸⁰

Türk elbisesi genetik olarak Hun çağına kadar gider. Arkeolojik malzemelerde birçok benzerlik vardır. Astarın varlığı, dış giyside sıcak tutmak için keçe kullanımı vb. Üst Edigan mevkiindeki (Altay) 10. kurganda bulunan, M.Ö. 1-2. yy.'a ait bir kadın mezarındaki giysi, özellikle ilginçtir. Bu giysi hemen hemen, tamamen korunmuş ipekten yapılma bir gevşek elbisedir. Temel nitelikleri göz önüne alınırsa, eski Türk modellerine benzer ama yaka ve koluğu yoktur, yarı baldıra ulaşır, uzun dar yarıları⁴⁸¹ vardır ve sağdan sola iliklenir.⁴⁸² Elbisenin yerini zaman zaman gömleklerin aldığı da görülür.⁴⁸³

Kurgan kazılarında çıkarılan materyallere göre kadınlar çok süslü, hayvan kürklü veya hayvan postundan kaftanlarda⁴⁸⁴ giymektedirler. Örneğin sincap postundan yapılmış bir kaftan bulunmuştur.⁴⁸⁵ Kaftanların bir kısmı dizlere kadar gelirken bir kısmı ise daha uzundur. Bu uzun kaftanlara Orhun bölgesindeki Göktürklerden kalma heykellerin istisnasız hepsinde rast gelmektedir. Kaftanlar genellikle belde kemerler⁴⁸⁶ (bel bağı, kayış, kur) veya kuşaklarla (kurşak) sıkılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla sürekli hareket etme ve aşırı soğuk iklime uyum sağlama ihtiyacı zevkleri de etkileyerek, gerekli nesneleri asmak için bağcıkları olan süslü kemerlerin tercih edilmesine yol açmaktadır.⁴⁸⁷ Bunun yanında havanın soğuk ve yağmurlu olma durumlarına göre, elbiselerin üzerine kürkten paltolar veya yağmurluklar da alınmaktadır.⁴⁸⁸ Ayrıca samur kürkünden yapılmış bulunan bir başlık, kullanılan serpuşların da süslü olduğunu göstermektedir. Bulunan iki uzun deri çizmeden biri boncuklar ve piramit kristalleriyle süslüdür. Bu bir tören çizmesi olmalıdır. Çünkü çizmenin tabanı da süslenmiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁰ Gleb V. Kubarev, “Sanat Malzemelerine...” s.196.

⁴⁸¹ Yen: Yen (yeng) sözcüğü Türk giyim tarihinin ünlü ve yaygın deyişidir. Türkçe de üç anlayışın karşılığı olarak kullanılır. 1) Elbise kolu 2) Kol ağız 3) Kolluk . Ancak bu manayı ayırmak gerekir. Yen sözü daha çok elbise kolu anlamına gelmektedir. (B.Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C.V, s. 61.) Yen örnekleri için bkz. Resim: 12.

⁴⁸² Gleb V. Kubarev, “Sanat Malzemelerine Göre...” s.96.

⁴⁸³ Salim KOCA, “Eski Türklerde...” s. 33.

⁴⁸⁴ Kaftan: Elbise üzerine giyilen üstlük. Türkistan’daki kalmak ve Anadolu’da da çukal denilen zırhın karşılığıdır. Dokunduğu malzeme her çağa göre değişir. Pamuklu ve genellikle astarlı olmaktadır. Astarsızları da görülür. (B.Ögel, *a.g.e.* s. 6,7.)

⁴⁸⁵ Yaşar Çoruhlu, “Hun Sanatı”, *Türkler*, C. IV. s. 71.

⁴⁸⁶ Kuşak veya kemerler örnekleri için bkz. Resim:13.

⁴⁸⁷ Carter V.Findley, *Dünya Tarihinde Türkler* s.61.

⁴⁸⁸ Saim Koca, *a.g.m.* s. 33.

⁴⁸⁹ Yaşar Çoruhlu, “Hun Sanatı”, *Türkler*, C.IV, s.71.

Yine kazı materyallerine göre kadınların saçları çoğu kere örgülüdür. Bazen erkekler gibi tepe perçemi bırakmaktadırlar. Bu şekilde tepedeki sivri bir tutam şeklinde düzenlenmiş saç tuvaletlerine Polomsak Ukok platosu kurganlarındaki cesetlerde de rastlanmıştır.⁴⁹⁰ Kadınlarda süslenme ve takı en eski dönemlerden itibaren büyük önem taşımıştır. Türk kurganlarından özellikle kadınların kullandığı çeşitli süs ve süslenme eşyaları çıkarılmıştır. Bunlar küpe, gerdanlık, bilezik, boncuk, inci, tarak ve ayna gibi eşyalardır. Bu süs eşyalarının bir kısmı Türk kültürünün eseri değildir. Bunlar şüphesiz akınlarda komşu kavimlerden ganimet olarak alınmış olmalıdır.⁴⁹¹

Ali Ahmetbeyoğlu'nun ifadesine göre Hun kadınları süse oldukça ehemmiyet vermektedir. Kadınlar at üzerinde rahat hareket etmeyi kolaylaştıracak pantolonlardan başka, işlenmiş altın, gümüş ile değişik desenlerde süsler ile donatılmış kıymetli kumaş, ipek ve tüllerden yapılmış entari şeklinde elbise, manto, kuşak, başlık kullanmaktadırlar. Ayakkabı olarak deriden yapılmış çizme ve sandalet, pantolonun paçasını büzmek içinde özel kayışlar kullanmaktadır.⁴⁹² Hunlu genç kıza ait Mezöberg mezar buluntusunda altın ayakkabı tokası ele geçirilmiştir.⁴⁹³ Ayrıca altın bilezik, gerdanlık, kolye, inci, küpe, taç, toka, yüzük elbiselerini süsleyen çengelli iğne, kemikten yapılmış tarak kullanmaktadırlar. Kullanılan ziynet eşyalar sanatkarlar tarafından çeşitli hayvan figürleri şeklinde imal edilmiştir.⁴⁹⁴ Höckrich'te bir mezarda tek başına defnedilmiş kadın iskeletinin başucunda kırmızı taşlarla süslü taç bulunmuştur. Daha sonraları başka arkeolojik kazılarda da benzer taşlar ele geçirilmiştir. Bunlar arasında en ilgi çekenini üzerinde çift kartal tasviri bulunan Kerç'te ortaya çıkarılan taçtır. Hunlar zamanından günümüze intikal eden altın parçaları içerisinde en değerlisi Nagyszekssos'da ele geçirilen hazinede bulunan 470 gram ağırlığındaki altın gerdanlıktır. Hun hanımlarının kullandığı ziynet ve techizan malzemeleri umumiyetle altın yahut gümüşten yapıldığı gibi, değişik renklerde kıymetli taşlar, figürlerle de süslenmiştir. Kadınların taktığı ziynetin kıymeti, kendisi ile kocasının asaletinin, zenginliğinin, rütbe ve mevkiinin göstergelerinden birisini oluşturmaktadır.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ Yaşar Çoruhlu, "Hun Sanatı" s.71.

⁴⁹¹ Salim Koca, "Eski Türklerde..." s.33. Kadın saçları için bkz. Resim:14,15.

⁴⁹² Ali Ahmetbeyoğlu, "Dört Tekerlekli Yük Arabalarından Köşklere Hun Kadını", s.55.

⁴⁹³ Ali Ahmetbeyoğlu, *a.g.m.* s.56.

⁴⁹⁴ Kadınların kullandıkları süs eşyası örnekleri için bkz. Resim:16,17,18,19,20.

⁴⁹⁵ Ali, Ahmetbeyoğlu, *a.g.m.* s.57-58.

Türk kadınının giyim geleneğinin devam ettiğini gösteren buluntular vardır. Mesela Kadirge kurganı Gök-Türkler çağına aittir. Burada bulunan kalıntılar Macaristan'daki kalıntılara benzemektedir. İpekliler, küpeler, boncuklar, kabarık inci dizileri ile süslenmiş plakalar, kayış uçlarına ait süsler vb.⁴⁹⁶ Giyim geleneği Uygurlarda da birtakım değişikliklere rağmen devam etmiştir.⁴⁹⁷ Uygur kadınlarının kıyafetleri Çinli kadınlar tarafından örnek alınmış ve bu durum şiirlere bile konu olmuştur. Çinli kadın şair Hua Ruy, Kasr Şiiri adlı şiirinde, Tang sülalesi döneminde, saray hanımlarının, milli bayramlarda Uygurlar gibi giyindiğini şöyle anlatmaktadır:

Bindiği Uygur atı, Uygur libası giydiği,

Bu libasda çilve etti tel gibi ince belleri.⁴⁹⁸

Başka bir şiir ise şöyle demektedir:

Gece tellal Liang Cou'da kılar temaşasını,

Duyduğundan o sıra tam Kuçar sazını,

Oldu Uygurca süslenmek kız kadınlar adeti,

Büyük maharet sayıldı çalmak sazı Uygurlar gibi.⁴⁹⁹

Benzer bir durum Hazarlarda da karşımıza çıkar. 731'de Bizans hükümdarı Leon oğlu Kostantinos'a Hazar hakanın kızını almıştır. İrene adıyla vaftiz edilen bu prenses Bizans sarayına milli Hazar elbisesi ile gelmiş, merasimde bu elbiseyi giymiş ve çiçek adı verilen bu Türk elbisesi, bundan sonra Bizans sarayında yine bu isimle tanınarak meşhur ve moda olmuştur.⁵⁰⁰

Radloff'un Altay bölgesi ile ilgili verdiği bilgiler de kültürel devamlılığın kanıtıdır. Radloff Altay kadınlarının giyim kuşamları ile ilgili şunları söylemektedir: “Esas Altay halkları arasında erkek, kadın ve çocukların iç çamaşırları tamamıyla aynıdır. Bu, kuşak üzerinden biraz sarkan, önü açık ve eğri yakalı bir gömlektir (çamça) ibarettir. Gömleğin yenleri elin ortasına yetiyecek kadar uzunlukta ve omuzdan

⁴⁹⁶ B.Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, s. 141.

⁴⁹⁷ Uygurlarda giyim konusu çalışılmış olduğundan, tekrara düşmemek adına burada ele alınmamıştır. Bu konuyla ilgili bakınız. Zekiye Genç, *Uygurlarda Kadın*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MSGSÜ, 2009, s.84-90.

⁴⁹⁸ Alimcan İneyet, “Çin Edebiyatında Türklerle İlgili Şiirler”, *Türk Kültürü*, Yıl XXXI, S.359, Mart 1993, s. 178

⁴⁹⁹ Alimcan İneyet, *a.g.m.* s.176.

⁵⁰⁰ H.Namık Orkun, *Türk Tarihi II*, Ankara 1946, s.149; İ.Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.267-268.

ele kadar aynı genişliktedir. Dar yaka hiçbir zaman iliklenmez, bilakis gömlek bir kuşakla tutturulur.⁵⁰¹

Kadın giyimi erkeklerinkinden ancak dış elbiselerin şekli ile ayrılır. Kadınlar bir kaftan ve ya üzerine kumaş geçirmiş bir kürk giyerler. Bu kürk tamamiyle erkeklerinkine benzer. Fakat bunun üzerine bir de kolsuz ve uzun etekli hafif bir yelek geçirirler. Bunun kol delikleri çok geniş olduğundan, geniş yeni, kürk üzerinde rahatça taşınabilir. Öyle ki kürkün geniş kolları mezkur deliği tamamiyle doldurur. Yelek ön taraftan bele kadar gelir, fakat arkadan topuklara kadar iner. Bir metre kadar genişlikte olan bu etek, frakı andırır, fakat ortasından kesilmemiştir. Yelek bazen koyu renkte de olur. Yaka, etek ve kol açıklığının kenarlarına takriben beş santim genişliğinde karışık renkte (çok defa sarı ve kırmızı) ekler takılır. Ata binildiğinde yeleğin etekliği atın kuyruk kayışı üzerine bırakılır. Fakat bu yelek ancak evlenmiş kadınlar tarafından giyilir ve böylece evliliğin bir işareti gibidir.⁵⁰²

Kadın ve kızlar saçlarını kesmezler. Evli kadınlar saçlarını iki büyük parça halinde örerek ya önden ya da arkadan sarkıtırlar ve uçlarına da iki demir parçası (tömir tokpak) bağlarlar. Kadının saç örgüsü beline kadar gelmelidir, daha kısa ise eklenir, çünkü tokpak bel hizasında raptedilir. 12 yaşına kadar olan kızlarda başın ön tarafı traş edilir, büyütülen arka kısmı birçok parçalar halinde örülerek uçlarına altınlı kordon ve sedefli midyeler (poduk) takılır. Büyümüş kızlar saçlarının ön tarafını da büyütür ve ikiye ayırır ve yüzün her iki tarafından serbestçe sarkıtırlar. (Saç demetlerine şanka denir.) Büyümüş kızlarda saçın arka kısmı diğer kız çocuklarıinki gibidir, ancak bundan başka uçlarına ağaç değnekçikler (ağaç tokpak) de bağlanır. Uzun şenkalarla ağaçtan süsler, yetişkin kızların işaretidir.⁵⁰³

Gerek yeşkin kız gerek kadınların taktığı küpelerin şekli şöyledir: “S” şeklinde bükülmüş ince bakır veya gümüş tel kulak memesine takılır. Bunun alt kıvrımına ince kuğu tüyünden bir püskül geçirilir ve bundan başka cam, inci, düğme, sedef gibi ağır süsler de eklenir ki, bunlar çok defa boyun zinciri gibi iki küpeyi birbiriyle birleştirir. Küpe süsünün ağırlığı kulak memesini kopardığından, kulak memesi üç veya dörde ayrılmış kadınlara rastlamak mümkündür.”⁵⁰⁴

⁵⁰¹ W. Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 271-272.

⁵⁰² W. Radloff, *a.g.e.* s. 274.

⁵⁰³ W. Radloff, *a.g.e.* s.275.

⁵⁰⁴ W. Radloff, *a.g.e.* s. 276.

Radloff Kazak kadınları ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Kadınların pantolon ve çizmeleri aşağı yukarı aynen erkeklerinkine benzer. Kadınlarla kızlar, saç tuvaletleri ile birbirinden ayrılır. Kadınlar saçlarını iki veya üç belik halinde ayırır, umumiyetle bunları sedef, maden parçası, inci ve madeni paralarla süsleyerek ikisini omuzlarından sarkıtır, halbuki kızlar birçok ince örgüler yapar ve bunları yine kadınlar gibi şerit ve madeni eşya ile süslerler. Zengin Kazak kadınları, çoğu gümüşten yapılan yüzük, bilezik ve zincir gibi süsleri çok severler. Bundan başka bol miktarda ak ve kırmızı boya kullanır ve parmaklarını sarıya boyarlar. Gerek erkek, gerek kadınlar ve kızlar süslenmeyi severler.”⁵⁰⁵

Gündelik hayatın her alanında erkeğinin yanında olan Türk kadını, çocuğunu yetiştirmek, çadırı kurmak, sofrayı koyup aile bireylerini ve misafirleri doyurmak gibi görevlerinin yanı sıra dokumacılık, keçe yapımı, hayvanların sağılması gibi uğraşlarla da sosyal ve ekonomik hayata katkı sağlamıştır.⁵⁰⁶ Göçebe Türk topluluğunun bütün kadınları ve kızları, zamanlarını keçe yaygı yapımı hazırlıklarında veya tezgahlarının başında geçirmektedirler. Hepsi birer sanat eseri hüviyetinde renk cümbüşü ile bezenmiş keçeleri, nefis halı dokumaları ve bu işler için kullanılacak iplikleri bükme (yün eğirmek, pamuk ve ketenden kumaş dokumak) geçirmektedirler.⁵⁰⁷ Böylece Pazırık halısı gibi namı dünyaya yayılmış halı, kilim ve keçe dokumaları ortaya çıkmıştır. Esvap ve çeşitli kışlık eşyaların dokunma ameliyesi çadırın içinde yapılırken, yapağı ve yünün boyanması aynı zamanda keçe yapımı sadece sıcak aylarda ve açık havada olmaktadır.⁵⁰⁸ Genellikle her aile ihtiyacı olan kumaşı kendisi dokumakta, elbisesini, ayakkabısını kendisi yapmaktadır.⁵⁰⁹ Yün, keçe ve deriler göçebe için gerekli her şeyi yapmalarını sağlamaktadır. Elbise, çadırı örtecek keçe, çorap, çadırın içini tefriş edecek dokumalar...⁵¹⁰

Göçebenin evi çadırı(yurt) dır. Çadırların içinde kadın eliyle dokunmuş örnekler hakimdir. Fevkalade dokunmuş halılar, zengin nakışlarla bezenmiş keçeler yeri ve duvarları kaplarlar. Bunlar göçebe çadırlarının konforu ve süsünü meydana getirirler. Dokunan bu el sanatlarının en göze çarpanları duvarlara asılır. Ayrıca deve, at, eşek heybeleri, eşya taşımak için büyüklü küçüklü heybeler dokunmuştur. Çadırın bir

⁵⁰⁵ W. Radloff, *Sibirya'dan II*, s. 478.

⁵⁰⁶ H.Namık Orkun, *Türk Tarihi I*, s. 140.

⁵⁰⁷ Nejat Diyarbakirli, “Eski Türklerde Kültür ve Sanat”, *Türkler*, C.III, Ankara 2002, s.846.

⁵⁰⁸ Nejat Diyarbakirli, *a.g.m.* s.846.

⁵⁰⁹ Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, s.33.

⁵¹⁰ Halı, keçe ve diğer dokuma örnekleri için bkz. Resim:22,23,24,25,26,27,28. Dokumacılıkta kullanılan ağırşak ve ok uçları, bkz. Resim:29

köşesinde nakışlı çuvallar yer alır. Bunlar hububat, yün, hayvan yemi, tuz vs. saklamak için yapılır. Bazıları giyecek çuvalı olarak bir çeşit gardrop görevi görür.⁵¹¹

Kadınlar sadece dokuma işi ile uğraşmaz. Koyunların sağılması da kadınların görevidir. Evin hanımına yetişmiş kız evlatları yardım eder. Ancak koyun miktarı çok fazla ise evin erkekleri de koyun sağma işine zaman zaman yardım eder.⁵¹² Kadınlar çarşı pazar işlerinde de rol oynar. Yaptıkları veya yetiştirdikleri ürünleri satarak, ihtiyaç duydukları şeyleri satın alabilirler.⁵¹³

Radloff, Altaylı kadınların gündelik hayatlarını şöyle anlatmaktadır: “Daha güneş doğmadan erkekler tatlı uykuda iken, ev kadınları muayyen yaşı aşmamış olan kadın akrabalar, on iki yaşından yukarı kızlar ve kadın hizmetçiler hepsi de yataklarından kalkar. Bir kısmı kovalarla yurdun etrafındaki inek koyun ve keçileri sağmaya çıkar, bir kısmı hayvan yavrularını sular ve bir iki tanesi de odun getirerek mutfak için ilk hazırlığa başlar. Bir saat sonra süt dolu kovalar yurda taşınır. Kazanın altında ateş yanar, süt kaynar ve tulumlara dökülür. Arkasından tekrar kazan asılarak kahvaltı hazırlığı başlar. Bu sırada erkekler de kalkar ve kahvaltıya oturur... Çocukların yemeğini hemen hemen her defa anneleri yedirir. Bundan sonra evin hanımı dikişe oturur. Eski elbise ve çizmeleri onarır, yenilerini hazırlar, eyer örtüsü ve tulum diker. Bu işlerde ona büyük kızları da yardım eder, diğer akraba veya hizmetçiler ise mutfakta uğraşır. Ayran karıştırılır, süt kaymağı alınır, tereyağı yapılır, içki hazırlanır...”⁵¹⁴ Hangi yüzyılda olursa olsun, göçebe kadınların işleri ve uğraşları aynı şeyler olmalıdır. Günümüzde varlığını sürdüren göçebe yörüklerde de kadınların görev ve sorumlulukları, geçmişte yaşamış kadınların uğraşlarından, sorumluluklarından pek de farklı değildir.

⁵¹¹ Nejat Diyarbekirli, “Eski Türklerde Kültür ve Sanat” s.848.

⁵¹² Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat” s. 25.

⁵¹³ A. Sait Aykut, *İbn Batuta Seyahatnamesi*, s. 472.

⁵¹⁴ W. Radloff, *Sibirya’dan* II s. 305-306

SONUÇ

Sosyal, siyasi, ekonomik, kültür ve sanat hayatının içinde hatta savaş meydanında eşinin yanında olan Türk kadını çağdaşı olan kadınlardan çok farklı bir yere ve konuma sahip olmuştur. Katun ünvanını alan hükümdar eşleri, yeri geldiğinde ülke savunmuş, devlet yönetiminde görev almış, ülke çıkarlarını korumuş, veliahtlar arasından tahta çıkacak olanı belirlemiştir. Hanedan mensubu prensesler ise gerekli hallerde, siyasi çıkarlar ve devlet menfaatleri uğruna bilmediği memleketlere gelin gitmiştir. Bu nedenle Türk kadını tarihin her döneminde aile ve toplumun vazgeçilmez unsuru olma özelliğini korumuştur.

Soylu kadınlar devlet işlerinde görev alıp, ülke yönetiminde, toplum menfaatlerinin korunmasında rol oynarken, sosyal hayatın içindeki Türk kadını aile içinde eşinin yanında her türlü söz hakkına sahip olmuş, aile içi iş bölümünde eşiyle birlikte sorumluluğu paylaşmıştır. Ekonomik hayata da destek vermiş, dikiş dikmiş, keçe yapmış, kumaş dokumuş, gerektiğinde çadır kurup sökmüş, çarşı pazar işi görmüş, en önemlisi de çocuklarını yetiştirmiştir. Kadın çocukları üzerinde eşi ile aynı oranda etkili ve söz sahibi olmuştur. Türklerde görülen pederi aile yapısı aile içinde kadını güçlü kılmıştır.

Yabancı seyyahların hayret ve hayranlığına sebep olan Türk kadını, güzelliği, namus ve iffetine düşkünlüğü, cesareti ile kendi çağında özel bir yere sahip olmuştur. Türk kızları ile evlenmek ayrıcalık olmuş, yabancı hakanlar bu tür evlilikler yapabilmek adına zaman zaman birbirleriyle yarışmışlardır. Benzer şekilde yabancı prenseslerde Türk topraklarına gelin gelmiştir.

Toplumun değer yargıları, gelenek ve görenekleri de kadından yana olmuş, kadını korumaya yönelik kanunlar, kadını koruma altına alan leviratus gibi uygulamalar görülmüştür. Bu uygulamaların izlerine günümüz Türk toplumlarında da rastlamak mümkündür. Sözün özü, sürekli mücadele ve zor koşullara rağmen Türk kadını, sosyal, kültürel, dini hayatta ve aile içinde saygın yerini daima korumuş, hak ettiği değeri görmüştür.

KAYNAKLAR

- AHMETBEYOĞLU, Ali**, *Avrupa Hun İmparatorluğu*, TTK Yayınları, Ankara 2001.
- _____, *Grek Seyyah Priskosa Göre Avrupa Hunları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.
- _____, Dört Tekerlekli Yük Arabalarından Köşklere Hun Kadını ve Kullandığı Ziynet Eşyaları, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.43 İstanbul 2007.
- AKMATALİYEV, Abdıldacan**, *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*, Türkiye Türkçesine Aktaran: Kalmamat Kulamshaev, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- ALPTEKİN, Erkin**, *Uygur Türkleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1978.
- ARAT, Reşit Rahmeti**, *Eski Türk Şiiri*, TTK Ankara 1986.
- _____, *Makaleler I*, Yayına hazırlayan: Osman Fikri SERTKAYA, Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları Ankara 1987.
- ARSAL, Sadri Maksudi**, “Eski Türklerin Hususi Hukuku”, *Türkler*, C.III, Ankara 2002.
- ATSIZ, Nihal**, *Türk Ülküsü*, Burhan Basım ve Yayınevi, İstanbul 1946.
- AYDIN, M. Akif**, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 1995.
- AYKUT, A.Sait**, *İbn. Battuta Seyahatnamesi*, C.I, İstanbul, 2004.
- BANGLUOĞLU, Tahsin**, “Türklerde Aile”, *Aile Yazıları I*, haz. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991.
- BARTHOLD, Vasilij Viladimiroviç**, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. Kazım Yaşar Koprıman, İsmail Aka, TTK, Ankara 2006.
- _____, “Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair”, çev. Abdülkadir İnan, *Belleten* TTK, Cilt XI, S. 43, 1947.
- _____, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, 3.bs. TTK, Ankara 1990.
- BAŞAR, Hayati**, *Eski Türklerde Aile*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

- BAŞTAV, Şerif**, “Hazar Kağanlığı Tarihi”, *Tarihte Türk Devletleri*, C.I, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, S.149, Ankara 1987.
- _____, *Makaleler*, haz. E.Semih Yalçın, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- BAYKUZU, Tilla Deniz**, “Güney Hunları ve Hun Flütünden On Sekiz Şarkı” *Bilig*, S.33, Bahar, İstanbul 2005.
- _____, “Hunların Kayıp Kitapları ve Sutralar”, *Bilig*, S.44, Kış, İstanbul 2008.
- BEDİRHAN, Yaşar**, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya 2004.
- BİNLER, Mehmet Ziya**, *Türk Dünyası Aile ve Akrabalık Terimleri Sözlüğü*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
- BRİON, Marcel**, *Asya ve Avrupa’da Hunlar*, çev. Reşat Uzmen, Çatı Yayınları, İstanbul 2005.
- BROOK, Kevin Alan**, *Hazar Yahudileri*, çev. İsmail TULÇALI, Nokta Kitap, İstanbul 2005.
- CAFEROĞLU, Ahmet**, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1968.
- _____, “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstılahları”, *Türkiyat Mecmuası*, C.V., İstanbul 1968 .
- CUMBUR, Müjgan**, *Türk Kadını İçin*, Türk Kadınları Kültür Derneği Genel Merkez Yayınları, Ankara 1997.
- ÇAĞATAY, Saadet**, “Türkçede “Kadın” İçin Kullanılan Sözler”, *Saadet Çağatay’ın Yayınlanmış Tüm Makaleleri*, haz. Aysu ATA, İstanbul 2008.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin**, *Türk Destan Kahramanları*, And Yayınları İstanbul 1977.
- _____, “Türk Toplumunda Kadın”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S.46, Mayıs, İstanbul 1968.
- _____, *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2004.
- ÇİMEN, Latife Kabaklı**, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, İstanbul, 2008.
- ÇORUHLU, Yaşar**, “Hun Sanatı”, *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- DİLEK, İbrahim**, *Altay Destanları II*, TDK yayınları, Ankara 2007.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer**, *Oğuz’dan Selçukluya*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1994.
- _____, *Orta-Asya Türk İmparatorluğu VI-VII Yüzyıllar*, İmge Kitabevi Ankara 2005.

- DİYARBEKİRLİ, Nejdad**, “Eski Türklerde Kültür ve Sanat”, *Türkler*, Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- DONUK, Abdülkadir**, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türlerde Aile”, *Aile Yazıları I*, haz. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğem, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991.
- _____, “Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesi’nde Müşterek Akrabalık İsimleri Üzerine”, *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına*, Prof.Gülçin ÇANDARLIOĞLU’NA Armağan, Editörler Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara, Osman Yorulmaz, Mimar Sinan Güzelsanatlar Üniversitesi, İstanbul 2008.
- DUNLOP, Douglas Morton**, *Hazar Yahudi Tarihi*, çev. Zahide Ay, Selenge Yayınları, İstanbul 2008.
- EBERHARD, Wolfram**, *Çin Tarihi*, TTK, Ankara, 1947.
- _____, *Çin’in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, İdeal Matbaası, Ankara 1942.
- EI-KAŞGARİ, Mahmut**, *Divanü Lugati’t Türk*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- ENGİNÜN, İnci**, “Manas Destanı’nda Kadın”, *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 12-16 Eylül 1994) Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.II, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- ERDENTUĞ, Aygen**, “Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri”, *Aile Yazıları I*, haz. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991.
- ERGÜDEN, Işık**, *Marco Polo Seyahatnamesi*, İstanbul 2003.
- ERÖZ, Mehmet**, *Türk Ailesi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977.
- _____, *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991.
- ESİN, Emel**, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri**, “Türklerde Aile İktimaiyatı”, *Aile Yazıları I*, haz. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, T.C.Başbakanlık Aile Araştırmaları Başkanlığı, Ankara 1991
- FİNDLEY, Carter V.**, *Dünya Tarihinde Türkler*, çev. Ayşen Anadol, Kitap Yayınevi İstanbul 2006.
- GALİMA, Musline.**, *Turan’ın Alp Kızları*, çev. Ahsen Batur, Şa-to Türkiyat Yayınları, İstanbul 2001

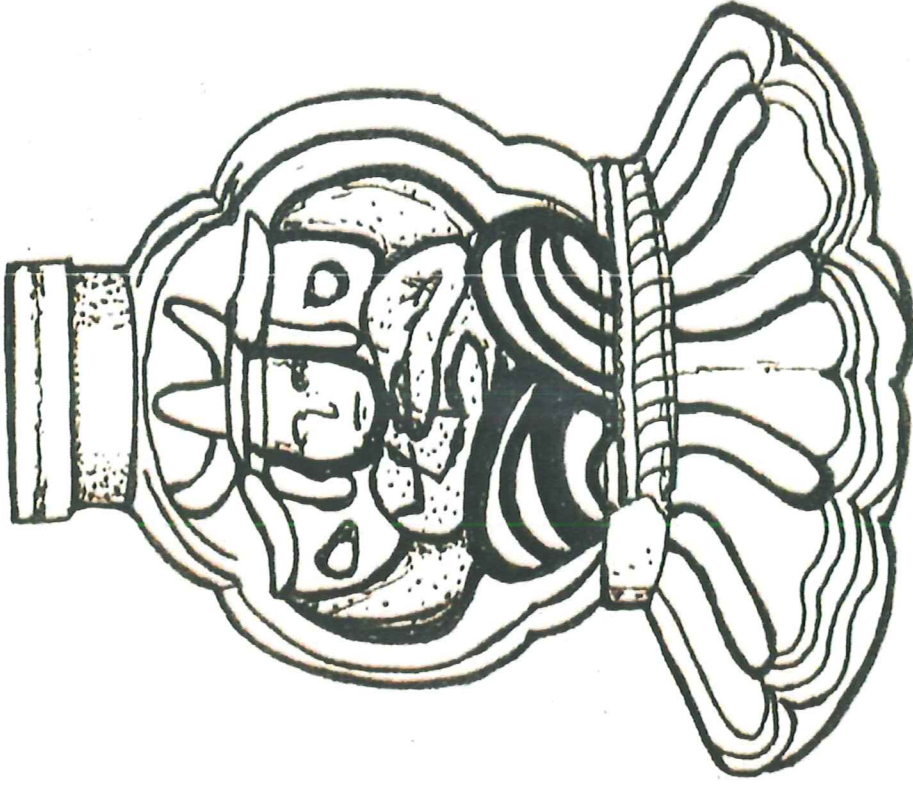
- GEDİKLİ, Yusuf**, “Hun Türkçesi Üzerine Araştırma ve İncelemeler” , *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 174, Haziran 2008
- GENÇ, Zekiye**, *Uygurlarda Kadın*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- GIRAUD, Rene**, *Gök Türk İmparatorluğu, (680-734)*, çev. İsmail Mangaltepe, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999 Yayınları, Ankara 1975
- _____, *Hunlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2002.
- GOLDEN, Peter B.**, *Hazar Çalışmaları*, çev.Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul 2006
- GÖKALP, Ziya**, *Kitaplar*, haz. Şevket Beysanoğlu-Yusuf Çotuksöken, M.Fahrettin Kırzioğlu, Mustafa Koç, M.Sabri Koz, YKY, İstanbul 2007.
- _____, *Türk Devleti’nin Tekamülü*, Hazırlayan: Kazım Yaşar Koprman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- _____, *Türk Uygarlığı Tarihi*, haz.Yusuf Çotuksöken, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1991.
- GÖKBEL, Ahmet**, *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- GÖKÇE, Birsan**, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme”, *Aile Yazıları I*, haz. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Başkanlığı, Ankara 1991.
- GÖKYAY, Orhan Şaik**, *Dedem Korkut Kitabı*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- GÖMEÇ, Saadettin**, “Kagan ve Katun”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1997.
- _____, *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*, Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1997.
- _____, *Kök Türk Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- GUMİLEV, Lev Nikolayeviç**, *Hunlar*, çev. Ahsen Batur, Selenge yay. İstanbul 2002.
- _____, *Eski Türkler*, çev. Ahsen Batur, Selenge yay. İstanbul 2002.
- _____, *Avrasya’dan Makaleler*, çev. Ahsen Batur, Selenge yay. İstanbul 2006.
- GÜLTEPE, Necati**, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.
- GÜRSOY-NASKALİ, Emine**, *Altay Destanı*, Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, YKY, İstanbul 1999.
- HAS HACİP, Yusuf**, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, TTK, Ankara 2003.
- HİNÇER, İhsan**, “Türklerde Başlık ve Mehir”, *I.Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara 1974.

- IŞIK, Emin**, “Türk Aile Yapısının Kültürel Temelleri”, *Sosyo-Ekonomik Yönleriyle Aile Sempozyumu*, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 1991
- İNAN, Abdülkadir**, “Çin Edebiyatında Türkler’le İlgili Şiirler”, *Türk Kültürü*, Yıl XXXI, S. 359, Mart 1993
- _____, “Tarihte ve Bugün Şamanizm”, *Materyaller ve Araştırmalar*, 2. baskı, TTK, Ankara 1972.
- _____, “Türk Düğünlerinde Egzagamie İzleri”, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Basımevi, Ankara 1987.
- _____, “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Türk Yurdu*, C.IV, no.22, 1934.
- İNAYET, Alimcan**, “Çin Edebiyatında Türklerle İlgili Şiirler”, *Türk Kültürü*, Yıl XXXI, S.359, Mart 1993.
- İNDİRKAŞ, Zühre**, İslam Öncesi Türk Kadınına Bakış, Oluşum, Nisan-Mayıs, 2002
- İZGİ, Özkan**, *Uygurların Siyasi ve Kültürel Tarihi*, TKAE Ankara 1987.
- _____, “Uygur Hukuk Vesikaları”, *Makaleler I*, haz. O.F. Sertkaya, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.
- _____, *Wang Yen-te’nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK, Ankara 1989.
- _____, *Kutluk Bilge Kül Kağan Böğü Kağan ve Uygurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1986.
- KABAKLI ÇİMEN, Latife**, *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- KAFESOĞLU, İbrahim**, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987.
- _____, *Türk Milli Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1977.
- KİTAPÇI, Zekeriya**, “Hazarlar Hakkında Yeni Tarihi Gerçekler”, *Türk Dünyası Araştırmaları* Vakfı, S.155, Nisan 2005.
- KOCA Salim**, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Türkler*, haz.Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- KOŞAY, Hamit Z.**, *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, Maarif Vekaleti, İstanbul 1944.
- KUBAREV, Gleb V.**, “Sanat Malzemelerine Göre Orta Asyalı Türklerin Giyimi”, *Türkler*, haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C.IV, Ankara 2002.

- LİGETİ, Lajos**, *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay, TTK, Yayınları, Ankara 1986.
- MAU-TSAI, Lui**, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, çev. Ersel Kayaoğlu, Deniz Banguoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.
- NEMETH, Gyula**, *Attila ve Hunları*, çev. Şerif Baştav, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1982.
- ONAT, Ayşe, ORSOY, Sema, ERCİLASUN, Konuralp ERCİLASUN**, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanlığı Tarihi, Bölüm 94 A/B Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, TTK Basımevi, Ankara 2004.
- ORKUN, H.Namık.**, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1987
_____, *Türk Tarihi*, I ve II, Akba Kitabevi, Ankara 1946.
- ÖGEL, Bahaeddin**, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1981.
_____, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1988.
_____, *Türk Mitolojisi*, C.I, 2.bs., TTK, Ankara 1993.
_____, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.V, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978
- RADLOFF, Wilhelm.**, *Sibirya'dan I*, Maarif Matbaası, İstanbul 1954.
_____, *Sibirya'dan, II*, Maarif Matbaası, İstanbul 1956.
- RASONYI, Laszlo**, *Tarihte Türklük*, TKAE, Ankara 1971.
- ROUX, Jean Paul**, “Ortaçağ Türk Kadını I”, çev. Gönül Yılmaz, *Erdem*, Ocak 1989.
_____, “Ortaçağ Türk Kadını II”, çev. Gönül Yılmaz, *Erdem*, Eylül 1990.
- SALMAN, Hüseyin**, “Karluklarda Sosyal ve Kültürel Hayat,” Türk Dünyası Araştırmaları, Nisan 1983.
- SEMEN, Sofi-Trom**, *Atalarımız Hunlar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.
- SEVİNÇ, Nejdet**, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, TDAV, İstanbul 1987.
- SEYYAR, Ali**, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri*, Değişim Yayınları, İstanbul 2007.
- SİNOR, Denis**, *Erken İç Asya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- SPULER, Berthold**, *Gök Türklerin Dini ve Kültürü Hakkında Mülahazalar*, TTK Basımevi, Ankara, 1981.
- SÜMER, Faruk**, *Oğuzlar*, 3.bs. Ana Yayınları, İstanbul, 1980.
_____, *Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, C.XVII, S.(3-4) Ankara 1959.
- ŞEŞEN, Ramazan**, *İbn. Fazlan Seyahatnamesi*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.

- _____, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TKAE, Ankara 1985.
- TAŞAĞIL, Ahmet**, *Gök-Türkler II*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- _____, *Gök-Türkler I*, 2.baskı, TTK Yayınları, Ankara 2003.
- _____, *Gök-Türkler III*, TTK yayınları, Ankara 2004
- TEZCAN, Mahmut**, “İslam Öncesi ve Sonrası Eski Türk Ailesinin Sosyo-Kültürel Nitelikleri”, *Tarih Boyunca Türklerde Ev ve Aile Semineri 25-26 Mayıs 1998 Bildiriler*, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2000.
- _____, *Türk Aile Antropolojisi*, İmge Kitabevi, İstanbul 2000.
- TOGAN, İsenbike, KARA, Gülnar, BAYSAL, Cahide**, *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ANG TARİHİ (Chiu T'ang-shu)*, TTK, Ankara 2006.
- TURAN, Şerafettin**, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990.
- URAL, Orhan**, *Üç Destan*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1972.
- UYGUR, Ceyhun Vedat**, *Karakalpak Destanları, Kırk Kız Destanı*, TDK Yayınları, Ankara 2007.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya**, “Aile”, *Aile Yazıları I*, , haz. Beylül Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991.
- YILDIZ, Naciye**, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- YÜCEL, Mualla Uydu**, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK, Ankara 2007.

EKLER

Kanatlı kadın (Umay) tasvirli
broş minusinski müzesi

Resim : 1

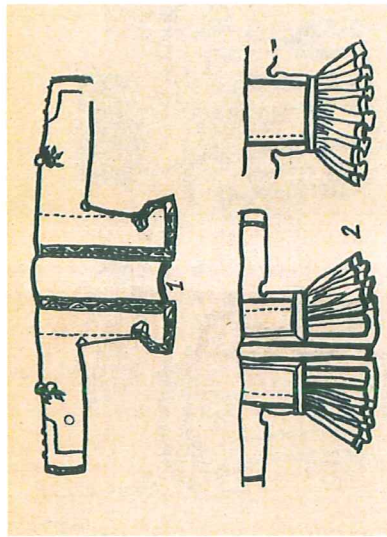
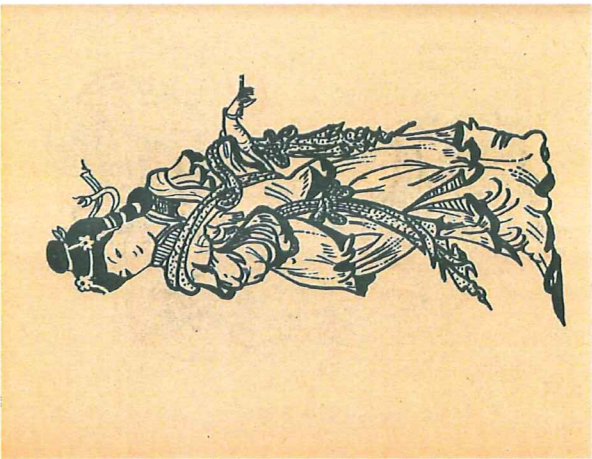

HUNLARA AIT PANTOLON

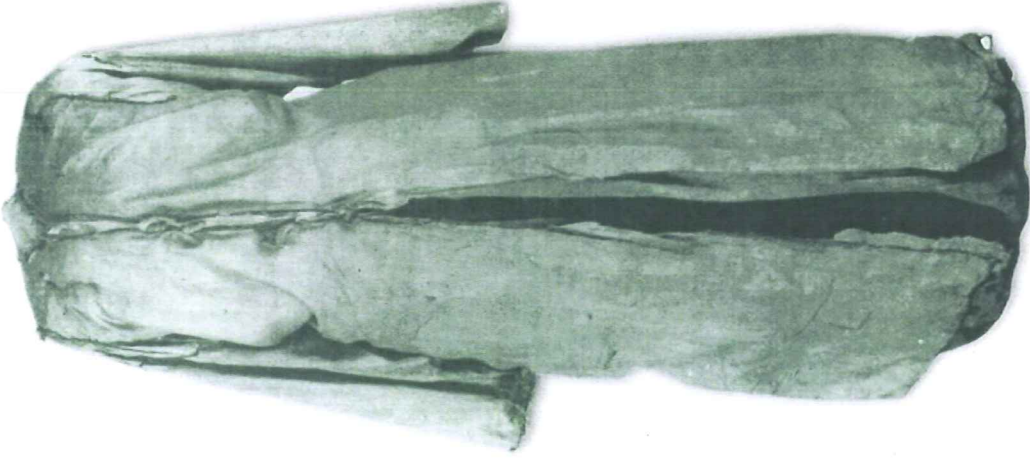

HUNLARA AIT PANTOLON

Resim : 2

Resim : 3

ELBISE, HUN DÖNEMİ

Resim : 4

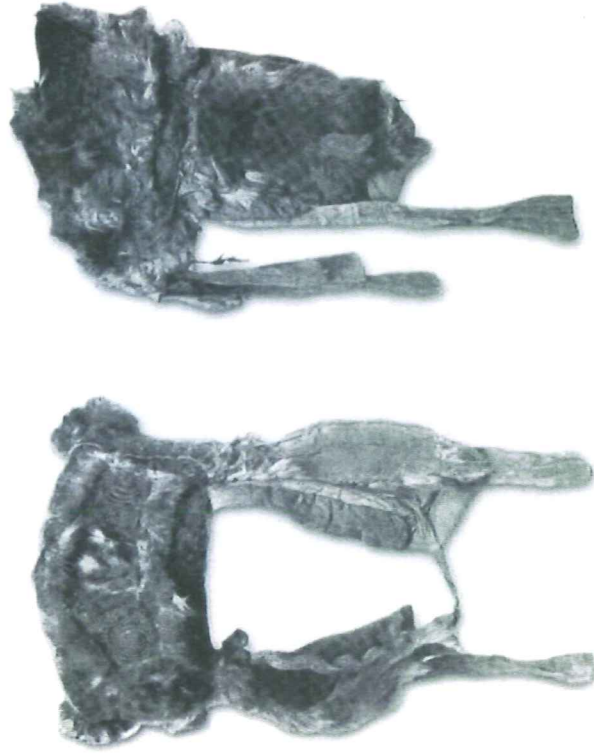
HUNLAR DÖNEMİNE AİT ELBİSE

Resim : 5

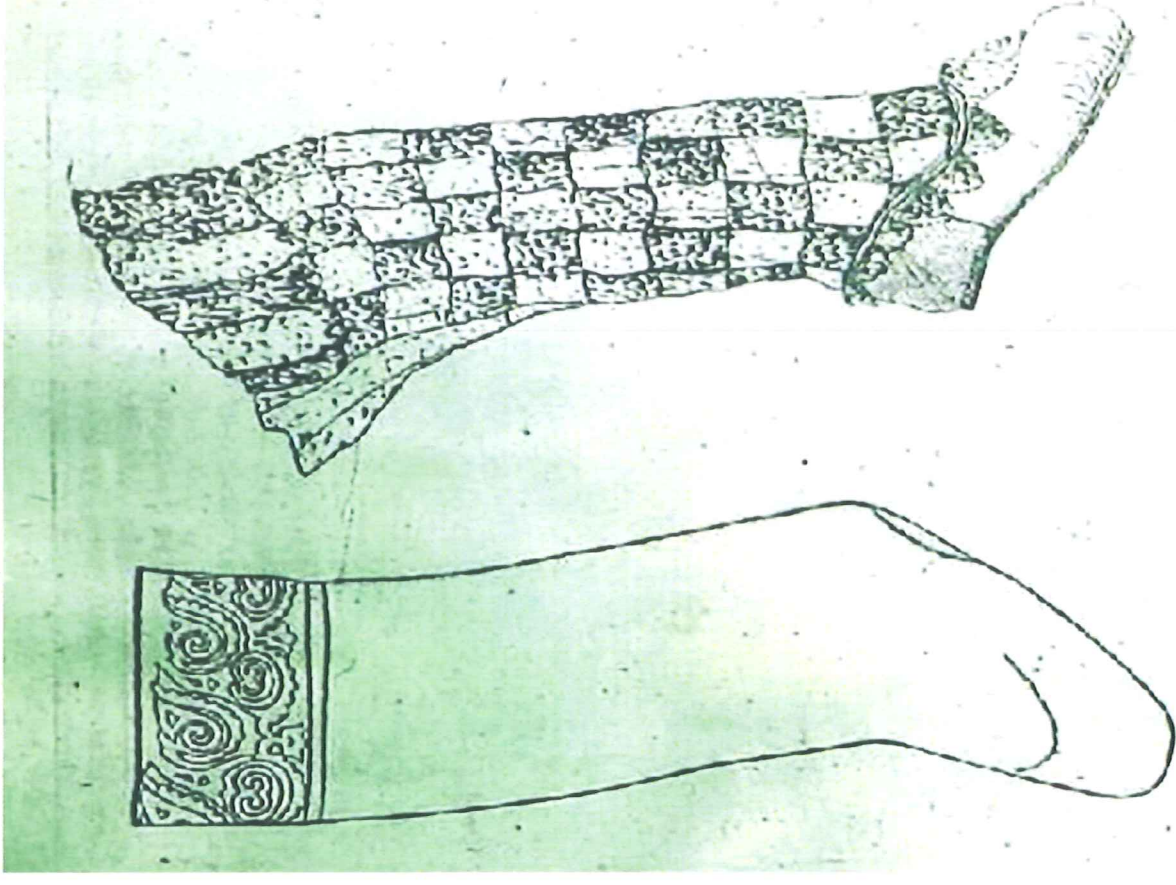
ELBİSE. HUN DÖNEMİ

Resim : 6

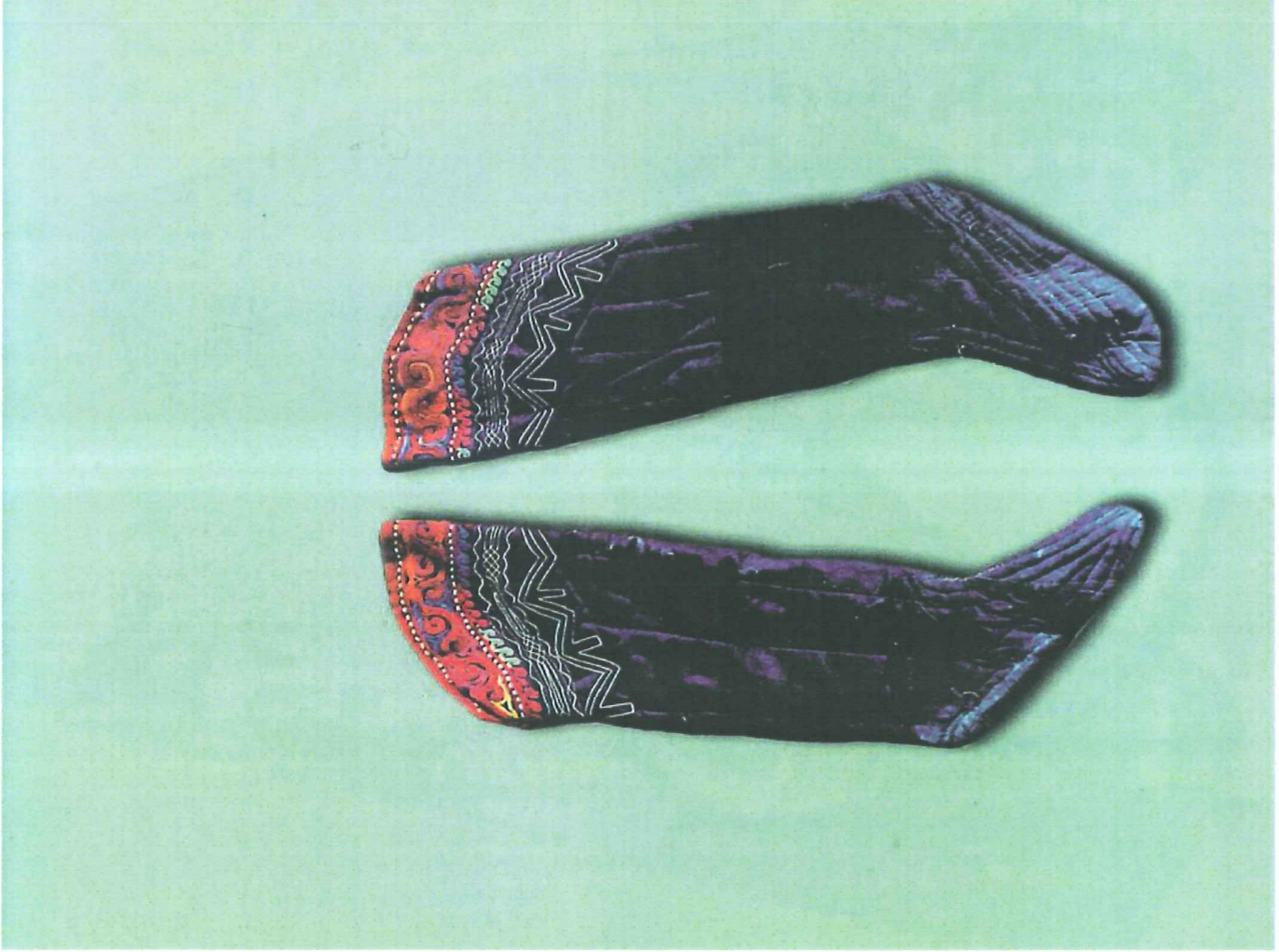
HUN DÖNEMİ. ELBİSE

Resim : 7

Konç yeri koç başı motifleri ile süslenmiş yün ve keçeden yapılmış çoraplar

Resim : 8

Resim : 9

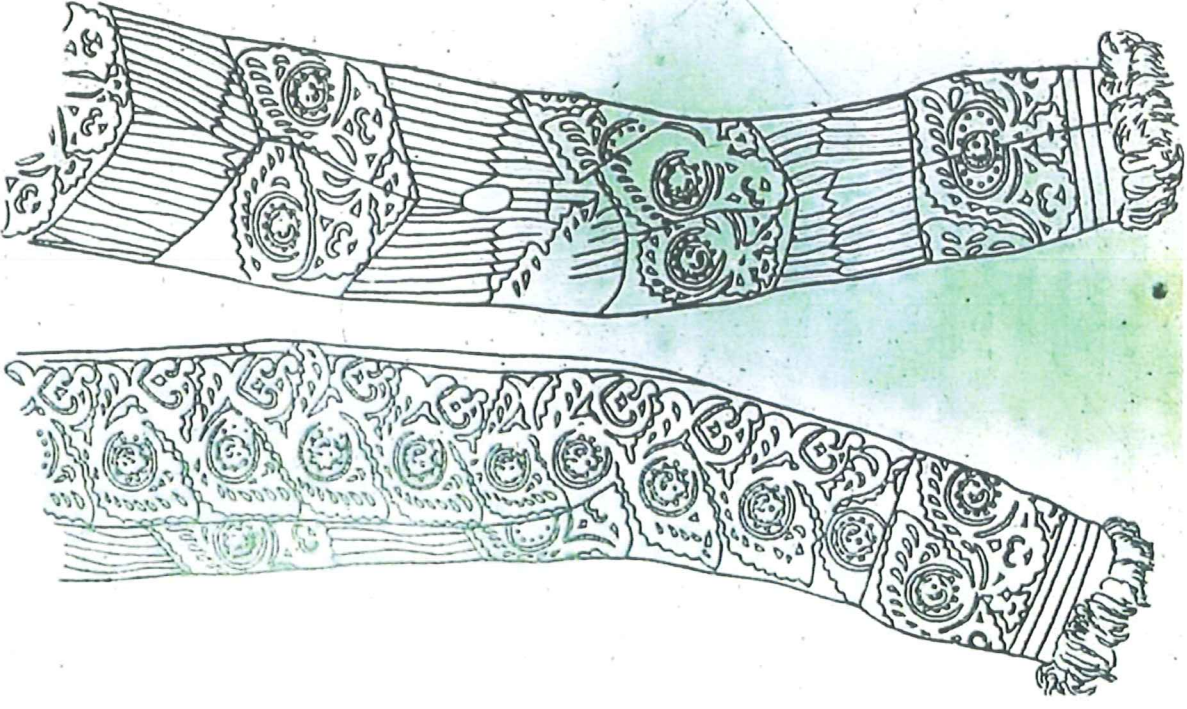
Kadın ayakkabısı,
Pazırık

Resim : 10

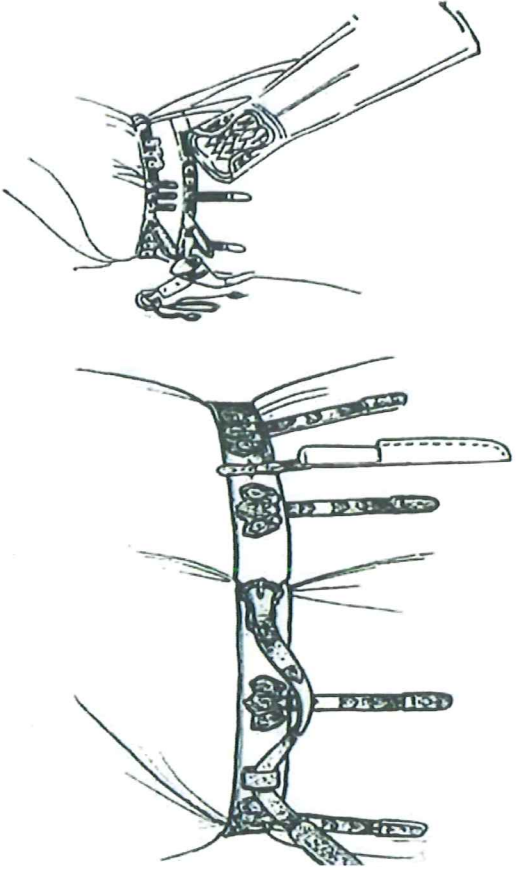
NOIN ULA KURGANINDAN HUN BAŞLIKLARI

Resim : 11

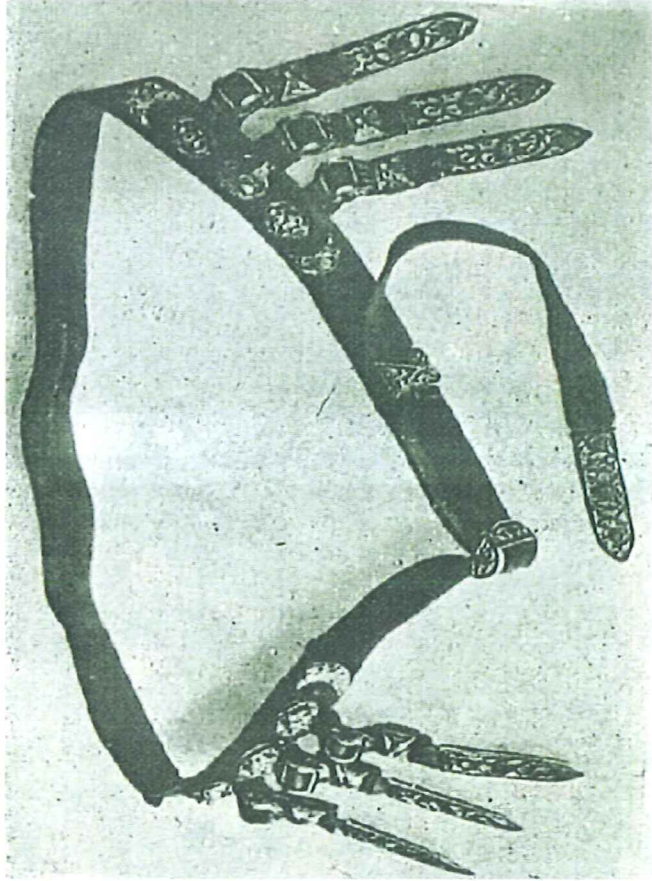

II. Pazırık kurganından çıkarılmış bir kadın elbisesine ait kol süsü

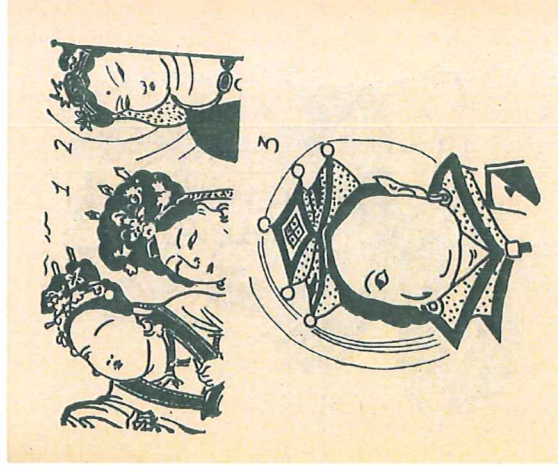
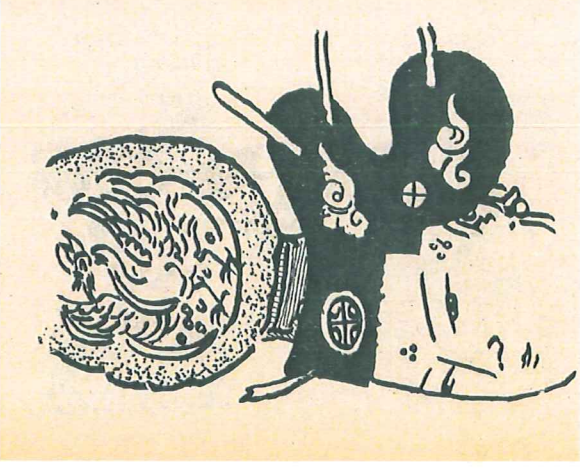
Resim : 12

Erken devir Türk topluluklarında görülen sarkıntılı kemerler

Deriden yapılmış bir kuşak

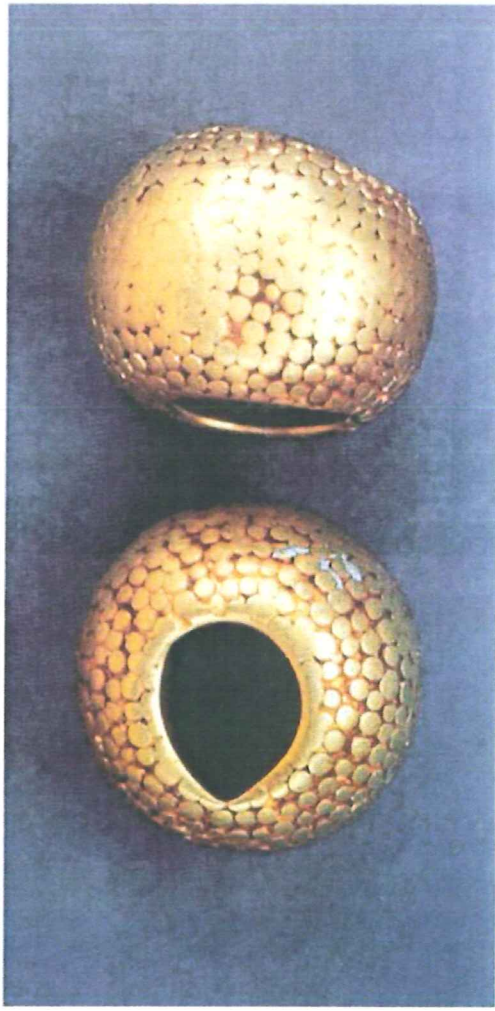
Resim : 13

Resim : 14

Hotan, Prenses figürlü ipek parçasından ayrıntı
(7. yy) (London, British Museum.)

Resim : 15

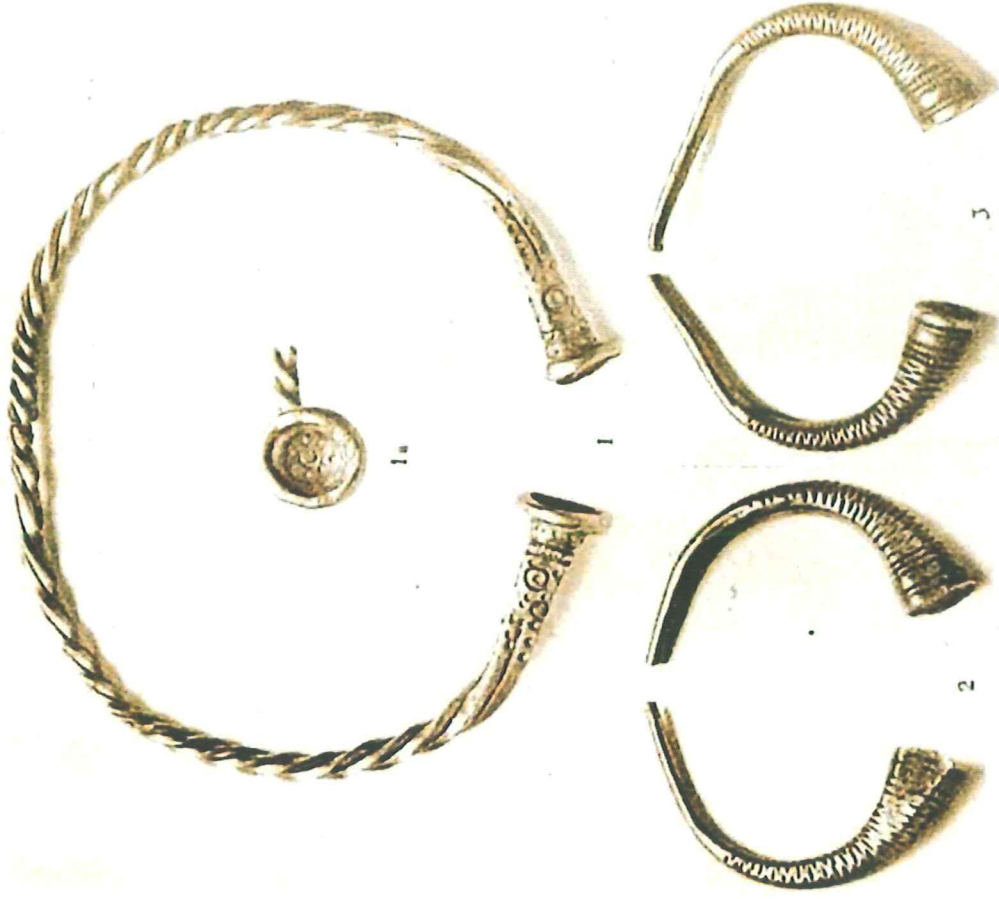

KADIN SÜS EŞYASI PARÇALARI
(M.Ö. V. YY.)

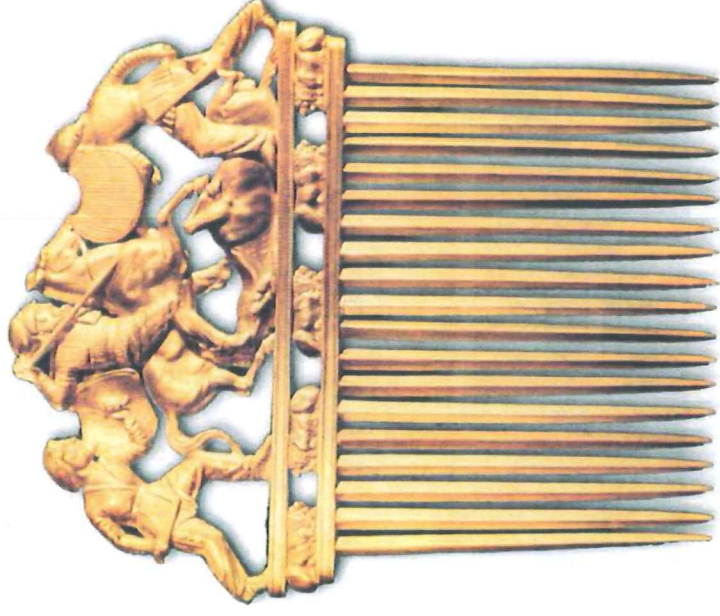
BİLEZİK, BEŞ-ÖBA KURGANI
(M.Ö. VI-V. YY.)

Resim : 16

Batı Hunlarına ait süs eşyaları, (Miava Köhalom, Sarmusag buluntularından)

Resim : 17

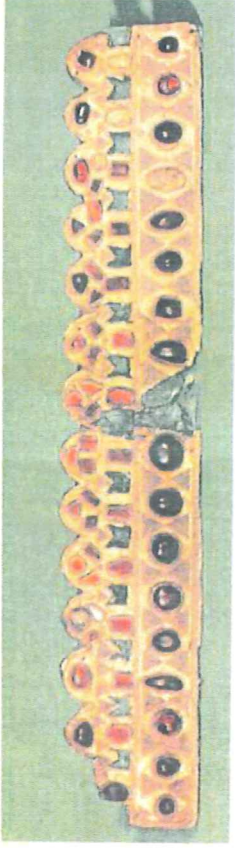

Altın Tarak

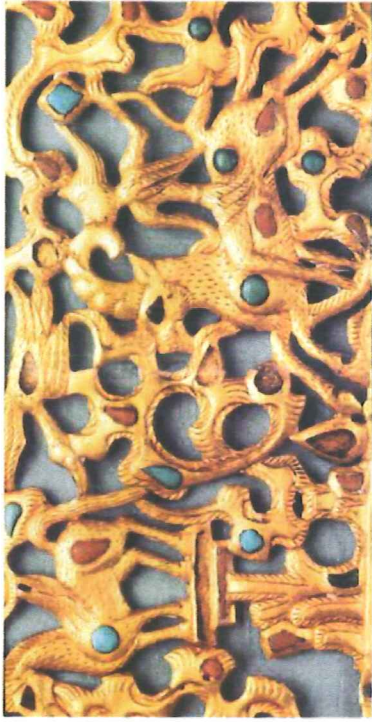
Kadın tacından ayrıntı

Resim : 18

Diadem

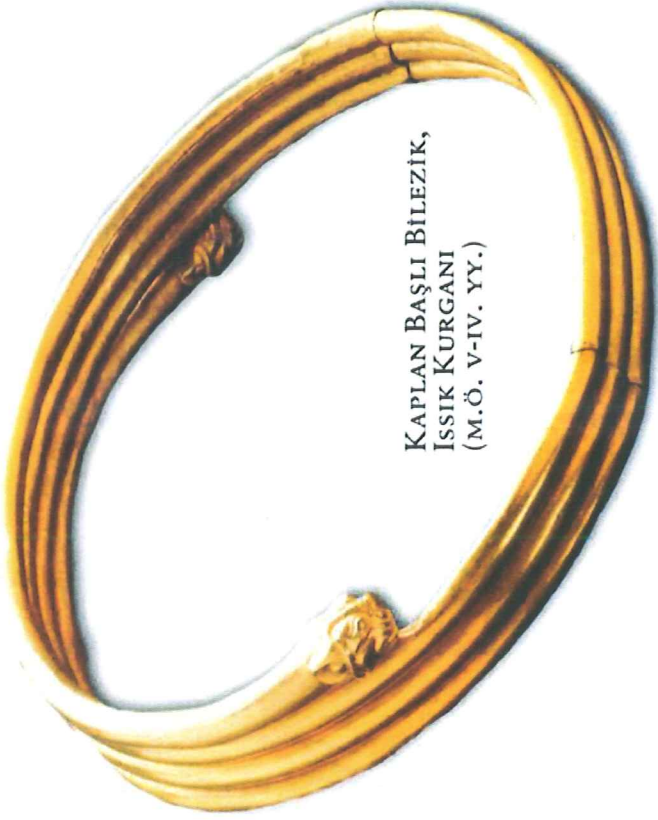
Yüzük, Batı Kazakistan Bölgesi (M.Ö. V. yy.)
(Kazakistan Devlet Müzesi)

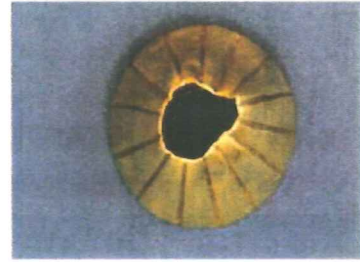
Kargalı Kurganı Buluntularından Diadem Ayrıntısı
(M.Ö. II-I. yy.)

Küpe, Beş-Oba Kurganı (M.Ö. VI-V. yy.)

KAPLAN BAŞLI BİLEZİK,
İSSİK KURGANI
(M.Ö. V-IV. YY.)

BEŞ-ObA KURGANINDA BULUNAN
TAKI PARÇASI (M.Ö. VI-V. YY.)

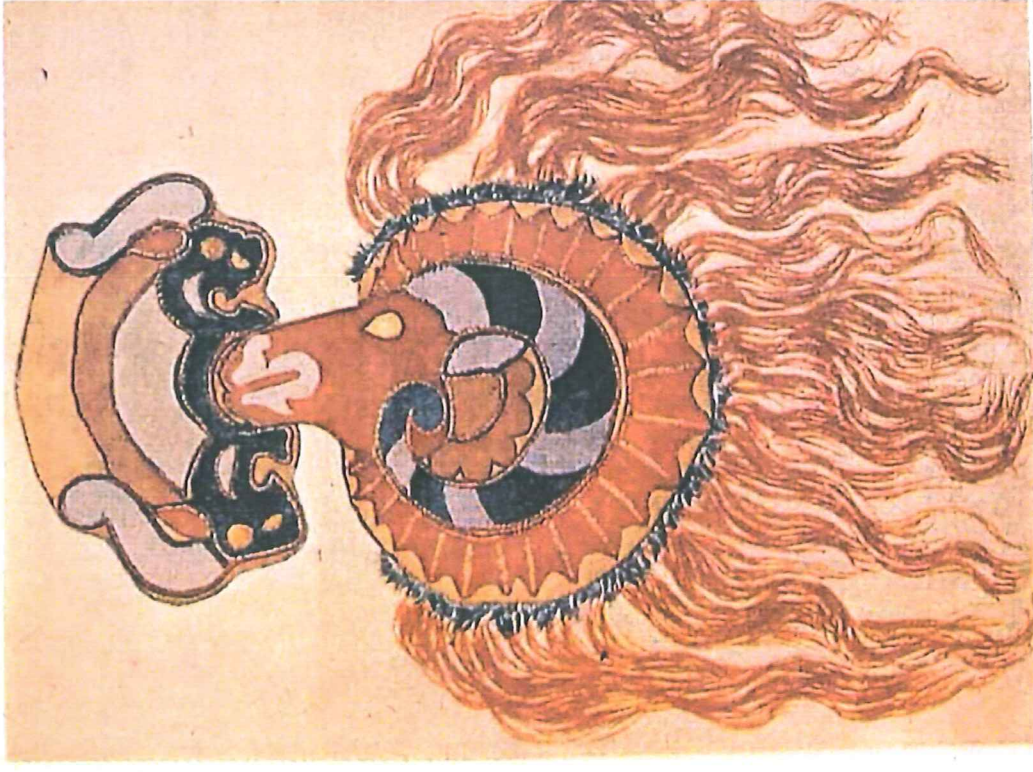

PAZIRIK KURGANINDAN HALI (M.Ö. V-II. YY.)

PAZIRIK HALISINDAN DETAY

Resim : 23

I no'lu mezardan; iki boynuzlu
aslan arasındaki koç kafasını
resmeden eyer askısı

Resim : 24

Resim : 25

EĞER ÖRTÜSÜ ÖRNEKLERİ
A. KEÇE ÜZERİNE GEYİK FIGÜRÜ
B. KEÇE ÜZERİNE KARTAL BAŞLI GRIFON FIGÜRÜ

Resim : 26

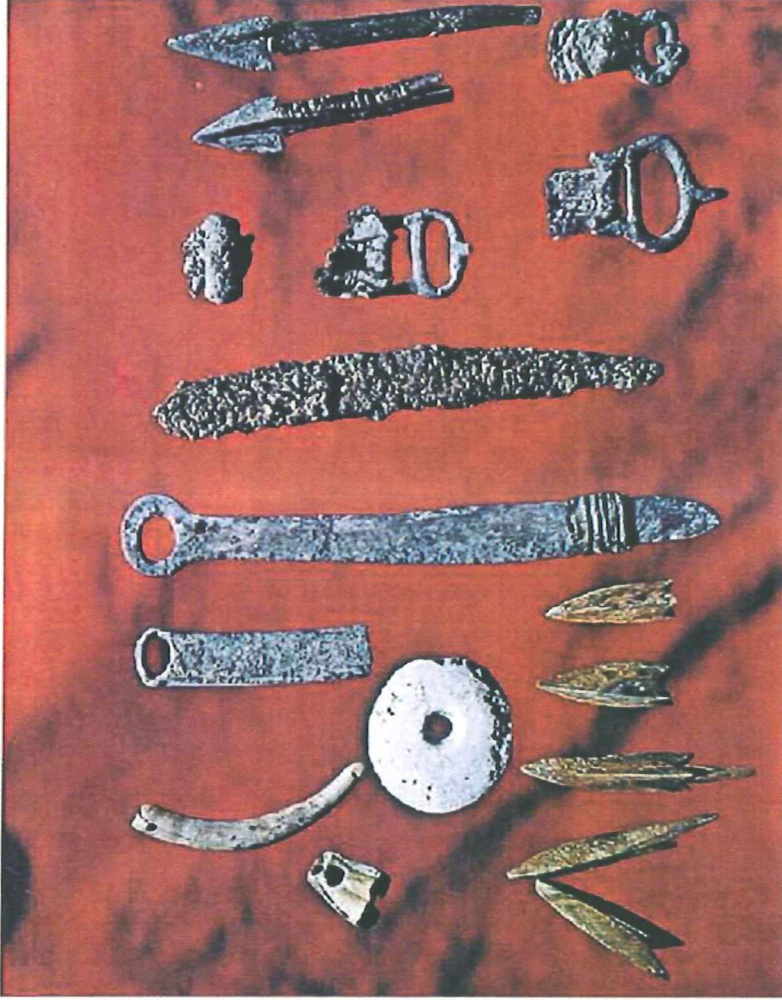

Paşalik İskele
M.O. III-IV, Yengeç,
189 x 200 cm.
Beyazlıca'daki
bu halı Leningrad
Hermitage
Müzesi'ndedir. Bu halı
çoktan önce adı İskele
Halısı olarak bilinirdi.

Coloured detail of the
Paşalik carpet.

Keçeden halı veya duvar askılarına
yapılan süslemeler

TÜRKLERE AİT ÇEŞİTLİ EŞYALAR, DOKUMACILIKTA KULLANILAN
AĞIRŞAK, OK UÇLARI, SİLAHLAR ...

Resim : 29

PAZIRIK, HUN MÜZİK ALETİ

Resim : 30